

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Schakels of obstakels? Nederlandse politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden

Ridder, J.M. den

Citation

Ridder, J. M. den. (2014, November 12). *Schakels of obstakels? Nederlandse politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/29715>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/29715>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/29715> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Ridder, Jozefina Maria (Josje) den

Title: Schakels of obstakels? Nederlandse politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden

Issue Date: 2014-11-12

Bijlagen

Bijlage 1.1 Overzicht van partijledenonderzoek in Nederland

Onderstaand overzicht beperkt zich tot studies die:

- betrekking hebben op partijleden of partijactivisten. Studies naar vertegenwoordigers (op nationaal of lokaal niveau) zijn niet opgenomen;
- zijn uitgevoerd door wetenschappelijke onderzoekers en waarvan ofwel wetenschappelijke publicaties of datasets beschikbaar zijn (of komen). Onderzoeken naar leden in panels van commerciële onderzoeksbureaus of media zijn niet opgenomen;
- zijn uitgevoerd door partijen zelf en waarvan er ofwel publicaties beschikbaar zijn (of komen) en die betrekking hebben op het nationale partijniveau. Studies naar leden op lokaal niveau zijn niet opgenomen.

Een Engelstalige versie van dit overzicht is beschikbaar via www.projectmapp.eu.

partij	jaar	type onderzoek ^a	methode	populatie ^b	steekproef-grootte	valide respons	respons %	uitleg en belangrijkste publicatie(s)
PvdA	1977 (december)	L	P	121.274	3.026 ^e	1.796	59	Intern PvdA-onderzoek in het kader van de Commissie Meerjarenramingen en partijorganisatie (MEP); Osterloh 1980.
CDA	1978-1979	A	U	g.g.	g.g.	g.g.	38	Midden-level elite project; Middel & Van Schuur 1981.
D66	1978-1979	A	U	g.g.	g.g.	g.g.	51	
PvdA	1978-1979	A	U	g.g.	g.g.	g.g.	61	
VVD	1978-1979	A	U	g.g.	g.g.	g.g.	61	
CDA	april 1986	L	P	127.849	508 ^e	278	55	Leids Partijledenonderzoek 1986 (LPO 1986, Universiteit Leiden); Zielonka-Goei 1989; Hillebrand 1992.
D66	april 1986	L	P	8.000	510	365	72	
PvdA	april 1986	L	P	103.760	501	295	59	
VVD	april 1986	L	P	8.617	500	305	61	
GL	1990	L (op congres)	U	800	+/- 800	482	63	Universiteit Groningen/ DNPP; Lucardie en Van Schuur 1996.
GL	1991	A	U	517	517	363	68	
GL	1995	A + L	U	g.g.	434	265	61	
GL	voorjaar1992	L	P	14.971	1.300 ^e	633	49	Universiteit Groningen/ DNPP; Lucardie en Van Schuur 2006.
PvdA	1995-1996	L	T + P	64.523 / 60.907	g.g.	g.g.	g.g.	Intern PvdA onderzoek: Depla 1997.
CDA	mei-juni 1999	L	P	86.000	1.500 ^{ee}	609	4 ^d	Leids Partijledenonderzoek 1999 (LPO 1999, Universiteit Leiden) Koole et al. 2000a; Van Holsteyn et al. 2002.
D66	mei-juni 1999	L	P	13.391	1.484	921	62	
PvdA	mei-juni 1999	L	P	60.621	1.497	743	50	
VVD	mei-juni 1999	L	P	48.991	1.481	641	43	
CU	2000	A	U + P	g.g.	628	278	43	Universiteit Groningen/ DNPP; Lucardie et al. 2003.
GL	mei 2002	L	P	15.037	500 ^e	251	50	<i>European Green Party Members project</i> (o.l.v. Wolfgang Rüdiger); Lucardie en Van Schuur 2006.
CU	2005	L	P + I	26.087 (op 8 sept 2005)	2.000 ^e	739	37	Jager-Vreugdenhil en Kuiper 2006; Jager-Vreugdenhil en Leyenaar 2008.

partij	jaar	type onderzoek ^a	methode	populatie ^b	steekproef-grootte	valide respons	respons %	uitleg en belangrijkste publicatie(s)
CU	2009	A + L (congres bezoekers)	U	g.g.	324	112	35	Universiteit Groningen/ DNPP; Lucardie en Van Schuur 2010.
CDA	juni-juli 2008	L	P	69.200	1.486 ^{ce}	470	32 ^d	Leids Partijledenonderzoek 2008 (LPO 2008, Universiteit Leiden); Van Holsteyn en Koole 2009; Den Ridder et al. 2010a; Van Aelst et al. 2012.
CU	juni-juli 2008	L	P	27.683	1.482	524	35	
D66	juni-juli 2008	L	P	10.370	1.488	921	62	
GL	juni-juli 2008 juni-juli 2008	L	P	21.901	1.493	676	45	
PvdA	juni-juli 2008	L	P	59.327	1.481	555	38	
VVD	juni-juli 2008	L	P	36.832	1.493	552	37	
SGP	juni-juli 2008	L	P	26.906	1.490	553	37	
CDA	2009	L (+ ex- en niet-leden)	I	68.102	140 ^f	107	76	
CU	2009	L (+ ex- en niet-leden)	I	26.745	140 ^f	114	81	
SGP	2009	L (+ ex- en niet-leden)	I	26.962				
D66	2009	L (+ ex- en niet-leden)	I	12.305	140 ^f	112	80	
GL	2009	L (+ ex- en niet-leden)	I	20.324				
PvdA	2009	L (+ ex- en niet-leden)	I	56.456				
VVD	2009	L (+ ex- en niet-leden)	I	36.159	140 ^f	107	76	
SP	2009	L (+ ex- en niet-leden)	I	50.444	140 ^f	137	98	

- a. g.g. = geen gegevens beschikbaar. Type onderzoek: L = partijleden; A = afgevaardigden naar congressen. Methode: U = uitgedeeld (op congres of andere partijbijeenkomst); P = enquête per post; T = telefonisch; I = via internet; F = *face-to-face*-interview.
- b. Tenzij anders vermeld zijn gegevens over het totale lidmaatschap afkomstig van het DNPP (www.dnpp.nl). Daarbij gaat het in de meeste gevallen om lidmaatschapscijfers op 1 januari van het betreffende jaar.
- c. Alle bruto steekproeven in het LPO van 1999 en 2008 telden 1.500 leden. Er kwamen echter vragenlijsten terug als gevolg van foutieve adressen of mensen die (vooral vanwege hoge leeftijd) lieten weten niet te kunnen of willen deelnemen.
- d. Respons is het totale aantal partijleden dat de enquêtevragen heeft beantwoord. In een aantal gevallen werd niet de hele lijst beantwoord. Die respondenten zijn verwijderd.
- e. De steekproef is getrokken uit het ledenbestand van partijen.
- f. De steekproef is getrokken uit het internetpanel van TNS-NIPO base.

Bijlage 1.2 Weging

Weegfactor 1: correctie voor werkelijke partijgrootte in het onderzoeksjaar.

Tabel Br.1 Weging op aantal partijleden op 1 januari 2008

partij	respons (N)	aandeel van totaal (%)	aantal leden op 1 januari 2008	% (van totaal 7)	weegfactor
CDA	470	11,1	69200	27,4	2,4718
CU	524	12,3	27683	10,8	0,8923
D66	921	21,7	10370	4,1	0,1895
GL	676	15,9	21901	8,7	0,5461
PvdA	555	13,1	59327	23,5	1,7956
SGP	553	13	26906	10,7	0,8206
VVD	552	13	36832	14,6	1,1233
totaal	4251	100	252219	100	

Bron: LPO 2008; www.dnpp.nl

Tabel Br.2 Weging op aantal partijleden op 1 januari 1999

partij	respons (N)	aandeel van totaal (%)	aantal leden op 1 januari 1999	% (van totaal 4)	weegfactor
CDA	609	21,0	86000	40,5	1,929386
D66	907	31,3	13391	6,3	0,201718
PvdA	743	25,6	61600	29,0	1,132739
VVD	641	22,1	51265	24,2	1,092700
totaal	2900	100	212256	100	

Bron: LPO 1999; www.dnpp.nl

Weegfactor 2: correctie om alle partijen even groot te maken in databestand.

Tabel Br.3 Weging om te zorgen dat alle partijen in bestand even groot zijn, 2008

partij	respons (N)	aandeel van totaal (%)	gelijk aantal leden	weegfactor
CDA	470	11,1	607,2857143	1,2921
CU	524	12,3	607,2857143	1,1589
D66	921	21,7	607,2857143	0,6594
GL	676	15,9	607,2857143	0,8984
PvdA	555	13,1	607,2857143	1,0942
SGP	553	13	607,2857143	1,0982
VVD	552	13	607,2857143	1,1002
totaal	4251	100	4251	

Bron: LPO 2008

Tabel Br.4 Weging om te zorgen dat alle partijen in bestand even groot zijn, 1999

partij	respons (N)	aandeel van totaal (%)	gelijk aantal leden	weegfactor
CDA	609	21,0	725	1,1904762
D66	907	31,3	725	0,7993385
PvdA	743	25,6	725	0,9757739
VVD	641	22,1	725	1,1310452
totaal	2900	100	2900	

Bron: LPO 1999

Bij de weging van het LPO van 1986 is rekening gehouden met de weging van de PvdA-leden om te corrigeren voor de effecten van een gestratificeerde in plaats van een a-selecte steekproef (zie Zielonka-Goei 1989: 9; Hillebrand 1992: 27).

Tabel Br.5 Weging om te zorgen dat alle partijen in bestand even groot zijn, 1986

partij	respons (N)	aandeel van totaal (%)	gelijk aantal leden	weegfactor
CDA	278	22,4	310,75	1,1178058
D66	365	29,4	310,75	0,8513699
PvdA 1	2	0,2		1,0533898
PvdA 2	162	13,0	310,75	0,5130008
PvdA 3	131	10,5		1,7228191
VVD	305	24,5	310,75	1,0188525
	1243	100	1243	

Bron: LPO 1986

Bijlage 2.1 Verkiezingsuitslagen en samenstelling kabinetten 1981-2012**Tabel B2.1** Uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen, 1981-2012
(in zetelaantallen)

	1981	1982	1986	1989	1994	1998	2002	2003	2006	2010	2012
50Plus											2
AOV					6	0					
CD			0	1	3	0					
CDA	48	45	54	54	34	29	43	44	41	21	13
CP	0	1	0								
CU ^b	3	3	2	3	5	5	4	3	6	5	5
D66	17	6	9	12	24	14	7	6	3	10	12
GL ^a	9	9	3	6	5	11	10	8	7	10	4
LN							2	0			
LPF							26	8			
PvdA	44	47	52	49	37	45	23	42	33	30	38
PvdD									2	2	2
PVV									9	24	15
SGP	3	3	3	3	2	3	2	2	2	2	3
SP	0	0	0	0	2	5	9	9	25	15	15
Unie55+					1						
VVD	26	36	27	22	31	38	24	28	22	31	41
Totaal	150	150	150	150	150	150	150	150	150	150	150

a. Cijfers voor 1989 zijn de opstelsom van de zetels van CPN, EVP, PPR en PSP.

b. Cijfers voor 2002 zijn de optelsom van de zetels van GPV en RPF.

Bron: www.verkiezingsuitslagen.nl

Tabel B2.2 Samenstelling kabinetten, 1981-2012

periode	premier	partijen in coalitie
1977-1982	Dries van Agt	1977-1981: CDA en VVD 1981-1982: CDA, PvdA en D66 1982 : CDA en D66
1982-1994	Ruud Lubbers	1982-1986: CDA en VVD 1986-1989: CDA en VVD 1989-1994: CDA en PvdA
1994-2002	Wim Kok	1994-1998: D66, PvdA en VVD 1998-2002: D66, PvdA en VVD
2002-2010	Jan Peter Balkenende	2002-2003: CDA, LPF en VVD 2003-2006: CDA, D66 en VVD 2006 : CDA en VVD 2006-2010: CDA, ChristenUnie en PvdA
2010-	Mark Rutte	2010-2012: CDA en VVD met gedoogsteun van de PVV 2012- : PvdA en VVD

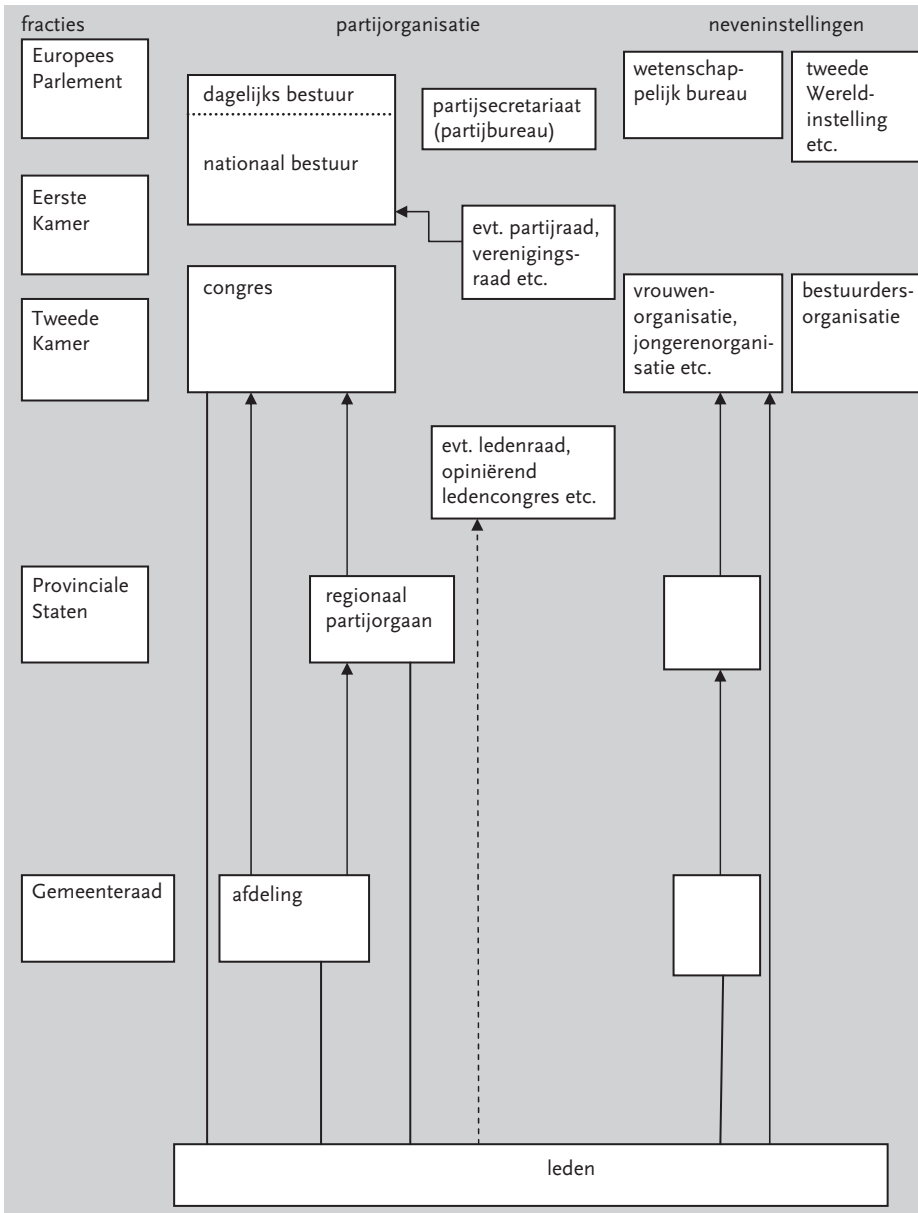
Bron: Andeweg en Irwin 2009: 135

Bijlage 2.2 De organisatiestructuur van partijen**Tabel B2.3** Aanduidingen voor diverse organisatieonderdelen in de verschillende Nederlandse partijen, 2008

	afdeling	regionaal partijorgaan	congres	partijraad	nationaal bestuur
CDA	gemeentelijke afdeling	provinciale afdeling	partijcongres	–	partijbestuur
CU	lokale kiesvereniging	provinciale Unie	uniecongres	ledencongres; unieconvent	landelijk bestuur
D66	afdeling	regio	landelijke ledenvergadering (het congres)	–	landelijk bestuur
GL	lokale afdeling	provinciale afdeling	congres	partijraad	partijbestuur
PvdA	afdeling	gewest	congres	politieke ledenraad; verenigingsraad	partijbestuur
PvdD	afdeling	–	congres	college van advies	partijbestuur
SGP	plaatselijke kiesvereniging	provinciale verenigingen	algemene vergadering (jaarvergadering)	raad van advies	hoofdbestuur
SP	afdeling	regio	congres	partijraad	partijbestuur
VVD	afdeling	kamercentrale/ provincie centrale	algemene ledenvergadering	partijraad	hoofdbestuur

Bron: Koole 1992: 144-145 (en eigen toevoegingen en aanpassingen op basis van de statuten en reglementen van de diverse partijen)

Figuur B2.1 Modelmatige weergave van de organisatiestructuur van Nederlandse politieke partijen (bron: Koole 1992: 144-145, met eigen aanpassingen)

Bijlage 2.3 Overzicht van ledenrechten per partij in 2008

Tabel B2.4 Ledenrechten binnen het CDA

rechten lokaal niveau	Direct: stemrecht, spreekrecht.
rechten regionaal niveau	Combinatie: stemrecht voor individuele leden en afgevaardigden van afdelingen
rechten individuele leden op congres?	Tot 2003 afgevaardigdencongres. Sinds 2003 is er een combinatie: leden hebben individueel stemrecht, maar er zijn ook afgevaardigden van provinciale afdelingen, de jongeren- en de vrouwenorganisatie (resp. CJDA, CDAV). Het congres stelt vanaf dan ook het verkiezingsprogramma vast (deed voorheen de partijraad – die wordt afgeschaft).
kandidatenlijsten (landelijk)	Kandidaten worden door gemeentelijke afdelingen gekozen, op basis van advieslijst opgesteld door partijbestuur en afgevaardigden van provinciale afdelingen. Leden konden altijd al in afdelingen stemmen over volgorde lijsten. Het congres bekrachtigt de kandidatenlijst.
lijsttrekker	Sinds 2003 is de voordracht voor het lijsttrekkerschap open en beslist het congres (combinatie van een leden- en afgevaardigdencongres) over deze voordracht. In 2012 besluit het partijbestuur dat de lijsttrekker wordt aangewezen door de leden.
partijvoorzitter	Ledenraadpleging sinds 1997. In 2002 voor het eerst gehouden. Het partijbestuur stelt een meervoudige voordracht op (die leden en afdelingen kunnen aanvullen, mits zij daarvoor voldoende steun hebben). Het partijbestuur wordt gekozen door het congres.
inhoudelijk ledenreferendum	Sinds 1997 mogelijkheid van een schriftelijke ledenraadpleging. Het congres kan hiertoe besluiten. Er is nog nooit een inhoudelijk ledenraadpleging gehouden.

Bron: Voerman 2005, Lucardie en Voerman 2011, statuten en reglementen CDA (2003, 2008)

Tabel B2.5 Ledenrechten binnen de ChristenUnie

rechten lokaal niveau	Direct: stemrecht, spreekrecht binnen lokale kiesverenigingen.
rechten regionaal niveau	Indirect: alle lokale kiesverenigingen in één provincie vormen een provinciale unie en hebben daarin stemrecht (afhankelijk van hun ledental).
rechten individuele leden op congres?	Nee, het Uniecongres bestaat uit afgevaardigden van kiesverenigingen. De jongerenorganisatie en bestuurdersvereniging hebben stemrecht op het congres inzake onderwerpen die hen aangaan. Vergaderingen zijn openbaar.
kandidatenlijsten (landelijk)	Afgevaardigdencongres stemt over de kandidatenlijst. Een selectiecommissie stelt een advieslijst op, waarna het partijbestuur een conceptlijst vaststelt.
lijsttrekker	Afgevaardigdencongres keurt de kandidatenlijst goed.
partijvoorzitter	Afgevaardigdencongres benoemt de partijvoorzitter en de rest van het partijbestuur.
inhoudelijk ledenreferendum	Nee.
overig	Sinds 2003 een 'opiniërend' ledencongres , maar dat speelt slechts een adviserende rol. Hierin hebben individuele leden stem- en spreekrecht. Ook kent de CU een unieconvent , waarin de voorzitters van de Provinciale Uniebesturen zitting hebben.

Bron: Voerman 2005, Lucardie en Voerman 2011, statuten en reglementen CU (2004, 2007a, 2007b, 2008)

Tabel B2.6 Ledenrechten binnen D66

rechten lokaal niveau	Direct: stemrecht, spreekrecht.
rechten regionaal niveau	Direct: stemrecht, spreekrecht.
rechten individuele leden op congres?	Ledencongres: individuele leden hebben sinds de oprichting stem- en spreekrecht op landelijke congressen.
kandidatenlijsten (landelijk)	Individuele leden hebben al sinds de oprichting invloed op de kandidatenlijst. Sinds 2007 wordt over de samenstelling van de kandidatenlijst gestemd middels een poststemming. Voorheen konden leden via het ledencongres of de post stemmen op kandidatenlijsten. Een door het congres gekozen stemadviescommissie geeft een stemadvies af. In 2004 is deze stemadviescommissie eenmalig vervangen door open voorverkiezingen waarbij leden en kiezers de kandidaten mochten ordenen.
lijsttrekker	Sinds 2007 is in de statuten opgenomen dat de lijsttrekker kan worden gekozen op het ledencongres of via een poststemming . De voordracht is open. Daarvoor werd de lijsttrekker formeel gekozen door het ledencongres. In 2006 werd hier van afgeweken en konden leden ook per post stemmen.
partijvoorzitter	Het ledencongres kiest de partijvoorzitter.
inhoudelijk ledenreferendum	Sinds 1999 is er de mogelijkheid van een bindend ledenreferendum over inhoudelijke kwesties. Tot op heden is dat niet voorgekomen. Ook bestaat de mogelijkheid om een ledenraadpleging uit te schrijven.
overig	Aan de deelname van het congres zijn kosten verbonden. Die congreskosten bedroegen in 2012 30 euro voor gewone leden en 20 euro voor studenten. In 2013 waren de kosten bij vooraanmelding resp. 30 en 25 euro en op de dag zelf resp. 35 en 30 euro.

Bron: Voerman 2005; Lucardie en Voerman 2004, 2011; statuten en reglementen D66 (2008a, 2008b, 2012)

Tabel B2.7 Ledenrechten binnen GroenLinks

rechten lokaal niveau	Direct: stemrecht, spreekrecht.
rechten regionaal niveau	Direct: stemrecht, spreekrecht.
rechten individuele leden op congres?	Sinds 2001 is er een ledencongres (met stem- en spreekrecht voor individuele leden). In 1990 was er ook een ledencongres, maar dat werd daarna omgezet in een afgevaardigdencongres.
kandidatenlijsten (landelijk)	Het ledencongres stelt volgorde van de lijst vast. Een kandidatencommissie bereidt de conceptkandidatenlijst voor. Het profiel van kandidaten werd tot 2007 opgesteld door de partijraad en sindsdien door het partijbestuur.
lijsttrekker	Sinds 2005 wordt de lijsttrekker gekozen door middel van een ledenreferendum . De voordracht is open. Ook in 1994 werd de lijsttrekker per referendum gekozen, maar dat werd teruggedraaid. De kandidatencommissie doet een voordracht voor de lijsttrekker.
partijvoorzitter	Het ledencongres kiest partijbestuur (incl. voorzitter).
inhoudelijk ledenreferendum	Sinds 1990 mogelijkheid voor ledenreferendum . GL kent zowel een besluitvormend als correctief referendum, beide zijn bindend (afhankelijk van de opkomst). Tot op heden is er geen inhoudelijk referendum gehouden.
overig	GL heeft een partijraad . Tussen 2007 zijn de taken en samenstelling van de partijraad gewijzigd. In 2007 voerde de raad o.a. controle op het beleid van het partijbestuur en de fracties en stelde ze de criteria voor de kandidaten vast. Vanaf 2010 heeft de partijraad een belangrijke meningsvormende taak en gaat ze niet meer over het profiel van kandidaten. De partijraad werd tot 2007 gevormd door afgevaardigden van afdelingen, sinds 2010 hebben ook leden van werkgroepen en de jongerenorganisatie zitting in de partijraad.

Bron: Voerman 2005, Lucardie en Voerman 2011, statuten en reglementen GroenLinks (2007, 2010, 2012)

Tabel B2.8 Ledenrechten binnen de PvdA

rechten lokaal niveau	Direct: stemrecht, spreekrecht.
rechten regionaal niveau	Combinatie: leden hebben spreekrecht, besluiten worden genomen door afgevaardigden van afdelingen.
rechten individuele leden op congres?	Tot 2009 was er een afgevaardigdencongres (leden hadden toegang, maar geen stem- of spreekrecht). Sinds 2009 is er een combinatie van een ledencongres en een afgevaardigdencongres. Individuele leden mogen niet stemmen of spreken over statuten en reglementen, personen of de bekrachtiging van ledenraadplegingen. Ze mogen ook geen moties of amendementen indienen. Bij overige zaken mogen ze spreken en stemmen. Wanneer partijleden meestemmen, tellen de stemmen van afgevaardigden voor 75% en die van leden voor 25% mee.
kandidatenlijsten (landelijk)	Het partijbestuur stelt de criteria vast en benoemt een adviescommissie die een conceptlijst opstelt. Het afgevaardigdencongres kan veranderingen in deze lijst aanbrengen. Ook na 2009 mogen individuele leden niet stemmen over kandidaten.
lijsttrekker	Sinds 2002 is de voordracht open en stemmen individuele leden in ledenraadpleging (per post/mail/telefoon) over de lijsttrekker. Het congres kan met 2/3 meerderheid van die uitslag afwijken.
partijvoorzitter	Ledenraadpleging sinds 2002. Het partijbestuur wordt gekozen door congres (door afgevaardigden).
inhoudelijk ledenreferendum	Ledenreferendum is formeel mogelijk sinds 1992, in 2004 was de eerste inhoudelijke raadpleging (over gekozen burgemeester). Standpunt geldt als 'zwaarwegend advies' aan fractie.
overig	De PvdA had tot 2009 een politiek forum dat zich uitspreekt over "de sociaaldemocratische agenda". Hierin hadden o.a. vertegenwoordigers van afdelingen en gewesten zitting. Sinds 2009 is er een politieke ledenraad die gevraagd en ongevraagd advies uitbrengt aan de fracties in TK, EK, EP en het partijbestuur over de politieke koers van de partij. Hierin zitten o.a. afgevaardigden van afdelingen, gewesten en erkende netwerken. Daarnaast is er een verenigingsraad die gevraagd en ongevraagd advies geeft over organisatorische kwesties.

Bron: Voerman 2005, Lucardie en Voerman 2011, statuten en reglementen PvdA (2008, 2009, 2012)

Tabel B2.9 Ledenrechten binnen de PvdD

rechten lokaal niveau	Direct: stemrecht, spreekrecht.
rechten regionaal niveau	De PvdD kent geen regionale verbanden.
rechten individuele leden op congres?	Ledencongres (met stem- en spreekrecht voor individuele leden).
kandidatenlijsten (landelijk)	Het ledencongres stelt de kandidatenlijst vast. Het partijbestuur of een door haar ingestelde verkiezingscommissie stelt een kandidatenlijst op. Een kandidatencommissie brengt een advies uit.
lijsttrekker	Het ledencongres stelt de kandidatenlijst vast.
partijvoorzitter	Het partijbestuur (incl. voorzitter) wordt benoemd op het ledencongres .
inhoudelijk ledenreferendum	Nee.
overig	Er is een college van advies dat uit maximaal 20 leden bestaat en het partijbestuur gevraagd en ongevraagd advies geeft.

Bron: Voerman 2005, Lucardie en Voerman 2011, statuten en reglementen PvdD (2009, 2011, 2012)

Tabel B2.10 Ledenrechten binnen de SGP

rechten lokaal niveau	Direct: stemrecht, spreekrecht.
rechten regionaal niveau	Indirect: afdelingen vaardigen leden af naar de provinciale vergadering.
rechten individuele leden op congres?	Afgevaardigdencongres (van kiesverenigingen).
kandidatenlijsten (landelijk)	Afdelingen brengen na ledenvergadering advies uit over conceptkandidatenlijst, het hoofdbestuur stelt (na consultatie Raad van Advies) de lijst vast.
lijsttrekker	Afgevaardigdencongres kiest lijsttrekker.
partijvoorzitter	Afgevaardigdencongres kiest hoofdbestuur.
inhoudelijk ledenreferendum	Nee.
overig	SGP heeft een Raad van Advies (RvA) waarin 29 vertrouwensmannen zitten. Het hoofdbestuur consulteert de RvA over belangrijke partijaangelegenheden.

Bron: Voerman 2005, Lucardie en Voerman 2011, statuten en reglementen SGP 2007, 2008)

Tabel B2.11 Ledenrechten binnen de SP

rechten lokaal niveau	Direct: stemrecht, spreekrecht.
rechten regionaal niveau	Indirect: afdelingen kiezen afgevaardigden voor regionale conferenties.
rechten individuele leden op congres?	Afgevaardigdencongres (van lokale afdelingen).
kandidatenlijsten (landelijk)	De partijraad benoemt een kandidatencommissie die een conceptlijst opstelt. Afdelingen kunnen wijzigingen voorstellen. Een congres van afgevaardigden van afdelingen en bestuursleden stelt de lijst definitief vast.
lijsttrekker	Afgevaardigdencongres stemt over lijsttrekkers.
partijvoorzitter	Afgevaardigdencongres kiest het partijbestuur.
inhoudelijk ledenreferendum	Nee.
overig	De SP heeft een partijraad die bestaat uit voorzitters van afdelingen en leden partijbestuur. De partijraad is het hoogste gezag binnen de vereniging. De partijraad gaat o.a. over de politieke lijn van de SP en de hoogte van de contributie en de lijsttrekkers voor de Eerste Kamer en het Europees Parlement.

Bron: Voerman 2005; Lucardie en Voerman 2004, 2011; statuten en reglementen SP (2003, 2009)

Tabel B2.12 Ledenrechten binnen de VVD

rechten lokaal niveau	Direct: stemrecht, spreekrecht.
rechten regionaal niveau	Spreekrecht in Kamercentrale.
rechten individuele leden op congres?	Tot 2003 afgevaardigdencongres. Sinds 2003 bestaat de algemene vergadering uit twee kamers die gezamenlijk vergaderen: de algemene ledenvergadering (met stem- en spreekrecht voor individuele leden) en de algemene vergadering van afgevaardigden . Over statuten en reglementen kunnen alleen afgevaardigden beslissen.
kandidatenlijsten (landelijk)	Sinds 2004 stemmen individuele leden over de volgorde van de lijst (via post, telefoon of internet). Het congres moet de uitkomst bekrachtigen. Het partijbestuur stelt de conceptlijst op.
lijsttrekker	Sinds 2003 is er een ledenreferendum over lijsttrekker (bij meerdere kandidaten).
partijvoorzitter	Ledenraadpleging sinds 2003.
inhoudelijk ledenreferendum	Sinds 2003 mogelijkheid voor bindend ledenreferendum (tot op heden niet voorgekomen).
overig	Partijraad , met adviserende en stimulerende taak, waarvoor de Kamercentrales leden kiezen.

Bron: Voerman 2005, Lucardie en Voerman 2011, statuten en reglementen VVD (2007, 2009)

Bijlage 3.1 Vraagformuleringen issuevragen en links-rechtszelfplaatsing in 2008, 1999 en 1986

Euthanasie – vraagstelling 2008

Sommige mensen vinden dat euthanasie altijd verboden moet zijn. Anderen vinden dat euthanasie mogelijk moet zijn als de patiënt daarom vraagt. Natuurlijk zijn er ook mensen met een mening die daar tussenin ligt. Waar zou u uzelf plaatsen op een lijn van 1 tot en met 7, waarbij de 1 betekent dat euthanasie moet worden verboden en 7 dat euthanasie mogelijk moet zijn?

In de analyse is de schaal omgedraaid, waardoor cijfer 1 staat voor het toestaan van euthanasie, en cijfer 7 voor het verbieden van euthanasie.

Euthanasie – vraagstelling 1999

Als een arts het leven van een patiënt op diens verzoek beëindigt noemen we dat euthanasie. Sommige mensen en partijen vinden dat euthanasie verboden moet zijn. Andere vinden dat een arts altijd euthanasie mag toepassen als een patiënt daarom vraagt. Natuurlijk zijn er ook mensen met een mening die daar tussenin ligt. Stel: zij die vinden dat euthanasie verboden moet zijn staan aan het begin van de lijn (bij cijfer 1) en zij die vinden dat de arts altijd euthanasie mag toepassen als de patiënt daarom vraagt staan aan het einde van de lijn (bij cijfer 7). Waar zou u uzelf en de genoemde partijen plaatsen?

In de analyse is de schaal omgedraaid, waardoor cijfer 1 staat voor het toepassen van euthanasie, en cijfer 7 voor het verbieden van euthanasie.

Euthanasie – vraagstelling 1986

Op het moment wordt veel aandacht besteed aan het vraagstuk van de euthanasie, het door een arts beëindigen van het leven van een patiënt op diens verzoek. Sommige mensen vinden dat de overheid het uitvoeren van euthanasie onder alle omstandigheden moet verbieden. Anderen vinden dat een arts altijd euthanasie mag uitvoeren als een patiënt daartoe de wens te kennen geeft. En natuurlijk zijn er ook mensen die een mening hebben die daartussen in ligt. Als u nu denkt aan uw eigen opvattingen over euthanasie, waar zou u uzelf dan plaatsen op onderstaande schaal? En waar zou u de PvdA, het CDA en de VVD op deze schaal plaatsen?

In de analyse is de schaal omgedraaid, waardoor cijfer 1 staat voor het toepassen van euthanasie, en cijfer 7 voor het verbieden van euthanasie.

Inkomensverschillen – vraagstelling 2008 en 1999

Sommige mensen [1999: en partijen] vinden dat de verschillen in inkomens in ons land groter moeten worden (bij cijfer 1). Andere vinden dat deze verschillen kleiner moeten worden (bij cijfer 7). Natuurlijk zijn er ook mensen met een mening die daar tussenin ligt. Waar zou u uzelf plaatsen?

In de analyse is de schaal omgedraaid, waardoor cijfer 1 staat voor kleinere inkomensverschillen en cijfers 7 voor grotere inkomensverschillen.

Inkomensverschillen – vraagstelling 1986

Sommige mensen vinden dat de verschillen in inkomens in ons land niet groot genoeg zijn. Anderen vinden dat deze verschillen veel kleiner moeten worden. Natuurlijk zijn er ook mensen die een mening hebben die daartussen ligt. Als u denkt aan uw eigen opvattingen, waar zou u uzelf dan plaatsen op onderstaande schaal? En waar zou u de PvdA, het CDA en de VVD op deze schaal plaatsen?

In de analyse is de schaal omgedraaid, waardoor cijfer 1 staat voor kleinere inkomensverschillen en cijfers 7 voor grotere inkomensverschillen.

Sociale uitkeringen – vraagstelling 2008 en 1999

Sommige mensen en partijen vinden de sociale uitkeringen te hoog (bij cijfer 7). Andere vinden deze uitkeringen juist te laag (bij cijfer 1). En natuurlijk kan de mening hier tussen in liggen. Waar zou u uzelf plaatsen?

Integratie van allochtonen – vraagstelling 2008 en 1999

[In Nederland wordt verschillend gedacht over allochtonen en etnische minderheden, 1999] In Nederland vinden sommigen dat allochtonen hier moeten kunnen leven met behoud van de eigen cultuur (bij cijfer 1). Anderen vinden dat zij zich geheel moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur (bij cijfer 7). De mening van weer andere ligt daar tussenin. Waar zou u uzelf plaatsen?

Europese eenwording – vraagstelling 2008 en 1999

[De Europese eenwording is in volle gang. De landen van de Europese Unie hebben besloten om steeds nauwer met elkaar te gaan samenwerken. Niet iedereen denkt hierover hetzelfde, 1999] Sommige mensen en partijen vinden dat de Europese eenwording nog verder zou moeten gaan (bij cijfer 1). Andere vinden dat de Europese eenwording al te ver is gegaan (bij cijfer 7). Waar zou u uzelf plaatsen?

Kerncentrales – vraagstelling 2008

Sommige mensen vinden dat kerncentrales de oplossing zijn voor een tekort aan energie in de toekomst (bij cijfer 1). Andere vinden dat er geen kerncentrales moeten worden gebouwd omdat de gevaren te groot zijn (bij cijfer 7). Waar zou u uzelf plaatsen?

In de analyse is de schaal omgedraaid, waardoor cijfer 1 staat voor geen nieuwe kerncentrales en cijfer 7 voor het bouwen van nieuwe kerncentrales.

Criminaliteit – vraagstelling 2008

Ook over de manier waarop de overheid optreedt tegen criminaliteit wordt verschillend gedacht. Waar zou u uzelf plaatsen op de lijn van 1 tot en met 7, waarbij aan het begin van de lijn degenen staan die vinden dat de overheid te hard optreedt en aan het ander einde van de lijn degenen die vinden dat de overheid harder moet optreden?

Militaire missies – vraagstelling 2008

Ten slotte is het zo dat sommige mensen vinden dat Nederland nooit militairen moet leveren aan internationale missies. Andere vinden dat Nederland dat altijd moet doen als daarom wordt gevraagd. Waar zou u uzelf plaatsen op de lijn van 1 tot en met 7, waarbij de 1 betekent dat Nederland nooit militairen moet leveren en de 7 dat Nederland altijd militairen moet leveren als daarom wordt gevraagd?

Links-rechts zelfplaatsing – vraagstelling 2008, 1999 en 1986

Van politieke opvattingen wordt vaak gezegd dat zij links of rechts zijn. Wanneer u denkt aan uw eigen opvattingen en die van andere groepen mensen en partijen, waar zou u die dan op de onderstaande schaal plaatsen? [Antwoordmogelijkheden 1 = links tot 10 = rechts]

Bijlage 3.2 Meningen van partijleden over diverse politieke vraagstukken in 2008**Tabel B3.1** Meningen van partijleden over diverse politieke vraagstukken, 2008 (in procenten)

		1	2	3	4	5	6	7	totaal	
euthanasie	1 toestaan							7 verbieden	%	N
GL	56	30	10	2	1	1	0		100	662
PvdA	68	24	6	1	1		0		100	543
D66	67	25	5	2	1	0	0		100	909
CU	2	3	6	9	11	26	42		99	506
CDA	21	29	20	10	7	7	5		99	451
VVD	61	27	8	2	1	1	0		100	537
SGP	1	1	0	1	1	6	90		100	537
inkomens- verschillen	1 kleiner	2	3	4	5	6	7	7 groter	totaal	
									%	N
GL	39	35	19	4	1	1	0		99	662
PvdA	36	28	22	10	3	1	1		101	545
D66	10	21	28	29	8	2	0		98	904
CU	12	23	27	27	8	2	2		101	504
CDA	12	18	25	31	9	2	2		99	447
VVD	3	6	12	27	22	20	10		100	540
SGP	10	14	23	36	10	4	3		100	524

sociale uitkeringen	1 te laag	2	3	4	5	6	7 te hoog	totaal %	N
GL	14	21	31	27	5	2	1	101	659
PvdA	10	15	22	39	9	4	1	100	538
D66	1	6	15	57	15	5	1	100	897
CU	4	6	17	50	16	5	1	99	498
CDA	1	6	15	48	17	9	4	100	448
VVD	1	3	5	30	24	26	12	101	537
SGP	3	2	13	42	20	13	7	100	525
integratie	1 behoud eigen cultuur	2	3	4	5	6	7 aanpassen	totaal %	N
GL	8	23	24	20	18	6	2	101	662
PvdA	7	10	15	23	28	12	6	101	541
D66	3	13	20	25	26	11	3	101	905
CU	3	6	13	22	28	19	8	99	503
CDA	1	5	7	17	29	29	12	100	450
VVD	4	4	7	14	29	28	14	100	540
SGP	3	2	3	8	19	29	35	99	531
Europese eenwording	1 moet verder	2	3	4	5	6	7 is al te ver	totaal %	N
GL	17	25	22	18	10	4	4	100	655
PvdA	14	21	21	18	12	9	5	100	541
D66	20	26	23	16	8	5	2	100	901
CU	3	4	12	24	20	21	17	101	504
CDA	11	16	22	19	15	12	6	101	447
VVD	12	14	22	16	15	12	9	100	538
SGP	2	1	2	6	10	24	54	99	531

Bron: LPO 2008

kern-centrales	1 bouwen	2	3	4	5	6	7 niet bouwen	totaal %	N
GL	59	17	8	6	5	2	2	99	662
PvdA	31	15	8	15	12	11	8	100	533
D66	16	14	10	13	21	16	10	100	894
CU	15	15	9	16	22	13	11	101	499
CDA	9	5	8	12	25	22	21	102	447
VVD	4	5	4	6	13	25	42	99	540
SGP	9	9	9	18	18	20	18	101	520

optreden criminaliteit	1 is te hard	2	3	4	5	6	7 moet harder	totaal %	N
GL	5	11	19	32	19	12	4	102	655
PvdA	1	2	8	26	27	23	14	101	531
D66	0	1	8	36	28	20	6	99	893
CU	0	1	2	9	23	39	25	99	499
CDA	0	0	1	13	20	42	23	99	451
VVD	1	1	1	7	16	42	33	101	540
SGP	1	0	0	1	9	34	56	101	532
militaire missies	1 nooit meedoen	2	3	4	5	6	7 altijd meedoen	totaal %	N
GL	10	14	16	31	21	6	1	99	657
PvdA	6	5	11	28	29	16	5	100	542
D66	3	5	11	34	32	13	2	100	903
CU	1	1	7	18	36	29	7	99	503
CDA	1	1	5	20	31	31	12	101	450
VVD	1	2	8	21	34	26	8	100	540
SGP	2	2	4	17	34	28	14	101	530

Tabel B3.2 links-rechts zelfplaatsing van partijen, 2008 (in procenten)

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
1 links	10	13	1	1	1		
2	28	18	3	1	2	1	
3	43	34	23	10	5	2	0
4	13	23	37	16	11	4	1
5	3	8	17	13	17	7	3
6	1	3	9	14	17	12	7
7	0	1	8	19	21	27	15
8	0	0	2	19	18	35	36
9		0	1	4	6	11	18
10 rechts	0	0	0	3	2	2	20
totaal	98	100	101	100	100	101	100
N	647	527	891	474	432	537	496

Bron: LPO 2008

Bijlage 3.3 Bijlage bij paragraaf 3.2.2

Bijlagetabel B3.3 Operationalisering van partijgrootte en type partij, 2008

	partijgrootte aantal leden ^a	getuigenis of regeringspartij		hiërarchische versus open partijen
		afstand tot het midden van de links-rechtsschaal ^b	aantal dagen in de regering in de periode 1981-2010 ^c	mate van centralisatie van de kandidaatstelling ^d
GL	21901	2,70	0	16
PvdA	59327	2,37	6230	9
D66	10370	1,14	4447	18
CU	27683	0,49	1330	9
CDA	69200	0,71	7734	15
VVD	36832	1,64	7127	16
SGP	26906	2,65	0	6

a. Aantal leden op 1 januari 2008 (bron: www.dnpp.nl).

b. Per partij is de gemiddelde links-rechtszelfplaatsing van de leden berekend. Van die gemiddelde partijplaatsing is de afstand tot het midden van de links-rechtsschaal (positie 5,5 op een tien-puntschaal) berekend.

c. Gekeken is naar het aantal dagen dat een partij in de regering zat in de periode 1981-2010. Het gaat hier om het totaal aantal 'regeringsdagen' in de periode dat de partij of één van haar voorlopers zitting had in het parlement sinds WO II.

d. Zie bijlage 2.3 voor meer informatie over de kandidaatstelling binnen partijen, zie hieronder voor verdere uitleg.

Operationalisatie mate van centralisatie van de kandidaatstelling

Hazan en Rahat (2010: 49) maken gebruik van een schaal met 25 posities om het selectoraat van een partij, dat wil zeggen diegenen die de kandidaten selecteren, te classificeren (zie figuur B3.1). Bij positie 0 is de partij het meest hiërarchisch, of exclusief. Dan beslist een enkele partijleider over de selectie van kandidaten. Bij positie 24 is de partij zeer open en kunnen alle kiezers meebeslissen over de volgorde van de kandidatenlijst. Daar tussenin bevindt zich de mogelijkheid dat alle leden beslissen (positie 18), dat afgevaardigden beslissen (positie 12) en dat de partijelite over de kandidaten beslist (positie 6). Omdat kandidaatstellingsprocedures complex zijn en er meestal meerdere 'selectoraten' binnen een partij bij betrokken zijn, is er een afstand van zes punten tussen elk van deze posities. Als er meer partijorganen beslissen over de kandidaatstelling, bijvoorbeeld als afgevaardigden beslissen over een lijst die is vastgesteld door de partijelite, dan wordt de partij geplaatst tussen positie 12 en 6 in, namelijk op positie 9 (zie voor meer uitleg Hazan en Rahat 2010: 48-50). Dit maakt het mogelijk om partijen subtieler te scoren dan mogelijk is bij kortere schalen zoals die van Janda (1980), Bille (2001) of Lundell (2004). Bovendien is het mogelijk om partijen met elkaar te vergelijken en ontwikkelingen door de tijd te bekijken. Rahat en Hazan (2010: 50) doen dat voor de Israëliëse partijen.

Een nadeel van de schaal van Rahat en Hazan is dat er geen ‘objectieve’ beschrijving is van elk van de posities op de 25-puntschaal. Het is dus mogelijk dat verschillende onderzoekers tot uiteenlopende classificaties komen. Om de classificatie voldoende transparant te maken, is het daarom noodzakelijk om goed te beargumenteren waarom een bepaalde partij op een bepaalde positie wordt geplaatst en dit voor alle partijen in het onderzoek consequent toe te passen. In tabel B3.4 staat per partij hoe de kandidaatstelling is geregeld (deze gegevens zijn afkomstig uit bijlage 2.3 en de daar vermelde bronnen) en tot welke score op de 25-puntschaal dit leidt.

Figuur B3.1 Mate van centralisatie van de kandidaatstelling

Bron: Hazan en Rahat 2010: 49

Tabel B3.4 Codering van mate van centralisatie van de kandidaatstelling, 2008

partij	beschrijving van de selectie van kandidaten in 2008	positie op de schaal uit figuur B3.1
GL	Het ledencongres stelt volgorde van de lijst vast. Het de partijraad stelt het profiel van kandidaten vast, na advies van het partijbestuur. De kandidatencommissie bereidt de conceptkandidatenlijst voor. Lucardie en Voerman (2004: 82-83) schrijven dat deze methode "veel invloed toekent aan de partijleden", terwijl het partijbestuur een "opvallend bescheiden rol speelt."	16 (leden hebben invloed, centrale partij houdt sturing)
PvdA	Het partijbestuur stelt de criteria vast en benoemt een adviescommissie die een conceptlijst opstelt. Het afgevaardigdencongres kan veranderingen in deze lijst aanbrengen. Ook na 2009 mogen individuele leden niet meestemmen over kandidaten. Het partijbestuur en de adviescommissie spelen een centrale rol in de kandidaatstelling, partijleden komen er "tamelijk bekaaid van af" (Lucardie en Voerman 2004: 77).	9 (afgevaardigden praten op congres mee, maar partijelite heeft sterke centrale sturing)
D66	Individuele leden hebben al sinds de oprichting invloed op de kandidatenlijst. Sinds 2007 wordt over de samenstelling van de kandidatenlijst gestemd middels een poststemming. Voorheen konden leden via het ledencongres of de post stemmen op kandidatenlijsten. Een door het congres gekozen stemadviescommissie geeft een stemadvies af. In 2004 is deze stemadviescommissie eenmalig vervangen door open primaries waarbij leden en kiezers de kandidaten mochten ordenen. D66 heeft al sinds haar oprichting het "meest democratische en open kandidaatstellingssysteem" (Lucardie en Voerman 2004: 83).	18 (leden kiezen, met slechts beperkte centrale sturing)
CU	Over de kandidatenlijst wordt gestemd op een afgevaardigdencongres. Een selectiecommissie stelt een advieslijst op, waarna het partijbestuur een conceptlijst vaststelt.	9 (afgevaardigden praten op congres mee, maar partijelite heeft sterke centrale sturing)
CDA	Kandidaten worden door gemeentelijke afdelingen gekozen, op basis van advieslijst opgesteld door partijbestuur en afgevaardigden van provinciale afdelingen. Leden kunnen in afdelingen stemmen over de volgorde op lijsten. Het congres bekrachtigt de kandidatenlijsten. Leden hebben dus invloed op de volgorde en vaststelling van de kandidatenlijst, maar het partijbestuur heeft grote invloed via de ontwerp-kandidatenlijst (Lucardie en Voerman 2004: 75).	15 (leden hebben invloed, maar centrale partij houdt sturing)
VVD	Sinds 2004 stemmen individuele leden over de volgorde van de lijst (via post, telefoon of internet). Het congres moet de uitkomst bekrachtigen. Het partijbestuur stelt de conceptlijst op. Leden kunnen de volgorde van de lijst veranderen, maar in de praktijk is de opkomst bij het ledenreferendum over de kandidatenlijst laag en het aantal veranderingen beperkt (Huibrechts en Van Dijk 2009: 11).	16 (leden hebben invloed, partij houdt sturing via de conceptlijst)
SGP	Afdelingen brengen na ledenvergadering advies uit over conceptkandidatenlijst, het hoofdbestuur stelt (na consultatie van de Raad van Advies) de lijst vast. Leden hebben hierop nauwelijks invloed (Lucardie en Voerman 2004: 87).	6 (de partijelite, het hoofdbestuur, stelt de lijst vast, zonder veel invloed van leden)

Bijlage 3.4 Bijlage bij paragraaf 3.2.3

Operationalisatie van eigen issues

Om vast te stellen wat de ‘eigen’ issues van een partij zijn, kijken we aan welke onderwerpen partijen veel aandacht besteden in hun partijprogramma. Het idee is dat partijen meer aandacht besteden aan vraagstukken die ze belangrijk vinden. Hoe vaker een bepaald onderwerp wordt genoemd in een programma, des te centraler is de rol die deze kwestie speelt in het gedachtegoed van de partij (zie Narud en Skare 1999: 54; Budge en Bara 2001: 6-7).

Om vast te stellen hoe vaak bepaalde onderwerpen worden genoemd in partijprogramma’s van Nederlandse politieke partijen, is gebruik gemaakt van gegevens van het Manifestoproject (zie <https://manifesto-project.wzb.eu/> voor uitleg over dit project en de gebruikte data). In het Manifestoproject worden een inhoudsanalyse uitgevoerd van partijprogramma’s van partijen die in de Tweede Kamer worden gekozen. Getrainde codeurs coderen elk ‘statement’ in een programma in één van 56 standaardcategorieën, die zeven beleidsdomeinen beslaan. De code geeft aan over welk onderwerp het betreffende statement gaat. Het resultaat van de inhoudsanalyse is dat het per partijprogramma bekend is hoeveel statements in het programma betrekking hebben op een bepaald onderwerp of beleidsdomein.

Omdat het ons hier gaat om ‘eigen issues’ en minder om ‘urgente’ issues hebben we partijprogramma’s over een langere periode bekeken. We kijken dus niet naar partijprogramma’s van één verkiezing, omdat dat gevoelig kan zijn voor de actualiteit, maar gebruiken – voor zover er data beschikbaar zijn – gegevens sinds de Tweede Wereldoorlog of het ontstaan van de partij, om zo te zien aan welke onderwerpen een partij gedurende een langere periode de meeste aandacht besteedt. Voor PvdA, VVD en CDA (inclusief voorlopers) gebruiken we de partijprogramma’s vanaf 1946, voor D66 nemen we de programma’s vanaf 1967 (eerste verkiezingsdeelname). Voor GroenLinks en ChristenUnie bekijken we de programma’s vanaf de eerste gezamenlijke verkiezingsdeelname (in 1989 en respectievelijk 2002); van de periode daarvoor zijn er geen gegevens beschikbaar. Voor de SGP waren alleen gegevens beschikbaar uit 2006 en 2010.

In tabel B3.5 staan, ter informatie, de drie meest genoemde onderwerpen in de onderzochte periode. De reden dat natuurbehoud relatief zo vaak genoemd wordt is omdat het onderwerp in de verkiezingsprogramma’s van 1989 enorm veel aandacht kreeg. Daarna wordt het onderwerp nauwelijks genoemd.

Om te kijken hoe vaak de acht vraagstukken uit het LPO in de betreffende verkiezingsprogramma’s voorkomen, is eerst gekeken welke codes passen bij welk onderwerp (zie tabel B3.6). Voor die onderwerpen is gekeken hoe vaak zij zijn genoemd in de onderzochte periode. Alleen het vraagstuk van kerncentrales bleek niet te plaatsen in de codes van het Manifesto-project. Kerncentrales zouden vallen onder de code natuurbehoud, maar die is veel breder dan het vraagstuk van kerncentrales. Bovendien kan het vraagstuk van kerncentrales niet worden gezien als een symbool of manifestatie van het beleidsdomein van natuurbehoud. Daarom laten we het vraagstuk van kerncentrales verder buiten beschouwing.

Tabel B3.5 Drie meest genoemde vraagstukken in verkiezingsprogramma's, per partij

partij (onderzochte periode)	drie meest genoemde vraagstukken
GL (1989-2010)	natuurbehoud, sterke overheid, sociale rechtvaardigheid
PvdA (1946-2010)	uitbreiding verzorgingsstaat, sociale rechtvaardigheid, internationalisme (positief)
D66 (1967-2010)	natuurbehoud, uitbreiding verzorgingsstaat, democratie
CU (2002-2010)	traditionele moraal (positief), natuurbehoud, <i>law and order</i>
CDA (1946-2010)	uitbreiding verzorgingsstaat, traditionele moraal (positief), technologie en infrastructuur
VVD (1946-2010)	vrije ondernemingen/kapitalisme, efficiëntie van overheid en bureaucratie, gezonde overheidsfinanciën
SGP (2006-2010)	traditionele moraal (positief), <i>law and order</i> , uitbreiding verzorgingsstaat

Bron: Manifesto (<https://manifesto-project.wzb.eu/>)

Tabel B3.6 Vraagstukken in het LPO en corresponderende codes in het manifesto project

vraagstuk LPO	onderwerpen in Manifestoproject (codes)	uitleg van de code
euthanasie	traditionele moraal, positief (603) en negatief (604)	bevat uitspraken over morele waarden, gezin, religie, steun voor abortus en euthanasie
inkomensverschillen	sociale rechtvaardigheid (503)	bevat uitspraken over gelijkheid en een eerlijke distributie van hulpbronnen
sociale uitkeringen	uitbreiding (504) of inkrimping (505) van de verzorgingsstaat	bevat uitspraken over de sociale zekerheid
integratie van minderheden	multiculturalisme, positief (607) of negatief (608)	bevat uitspraken over culturele diversiteit
Europese eenwording	positief (108) of negatief (110) over de EU	bevat uitspraken over de EU, uitbreiding van de EU en Europees beleid
criminaliteit	<i>law and order</i> (605)	bevat uitspraken over handhaven van de wet, optreden tegen criminaliteit, strengere straffen in de rechtbank
kerncentrales	[eventueel code natuurbehoud (501)]	gaat over natuur en milieu in brede zin
militaire missies	positief (104) of negatief (105) over defensie	bevat uitspraken over het leger, defensie en buitenlandse missies

Bron: Manifesto (<https://manifesto-project.wzb.eu/>)

In tabel B3.7 staat vervolgens de relatieve aandacht die er in de onderzochte periode is voor de vraagstukken uit het LPO in de verkiezingsprogramma's van de partijen. Het aandeel 'overig' is groot, wat aangeeft dat er in de programma's veel aandacht uitging naar andere dan de hier opgenomen thema's.

Tabel B3.7 Aandacht voor vraagstukken in verkiezingsprogramma's – exclusief vraagstuk van kerncentrales, per partij (gemiddelde aandacht in de betreffende periode)

	GL ^a	PvdA	D66	CU ^a	CDA ^b	VVD	SGP ^c
periode	1989-2010	1946-2010	1967-2010	2002-2010	1946-2010	1946-2010	2006-2010
euthanasie	1,09	0,87	1,17	10,88	5,09	1,30	22,40
inkomensverschillen	7,42	7,35	5,00	3,18	4,04	4,35	5,09
sociale uitkeringen	6,42	8,05	6,08	5,37	7,35	4,11	6,40
integratie van minderheden	1,59	1,24	0,87	2,99	2,99	2,16	4,52
Europese eenwording	2,78	1,74	2,37	2,12	2,89	2,28	1,90
criminaliteit	2,98	2,67	3,52	5,77	3,77	4,71	7,78
kerncentrales							
militaire missies	1,48	2,12	2,01	0,07	1,66	1,85	1,95
overig	76,24	75,96	78,98	68,99	72,21	79,24	49,96
totaal	100	100	100	100	100	100	100

a. De verkiezingsprogramma's van de voorlopers van GroenLinks en ChristenUnie zijn niet gecodeerd in het kader van het Manifestoproject en daarom niet meegenomen.

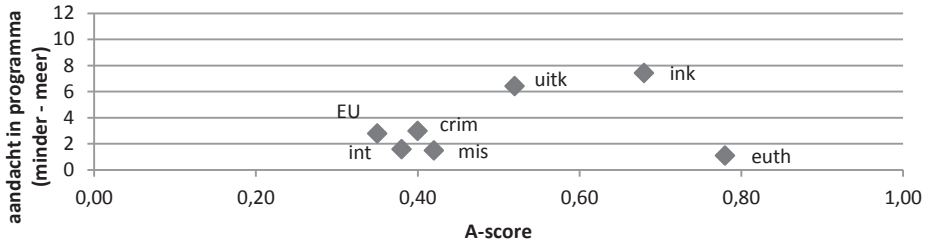
b. Voor 1946-1972 is gekeken naar de partijprogramma's van de voorlopers van het CDA (ARP, CHU en KVP), vanaf 1977 is gekeken naar de programma's van het CDA.

c. Voor de SGP zijn alleen de verkiezingen van 2006 en 2010 gecodeerd in het kader van het Manifestoproject.

Bron: Manifesto (<https://manifesto-project.wzb.eu/>)

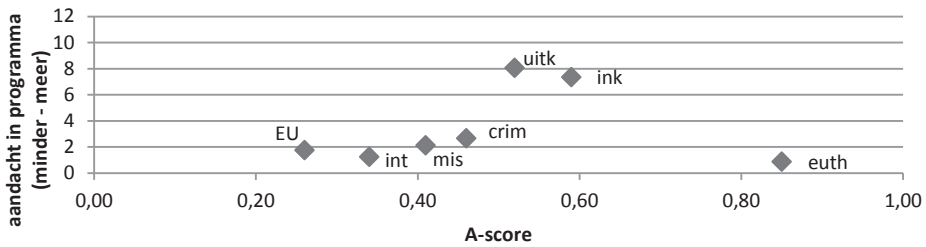
Samenhang tussen aandacht voor een vraagstuk in een verkiezingsprogramma en A-score

Figuur B3.2 Aandacht voor een issue in verkiezingsprogramma en A-score per issue, GroenLinks, 2008

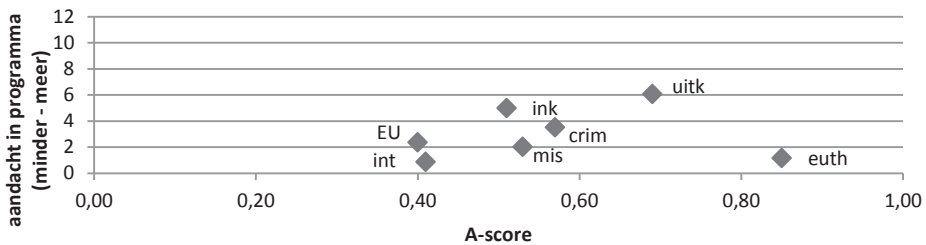
Bron: LPO 2008 en Manifesto (<https://manifesto-project.wzb.eu/>)

Figuur B3.3 Aandacht voor een issue in verkiezingsprogramma en A-score per issue, PvdA, 2008

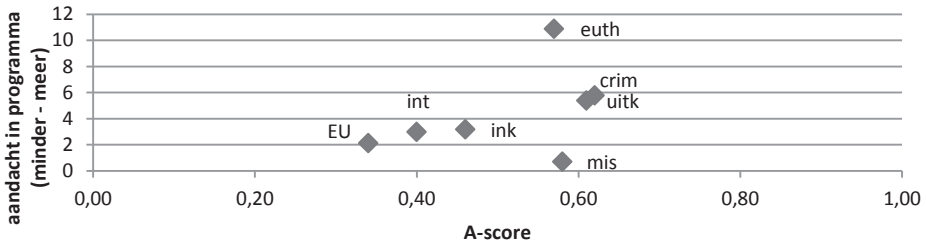
Bron: LPO 2008 en Manifesto (<https://manifesto-project.wzb.eu/>)

Figuur B3.4 Aandacht voor een issue in verkiezingsprogramma en A-score per issue, D66, 2008

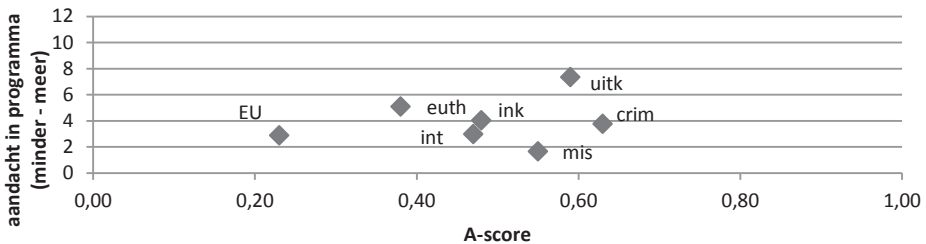
Bron: LPO 2008 en Manifesto (<https://manifesto-project.wzb.eu/>)

Figuur B3.5 Aandacht voor een issue in verkiezingsprogramma en A-score per issue, ChristenUnie, 2008

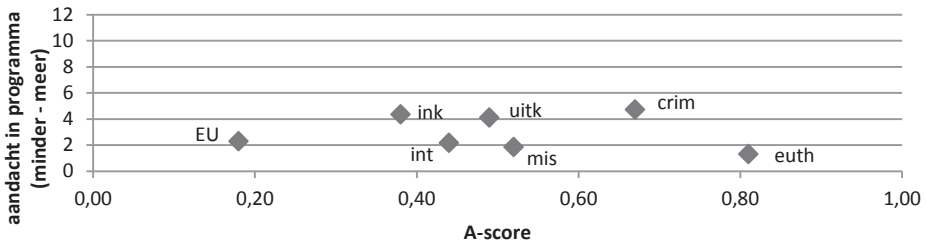
Bron: LPO 2008 en Manifesto (<https://manifesto-project.wzb.eu/>)

Figuur B3.6 Aandacht voor een issue in verkiezingsprogramma en A-score per issue, CDA, 2008

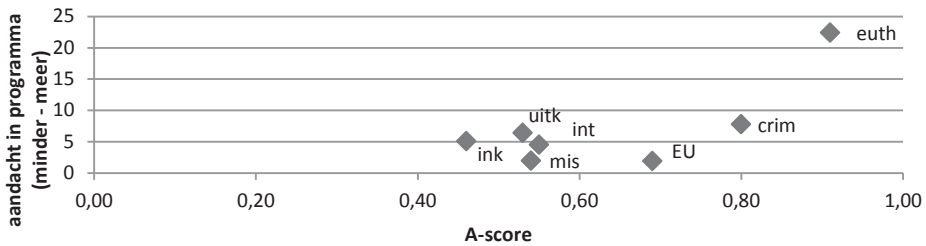
Bron: LPO 2008 en Manifesto (<https://manifesto-project.wzb.eu/>)

Figuur B3.7 Aandacht voor een issue in verkiezingsprogramma en A-score per issue, VVD, 2008

Bron: LPO 2008 en Manifesto (<https://manifesto-project.wzb.eu/>)

Figuur B3.8 Aandacht voor een issue^a in verkiezingsprogramma en A-score per issue, SGP, 2008

a. De verticale as in deze figuur heeft andere waarden dan in de bovenstaande figuren.

Bron: LPO 2008 en Manifesto (<https://manifesto-project.wzb.eu/>)

Bijlage 3.5 Meningen van partijleden over diverse politieke vraagstukken in 1999 en 1986

Tabel B3.8 Meningen van partijleden over diverse politieke vraagstukken, 1999 (in procenten)

	1	2	3	4	5	6	7	totaal	N
euthanasie	toestaan						7 verbieden	%	
PvdA	43	34	17	5	0	0	1	100	699
D66	33	43	17	5	0	0	1	99	891
CDA	7	13	20	19	13	15	12	99	545
VVD	39	36	14	6	2	1	1	99	607
inkomens- verschillen	kleiner	2	3	4	5	6	7 groter	%	N
PvdA	32	26	22	16	2	1	0	99	694
D66	7	13	28	37	11	3	1	100	885
CDA	11	15	22	37	10	3	3	101	546
VVD	2	3	10	33	23	18	11	100	604
sociale uit- keringen	te laag	2	3	4	5	6	7 te hoog	%	N
PvdA	15	21	29	28	5	2	1	101	692
D66	4	10	25	45	11	3	1	99	871
CDA	5	8	22	44	13	6	2	100	551
VVD	1	2	8	38	27	16	9	101	600

integratie	1 behoud eigen cultuur	2	3	4	5	6	7 aanpassen	totaal %	N
PvdA	2	9	14	24	27	14	10	100	696
D66	1	8	13	26	32	17	4	101	885
CDA	1	3	7	23	30	22	14	100	554
VVD	0	2	3	11	26	35	22	99	612
Europese eenwording	1 moet verder	2	3	4	5	6	7 is al te ver	totaal %	N
PvdA	15	26	23	20	9	4	3	100	675
D66	14	29	28	17	6	3	2	99	865
CDA	12	19	25	26	9	5	4	100	546
VVD	12	20	24	21	10	8	5	100	603

Bron: LPO 1999

Tabel B3.9 Meningen van partijleden over diverse politieke vraagstukken, 1986 (in procenten)

euthanasie	1 toestaan	2	3	4	5	6	7 verbieden	totaal %	N
PvdA	45	22	20	8	1	2	1	99	282
D66	28	34	22	8	3	3	1	99	356
CDA	7	5	12	17	12	20	27	100	258
VVD	22	26	19	15	8	5	5	100	285
inkomens- verschillen	1 kleiner	2	3	4	5	6	7 groter	totaal %	N
PvdA	39	22	20	12	5	1		99	279
D66	4	10	24	29	25	6	1	99	353
CDA	9	3	10	39	29	6	4	100	251
VVD	2	0	4	27	30	23	15	101	287

Bron: LPO 1986

Bijlage 3.6 Verschillen in achtergronden, activisme en lidmaatschapsmotieven*Operationalisatie van variabelen*

Voor de socialisatiehypothese bekijken we een aantal achtergrondkenmerken: geslacht, leeftijd, opleiding, sociale klasse en religie.¹ Voor leeftijd, opleiding en sociale klasse geldt dat de verdeling onder leden scheef is (zie hoofdstuk 2). Zo bevindt zich onder de partijleden maar een klein percentage leden jonger dan 35, zijn er – in vergelijking met de Nederlandse bevolking – weinig lageropgeleiden

¹ In het LPO is respondenten niet gevraagd naar hun inkomen.

en nauwelijks arbeiders. Daarom zijn deze variabelen gedichotomiseerd (zie bijlagentabel B3.10). De variabele 'religie' is niet voor alle partijen op dezelfde manier geoperationaliseerd. Voor de seculiere partijen GroenLinks, PvdA, D66 en VVD kijken we naar het verschil tussen mensen die aangeven religieus te zijn en mensen die zichzelf niet religieus achten. Bij het CDA kijken we naar de frequentie van het kerkbezoek en vergelijken we opvattingen van katholieken en protestanten. Leden van de ChristenUnie zijn allen frequente kerkbezoekers; daarom kijken we hier alleen naar de geloofsovertuiging en onderscheiden we leden van de PKN, orthodox gereformeerden en de evangelische/Pinkstergemeente (zie ook hoofdstuk 2).²

De socialisatie binnen partijen is geoperationaliseerd aan de hand van de lidmaatschapsduur. Omdat de verwachting is dat de nieuwste generatie leden (nog) niet is gesocialiseerd binnen de partij, wordt een onderscheid gemaakt tussen oude en relatief nieuwe leden. Mensen die lid zijn geworden in 2002 of later worden in 2008 als nieuwe leden bestempeld.

Onder de onderzochte partijen bevinden zich drie partijen die in de meer of minder recente geschiedenis zijn ontstaan uit een fusie (ChristenUnie, CDA en GroenLinks). Voor die partijen gaan we na of en in hoeverre de herkomst van de leden samenhangt met hun opvattingen. Voor GroenLinks is een indeling gemaakt in leden die alleen lid van GroenLinks waren, zij die voorheen lid waren van PPR en zij die voorheen lid waren van PSP. Het aantal mensen dat lid was van CPN of EVP is te klein om zinvolle uitspraken over te doen. Voor de ChristenUnie is een onderscheid gemaakt tussen mensen die alleen lid zijn geweest van ChristenUnie, mensen die lid waren van RPF en mensen die lid waren van GPV. CDA-leden zijn onderverdeeld in leden die alleen lid waren van het CDA en mensen die lid waren van ARP, CHU of KVP.

Activisme binnen partijen is op twee manieren geoperationaliseerd. In de eerste plaats is gekeken naar subjectief activisme. Leden die zichzelf als tamelijk of zeer actief zien, zijn vergeleken met leden die zichzelf vrijwel niet of helemaal niet actief vinden. In de tweede plaats is gekeken naar de tijd die leden zeiden aan hun partij te besteden. Leden die geen tijd aan de partij besteden zijn vergeleken met leden die maandelijks wel tijd kwijt zijn aan hun partij.

Om het verschil tussen ideologen en niet-ideologen en pragmatisten en niet-pragmatisten in kaart te brengen, maar we gebruik van de lidmaatschapsmotieven. Om ideologen te onderscheiden gebruiken we de indicatoren voor ideologische prikkels. Aangezien ideologie voor de meeste leden een rol speelt, vergelijken we per partij het kwart leden dat het meest door ideologie gemotiveerd zegt te worden met de overige leden (zie bijlagentabel B3.10 voor de precieze berekening). Om pragmatici te onderscheiden maken we gebruik van de indicatoren voor selectieve doel prikkels. Deze prikkels worden, mogelijk mede vanwege sociale wenselijkheid, weinig genoemd als reden om lid te worden. Ook hier hebben we het kwart leden voor wie pragmatische overweging het belangrijkste waren, vergeleken met de overige leden (zie bijlagentabel B3.10 voor de berekening). Om de mate van ideologische motivatie voor het betreffende vraagstuk in beeld te krijgen, zijn leden die een vraagstuk urgent noemen vergeleken met leden die een vraagstuk niet urgent vinden.

2 De SGP blijft hier buiten beschouwing omdat deze partij geen vraagstukken met een hoog conflictpotentieel heeft (zie tabel 3.6).

Tabel B3.10 Operationalisatie van variabelen voor paragraaf 3.3.2

variabelen	onderscheiden (en codes)
achtergrondkenmerken	
geslacht	vrouw (0); man (1)
leeftijd	18-50 jaar (0); 51 jaar en ouder (1)
opleiding	niet hogeschool/universiteit (0); hogeschool/universiteit (1)
sociale klasse	niet hoger (0, arbeidersklasse, hogere arbeidersklasse, gewone middenklasse); hoger (1, hogere klasse, hogere middenklasse)
religie	noemt zichzelf niet religieus (0); noemt zichzelf wel religieus (1)
religie CDA	Rooms-katholiek (1) ; Protestant (2), anders (3)
religie CU	PKN (1); Orthodox gereformeerd (2); Evangelisch/pinkster (3), anders (4)
frequentie kerkbezoek	vrijwel nooit/ 1 keer per jaar (0); vaker dan 1 keer per week/vaker dan 1 keer per maand (1)
socialisatie en politieke herkomst	
lidmaatschapsduur	lid geworden voor 2002 (0); lid geworden in of na 2002 (1)
GL verleden	alleen GL (1); voorheen PPR (2); voorheen PSP (3); voorheen anders (4)
CU verleden	alleen CU (1); voorheen GPV (2); voorheen RPF (3); voorheen anders/weet niet (4)
CDA verleden	alleen CDA (1); voorheen ARP (2); voorheen CHU (3), voorheen KVP (4); voorheen anders/weet niet (5)
activisme	
subjectief activisme	vrijwel / niet actief (1); tamelijk / zeer actief (2)
tijdsbesteding	besteed geen tijd aan de partij (0); besteed wel tijd aan de partij (1)
lidmaatschapsmotieven	
ideologie	ideologie minder belangrijk (0); kwartiel meest ideologisch gemotiveerde leden (1) De mate van ideologische motivatie is berekend door voor de niet-confessionele partijen een schaal te maken van de lidmaatschapsmotieven 'sympathie' en 'steun geven aan beginselen' (zie tabel 2.23). Voor de confessionele partijen is in die schaal ook het item 'levensovertuiging' verwerkt. In SPSS zijn de leden per partij vervolgens gerangschikt van weinig naar zeer ideologisch gemotiveerd en opgedeeld in vier zo gelijk mogelijk delen. Het hoogst scorende kwartaal is hier genomen als de meest ideologisch gemotiveerde leden.
pragmatisme	carrière niet belangrijk (0); kwartiel meest pragmatisch gemotiveerde leden (1) De mate van pragmatisme is berekend door een schaal te maken van de selectieve uitkomst prikkels uit tabel 2.23 (zie tabel 2.22). In SPSS zijn de leden per partij vervolgens gerangschikt van weinig naar zeer pragmatisch gemotiveerd en opgedeeld in vier zo gelijk mogelijk delen. Het hoogst scorende kwartaal is hier genomen als de meest pragmatisme gemotiveerde leden.
ideologisch gemotiveerd ten aanzien van het betreffende vraagstuk	lid vindt vraagstuk niet urgent (0); lid vindt vraagstuk urgent (1)

Tabel B3.11 Opvattingen van GroenLinks-leden naar achtergrondkenmerken, activisme en lidmaatschapsmotieven, 2008 (in procenten)^a

		integratie van minderheden			Europese eenwording		
		behoud eigen cultuur 1-3	4	geheel aanpassen 5-7	moet verder 1-3	4	al te ver 5-7
allen		55	20	25	63	19	18
geslacht	vrouw	53	23	25	54	24	21
	man	57	18	25	70	14	16
leeftijd	17-50	63	17	19	70	17	13
	51+	49	22	29	58	20	22
opleiding	niet hoger opgeleid	42	20	38	54	14	31
	hogeropgeleid	58	20	22	65	19	15
sociale klasse	niet hoger	56	19	25	63	16	21
	hoger + hogere middenklasse	55	20	25	64	21	15
religie	niet	57	21	22	66	18	16
	wel	52	18	30	57	19	23
lidmaatschapsduur	voor 2002	53	19	28	62	18	20
	2002 en later	58	21	22	68	18	14
partij-verleden	alleen GroenLinks	56	20	24	64	18	17
	voorheen PPR	43	28	29	59	19	22
	voorheen PSP	57	17	26	63	20	17
subjectief activisme	minder actief	53	21	26	63	18	19
	actief	60	17	23	63	19	17
tijds-besteding	geen tijd	53	20	26	64	19	17
	wel tijd aan partij	60	19	21	64	18	18
ideologie	minder ideologisch gemotiveerd	54	21	26	61	19	20
	meer ideologisch gemotiveerd	59	18	23	70	16	14
pragmatisme	minder of niet pragmatisch gemotiveerd	55	20	26	64	19	17
	meest pragmatisch gemotiveerd	57	18	24	65	16	19
urgent	niet urgent	52	21	27	60	20	20
	vindt issue urgent ^b	61	18	21	91	3	6

a. N = 662.

b. Het vraagstuk van integratie wordt door 29% van de GroenLinks-leden urgent gevonden (N = 196), het vraagstuk van Europese eenwording door 10% (N = 69).

Bron: LPO 2008

Tabel B3.12 Opvattingen van PvdA-leden naar achtergrondkenmerken, activisme en lidmaatschapsmotieven, 2008 (in procenten)^a

		integratie van minderheden			Europese eenwording		
		behoud eigen cultuur 1-3	4	geheel aanpassen 5-7	moet verder 1-3	4	al te ver 5-7
allen		32	23	45	56	18	25
geslacht	vrouw	36	23	41	53	23	24
	man	31	22	47	58	15	27
leeftijd	17-50	43	22	35	70	17	13
	51+	30	23	47	53	19	29
opleiding	niet hoger opgeleid	25	21	54	40	23	37
	hogeropgeleid	36	24	40	65	16	20
sociale klasse	niet hoger	28	20	52	47	21	32
	hoger + hogere middenklasse	38	26	37	66	15	19
religie	niet	33	22	46	58	17	26
	wel	31	25	44	51	22	27
lidmaatschapsduur	voor 2002	31	24	45	54	19	27
	2002 en later	37	17	46	64	18	17
subjectief activisme	minder actief	33	24	43	56	20	24
	actief	32	18	50	56	14	30
tijdsbesteding	geen tijd	32	24	44	55	20	25
	wel tijd aan partij	34	19	47	59	14	28
ideologie	minder ideologisch gemotiveerd	31	24	46	55	19	25
	meer ideologisch gemotiveerd	37	21	42	58	15	27
pragmatisme	minder of niet pragmatisch gemotiveerd	30	25	44	53	20	26
	meest pragmatisch gemotiveerd	34	20	45	66	12	22
urgent	niet urgent	32	21	47	55	18	26
	vindt issue urgent ^b	33	27	40	68	16	16

a. N = 555.

b. Het vraagstuk van integratie wordt door 29% van de PvdA-leden urgent gevonden (N = 159), het vraagstuk van Europese eenwording door 6% (N = 33).

Bron: LPO 2008

Tabel B3.13 Opvattingen van D66-leden naar achtergrondkenmerken, activisme en lidmaatschapsmotieven, 2008 (in procenten)^a

		Europese eenwording ^b		
		moet verder 1-3	4	al te ver 5-7
allen		69	16	15
geslacht	vrouw	63	20	17
	man	72	14	14
leeftijd	17-50	74	10	15
	51+	69	17	15
opleiding	niet hoger opgeleid	58	26	16
	hogeropgeleid	72	14	15
sociale klasse	niet hoger	65	20	15
	hoger + hogere middenklasse	71	14	15
religie	niet	72	13	15
	wel	65	20	15
lidmaatschapduur	voor 2002	69	15	15
	2002 en later	69	18	13
subjectief activisme	minder actief	67	17	17
	actief	74	14	12
tijdsbesteding	geen tijd	67	16	17
	wel tijd aan partij	72	16	12
ideologie	minder ideologisch gemotiveerd	68	17	16
	meer ideologisch gemotiveerd	73	13	15
pragmatisme	minder of niet pragmatisch gemotiveerd	69	16	15
	meest pragmatisch gemotiveerd	72	13	15
urgent	niet urgent	63	19	18
	vindt issue urgent ^b	91	4	5

a. N = 901.

b. Het vraagstuk van Europese eenwording wordt door 21% van de leden van D66 urgent gevonden (N = 194).

Bron: LPO 2008

Tabel B3.14 Opvattingen van ChristenUnie-leden naar achtergrondkenmerken, activisme en lidmaatschapsmotieven, 2008 (in procenten)^a

		integratie van minderheden			Europese eenwording		
		behoud eigen cultuur 1-3	4	geheel aanpassen 5-7	moet verder 1-3	4	al te ver 5-7
allen		22	23	56	18	24	58
geslacht	vrouw	20	29	51	13	30	57
	man	22	20	58	21	21	58
leeftijd	17-50	21	22	57	21	23	57
	51+	21	23	56	17	24	59
opleiding	niet hoger opgeleid	18	21	61	15	23	62
	hogeropgeleid	25	23	51	22	25	54
sociale klasse	niet hoger	21	22	57	13	25	62
	hoger + hogere middenklasse	23	24	53	28	21	51
religie	PKN	22	25	53	19	26	56
	Orthodox gereformeerd	28	21	51	15	17	68
	Evangelisch of Pinkster	18	19	62	16	23	61
lidmaatschapsduur	voor 2002	23	22	55	18	23	59
	2002 en later	19	24	57	20	23	57
partij-verleden ^b	alleen CU	20	25	55	21	25	55
	voorheen GPV	27	20	53	19	27	54
	voorheen RPF	24	19	58	9	21	70
subjectief activisme	minder actief	22	22	56	19	24	57
	actief	23	24	53	16	23	60
tijds-besteding	geen tijd	23	23	54	19	25	56
	wel tijd aan partij	19	25	57	15	21	64
ideologie	minder ideologisch gemotiveerd	22	19	58	19	23	58
	meer ideologisch gemotiveerd	19	31	50	14	25	61
pragmatisme	minder of niet pragmatisch gemotiveerd	22	23	55	17	26	57
	meest pragmatisch gemotiveerd	20	20	59	20	21	58
urgent	niet urgent	20	21	59	18	24	58
	vindt issue urgent ^c	25	28	47	25	6	69

a. N = 503/504.

b. 54% van de leden zegt alleen lid te zijn (geweest) van de ChristenUnie, 20% zegt voorheen lid te zijn geweest van de GPV, 17% zegt voorheen lid te zijn geweest van de GPV. Van de overige 10% hebben we geen gegevens; zij zijn in dit overzicht weggelaten.

c. Het minderhedenvraagstuk wordt door 24% van de ChristenUnie-leden urgent gevonden (N = 127), het vraagstuk van Europese eenwording door 3% (N = 16).

Bron: LPO 2008

Tabel B3.15 Opvattingen van CDA-leden naar achtergrondkenmerken, activisme en lidmaatschapsmotieven, 2008 (in procenten)^a

		euthanasie			Europese eenwording		
		toestaan		verbie- den 5-7	moet verder		al te ver 5-7
		1-3	4		1-3	4	
allen		71	10	20	49	19	32
geslacht	vrouw	76	11	13	37	25	38
	man	69	10	21	52	17	30
leeftijd	17-50	59	9	32	50	18	32
	51+	72	10	18	48	19	32
opleiding	niet hoger opgeleid	67	11	22	41	22	37
	hogeropgeleid	75	9	16	59	15	26
sociale klasse	niet hoger	67	11	22	41	21	38
	hoger + hogere middenklasse	76	8	16	60	15	24
religie	Protestant	71	8	21	50	21	29
	Rooms-katholiek	69	14	18	46	16	38
kerkbezoek	nooit of één keer per jaar	83	9	9	47	16	37
	vaker dan één keer per maand	66	10	23	49	20	31
lidmaat- schapsduur	voor 2002	71	10	19	52	19	29
	2002 en later	78	4	18	39	20	41
partij- verleden ^b	alleen CDA	73	8	19	46	19	35
	voorheen ARP	66	11	22	56	19	25
	voorheen CHU	77	10	13	36	23	41
	voorheen KVP	55	21	23	56	15	29
subjectief activisme	minder actief	68	11	21	49	19	32
	actief	78	8	13	49	17	34
tijds- besteding	geen tijd	67	12	22	48	20	31
	wel tijd aan partij	79	7	14	52	14	34
ideologie	minder ideologisch gemotiveerd	74	9	17	47	19	34
	meer ideologisch gemotiveerd	60	9	32	57	18	25
pragma- tisme	minder of niet pragmatisch gemotiveerd	70	7	23	52	17	31
	meest pragmatisch gemotiveerd	74	13	13	44	19	37
urgent	niet urgent	72	10	18	47	20	33
	vindt issue urgent ^c	36		64	68	11	22

a. N = 451/457.

b. 55% van de CDA-leden zegt alleen lid te zijn geweest van het CDA, 22% was voorheen lid van de ARP, 8% van de CHU en 11% van de KVP. Van de overige 4% hebben we geen informatie en die groep is hier niet opgenomen.

c. Het vraagstuk van euthanasie wordt door 3% van de CDA-leden urgent gevonden (N = 14), het vraagstuk van Europese eenwording door 8% (N = 37).

Bron: LPO 2008

Tabel B3.16 Opvattingen van VVD-leden naar achtergrondkenmerken, activisme en lidmaatschapsmotieven, 2008 (in procenten)^a

		Europese eenwording			inkomensverschillen		
		moet verder 1-3	4	al te ver 5-7	kleiner 1-3	4	groter 5-7
allen		49	16	35	21	27	52
geslacht	vrouw	43	19	39	29	27	43
	man	50	15	34	18	27	55
leeftijd	17-50	52	17	31	13	27	61
	51+	46	16	39	27	28	45
opleiding	niet hoger opgeleid	37	14	48	29	30	41
	hogeropgeleid	52	17	31	18	26	56
sociale klasse	niet hoger	36	17	47	30	28	43
	hoger + hogere middenklasse	53	16	31	17	27	55
religie	niet	50	17	33	18	28	54
	wel	47	15	38	24	26	50
lidmaatschapduur	voor 2002	46	17	37	19	27	54
	2002 en later	57	16	27	24	27	49
subjectief activisme	minder actief	48	17	35	20	28	51
	actief	49	16	35	22	25	53
tijdsbesteding	geen tijd	48	15	37	20	30	50
	wel tijd aan partij	49	18	33	23	23	54
ideologie	minder ideologisch gemotiveerd	50	17	33	23	27	49
	meer ideologisch gemotiveerd	46	14	40	12	28	61
pragmatisme	minder of niet pragmatisch gemotiveerd	50	16	34	21	27	52
	meest pragmatisch gemotiveerd	46	17	38	19	28	53
urgent	niet urgent	47	17	36	20	29	51
	vindt issue urgent ^b	63	4	33	29	14	57

a. N = 540/538.

b. Het vraagstuk van Europese eenwording wordt door 9% van de VVD-leden urgent gevonden (N = 48), het vraagstuk van inkomensverschillen door eveneens 9% (N = 50).

Bron: LPO 2008

Bijlage 4.1 Uitkomsten post-hoc test 2008

Hieronder staan als (bijlage bij paragraaf 4.2.1) de uitkomsten van Games-Howell post-hoc test. Hiermee wordt gekeken of de gemiddelde zelfplaatsing van leden van diverse partijen significant van elkaar afwijkt. Kruisjes geven aan dat de gemiddelde zelfplaatsing van de leden van die partijen *niet* significant van elkaar verschilt. Twee kruisjes betekenen dat er geen significant verschil is tussen de gemiddelde zelfplaatsing van leden. De p-waarde van de significantie-test ligt in die gevallen boven 0,05. Eén kruisje betekent dat p-waarde van de post-hoc test tussen de 0,00 en 0,05 ligt. Is een vakje wit, dan betekent dat dus dat de gemiddelden wel van elkaar afwijken bij $p < 0,00$.

Tabel B4.1 Euthanasie: partijen waarvan de gemiddelde positie van leden niet van elkaar te onderscheiden is, 2008

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
GL							
PvdA	x						
D66	x	xx					
CU							
CDA							
VVD	xx	xx	xx				
SGP							

a. xx geeft aan dat het verschil tussen de gemiddelde zelfplaatsing van de leden van de ene partij niet significant afwijken van die van de andere partij en de p-waarde van de significantie test groter is dan 0,05. x geeft aan de p-waarden van de significantie test tussen de 0,00 en 0,05 liggen.

Tabel B4.2 Inkomensverschillen: partijen waarvan de gemiddelde positie van leden niet van elkaar te onderscheiden is, 2008

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
GL							
PvdA	x						
D66							
CU			xx				
CDA			xx	xx			
VVD							
SGP					xx		

a. xx geeft aan dat het verschil tussen de gemiddelde zelfplaatsing van de leden van de ene partij niet significant afwijken van die van de andere partij en de p-waarde van de significantie test groter is dan 0,05. x geeft aan de p-waarden van de significantie test tussen de 0,00 en 0,05 liggen.

Tabel B4.3 Sociale uitkeringen: partijen waarvan de gemiddelde positie van leden niet van elkaar te onderscheiden is, 2008

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
GL							
PvdA							
D66							
CU			xx				
CDA			x	x			
VVD							
SGP					x		

a. xx geeft aan dat het verschil tussen de gemiddelde zelfplaatsing van de leden van de ene partij niet significant afwijken van die van de andere partij en de p-waarde van de significantie test groter is dan 0,05. x geeft aan de p-waarden van de significantie test tussen de 0,00 en 0,05 liggen.

Tabel B4.4 Integratie: partijen waarvan de gemiddelde positie van leden niet van elkaar te onderscheiden is, 2008

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
GL							
PvdA							
D66		xx					
CU							
CDA							
VVD					xx		
SGP							

a. xx geeft aan dat het verschil tussen de gemiddelde zelfplaatsing van de leden van de ene partij niet significant afwijken van die van de andere partij en de p-waarde van de significantie test groter is dan 0,05. x geeft aan de p-waarden van de significantie test tussen de 0,00 en 0,05 liggen.

Tabel B4.5 Europese eenwording: partijen waarvan de gemiddelde positie van leden niet van elkaar te onderscheiden is, 2008

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
GL							
PvdA	x						
D66	xx						
CU							
CDA		xx					
VVD		x			xx		
SGP							

a. xx geeft aan dat het verschil tussen de gemiddelde zelfplaatsing van de leden van de ene partij niet significant afwijken van die van de andere partij en de p-waarde van de significantie test groter is dan 0,05. x geeft aan de p-waarden van de significantie test tussen de 0,00 en 0,05 liggen.

Tabel B4.6 Criminaliteit: partijen waarvan de gemiddelde positie van leden niet van elkaar te onderscheiden is, 2008

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
GL							
PvdA							
D66		x					
CU							
CDA				xx			
VVD				xx	x		
SGP							

a. xx geeft aan dat het verschil tussen de gemiddelde zelfplaatsing van de leden van de ene partij niet significant afwijken van die van de andere partij en de p-waarde van de significantie test groter is dan 0,05. x geeft aan de p-waarden van de significantie test tussen de 0,00 en 0,05 liggen.

Tabel B4.7 Kerncentrales: partijen waarvan de gemiddelde positie van leden niet van elkaar te onderscheiden is, 2008

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
GL							
PvdA							
D66							
CU			xx				
CDA							
VVD							
SGP					xx		

a. xx geeft aan dat het verschil tussen de gemiddelde zelfplaatsing van de leden van de ene partij niet significant afwijken van die van de andere partij en de p-waarde van de significantie test groter is dan 0,05. x geeft aan de p-waarden van de significantie test tussen de 0,00 en 0,05 liggen.

Tabel B4.8 Militaire missies: partijen waarvan de gemiddelde positie van leden niet van elkaar te onderscheiden is, 2008

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
GL							
PvdA							
D66		xx					
CU							
CDA				xx			
VVD				xx	x		
SGP				xx	xx	x	

a. xx geeft aan dat het verschil tussen de gemiddelde zelfplaatsing van de leden van de ene partij niet significant afwijken van die van de andere partij en de p-waarde van de significantie test groter is dan 0,05. x geeft aan de p-waarden van de significantie test tussen de 0,00 en 0,05 liggen.

Tabel B4.9 Links-rechts: partijen waarvan de gemiddelde positie van leden niet van elkaar te onderscheiden is, 2008

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
GL							
PvdA							
D66							
CU							
CDA				xx			
VVD							
SGP							

a. xx geeft aan dat het verschil tussen de gemiddelde zelfplaatsing van de leden van de ene partij niet significant afwijken van die van de andere partij en de p-waarde van de significantie test groter is dan 0,05. x geeft aan de p-waarden van de significantie test tussen de 0,00 en 0,05 liggen.

Bijlage 4.2 Uitkomsten post-hoc test 1999 en 1986

Tabel B4.10 Partijen waarvan de gemiddelde positie van leden niet van elkaar te onderscheiden is, vraagstuk van euthanasie (links), vraagstuk van inkomensverschillen (rechts), 1999

	euthanasie				inkomensverschillen			
	PvdA	D66	CDA	VVD	PvdA	D66	CDA	VVD
PvdA								
D66	xx							
CDA						xx		
VVD	xx	xx						

a. xx geeft aan dat het verschil tussen de gemiddelde zelfplaatsing van de leden van de ene partij niet significant afwijken van die van de andere partij en de p-waarde van de significantie test groter is dan 0,05. x geeft aan de p-waarden van de significantie test tussen de 0,00 en 0,05 liggen.

Tabel B4.11 Partijen waarvan de gemiddelde positie van leden niet van elkaar te onderscheiden is, vraagstuk van sociale uitkeringen (links), vraagstuk van integratie van allochtonen (rechts), 1999

	sociale uitkeringen				integratie van allochtonen			
	PvdA	D66	CDA	VVD	PvdA	D66	CDA	VVD
PvdA								
D66					xx			
CDA		xx						
VVD								

a. xx geeft aan dat het verschil tussen de gemiddelde zelfplaatsing van de leden van de ene partij niet significant afwijken van die van de andere partij en de p-waarde van de significantie test groter is dan 0,05. x geeft aan de p-waarden van de significantie test tussen de 0,00 en 0,05 liggen.

Tabel B4.12 Partijen waarvan de gemiddelde positie van leden niet van elkaar te onderscheiden is, vraagstuk van Europese eenwording (links), links-rechtszelfplaatsing (rechts), 1999

	Europese eenwording				links-rechtszelfplaatsing			
	PvdA	D66	CDA	VVD	PvdA	D66	CDA	VVD
PvdA								
D66	xx							
CDA	xx							
VVD	x		xx					

a. xx geeft aan dat het verschil tussen de gemiddelde zelfplaatsing van de leden van de ene partij niet significant afwijken van die van de andere partij en de p-waarde van de significantie test groter is dan 0,05. x geeft aan de p-waarden van de significantie test tussen de 0,00 en 0,05 liggen.

Tabel B4.13 Partijen waarvan de gemiddelde positie van leden niet van elkaar te onderscheiden is, vraagstuk van euthanasie (links), vraagstuk van inkomensverschillen (rechts), 1986

	euthanasie				inkomensverschillen			
	PvdA	D66	CDA	VVD	PvdA	D66	CDA	VVD
PvdA								
D66	xx							
CDA						xx		
VVD								

a. xx geeft aan dat het verschil tussen de gemiddelde zelfplaatsing van de leden van de ene partij niet significant afwijken van die van de andere partij en de p-waarde van de significantie test groter is dan 0,05. x geeft aan de p-waarden van de significantie test tussen de 0,00 en 0,05 liggen.

Tabel B4.14 Partijen waarvan de gemiddelde positie van leden niet van elkaar te onderscheiden is, links-rechtszelfplaatsing, 1986

	links-rechtszelfplaatsing			
	PvdA	D66	CDA	VVD
PvdA				
D66				
CDA				
VVD				x

a. xx geeft aan dat het verschil tussen de gemiddelde zelfplaatsing van de leden van de ene partij niet significant afwijken van die van de andere partij en de p-waarde van de significantie test groter is dan 0,05. x geeft aan de p-waarden van de significantie test tussen de 0,00 en 0,05 liggen.

Bijlage 4.3 Gestandaardiseerde canonische discriminantfunctie coëfficiënten**Tabel B4.15** Discriminantanalyse, gestandaardiseerde canonische discriminantfunctie coëfficiënten^a

		analyse 1		analyse 2	
		functie 1	functie 2	functie 1	functie 2
verklearde variantie		80%	18%	72%	20%
opvattingen	euthanasie	0,897	-0,307	,656	-,213
	inkomensverschillen	0,054	0,457	,054	,204
	allochtonen	0,082	0,171	,027	,039
	Europese eenwording	0,222	0,015	,124	-,002
	sociale uitkeringen	0,015	0,305	,000	,145
	kerncentrales	0,113	0,453	,078	,251
	criminaliteit	0,224	0,308	,121	,132
	militairen	0,167	0,175	,128	,143
saliency	bevorderen individuele vrijheid			-,092	,193
	in stand houden verzorgingsstaat			-,021	-,085
	bevorderen sociale rechtvaardigheid			,024	-,142
	bieden gelijke kansen alle burgers			-,096	,023
	in stand houden Nederlandse identiteit			,016	,102
	terugdringen rol overheid			-,045	,198
	handhaven christelijk karakter land			,438	-,055
	streven schoon en duurzaam milieu			,007	-,183
	streven meer inspraak en democratie			-,150	,035
	in stand houden rechtsstaat			-,015	,087
	bevorderen internationale solidariteit			-,122	-,152
	bevorderen economische groei			,012	,218
	handhaven normen en waarden			,123	,136
	emancipatie zwakkeren samenleving			,027	-,116
	bevorderen wereldvrede			-,021	-,049
	handhaven sociale voorzieningen			-,018	-,132
	bevorderen samenwerking burgers			,042	-,085
	bevorderen ondernemersklimaat			,024	,259

a. Twee van de twintig partijdoelen zijn niet in de analyse opgenomen omdat ze te weinig toevoegen aan de voorspelling. Het gaat om de doelen 'waarborgen vrijheid individu' en 'waarborgen onderling respect'.

Bron: LPO 2008

Bijlage 4.4 Gepercipieerde afstand en coalitievoorkeur

Tabel B4.16 Partijen die volgens leden moeten worden opgenomen in de volgende coalitie^a, per partij, 2008 (in procenten)

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
aandeel dat vindt dat betreffende partij opgenomen moet worden in de volgende coalitie							
CDA	13	25	26	92	98	67	89
CU	11	7	5	92	56	4	83
D66	60	72	89	2	20	54	0
GL	94	74	63	7	6	5	1
PvdA	86	92	78	52	58	19	22
PvdD	17	5	4	2	0	1	2
PVV	0	1	2	1	1	15	8
SGP	0	0	0	20	4	1	60
SP	62	52	21	10	6	2	4
TON	0	2	3		6	33	8
VVD	4	14	45	17	48	96	28
totaal	347	344	336	295	303	297	305
N	648	528	792	446	436	523	458

a. Vraagstelling: 'Welke partijen zouden naar uw mening na de volgende Tweede Kamerverkiezingen het best een coalitie kunnen vormen? Kruis de gewenste partijen aan.'

Bron: LPO 2008

Tabel B4.17 Correlatie tussen gepercipieerde afstand^a tot een partij en wens om die partij op te nemen in volgende regering^{bc}, 2008

	Pearson's r	p	N
CDA	-0,376	0,000	3082
CU	-0,275	0,000	3098
D66	-0,342	0,000	3056
GL	-0,511	0,000	3014
PvdA	-0,311	0,000	3024
PvdD	-0,156	0,000	3303
PVV	-0,206	0,000	3531
SGP	-0,199	0,000	3097
SP	-0,446	0,000	3550
TON	-0,321	0,000	3563
VVD	-0,377	0,000	3017

- a. De gepercipieerde afstand tussen de eigen partij en de andere partij is berekend door de afstand die een lid ziet tussen zijn eigen partij en de betreffende andere partij op een links-rechtsschaal. De minimale afstand is 0, de maximale afstand is 9 (zie figuur 4.19).
- b. Het gaat om een dichotome variabele waarbij een 1 weergeeft dat een lid een partij wil opnemen in de volgende coalitie en een 0 dat dit niet het geval is (zie tabel B4.16).
- c. Voor alle leden (behalve de leden van de betreffende partij) is de correlatie tussen de gepercipieerde afstand en de wens om een partij op te nemen in de coalitie. Een negatieve score geeft aan dat hoe groter de afstand is, des te vaker een lid de partij niet noemt om op te nemen in de coalitie.

Bron: LPO 2008

Bijlage 5.1 Respondentaantallen in PDC en PO

Tabel B5.1 Respondentaantallen PDC

onderzoek	partij	N	zetels in Tweede Kamer	respons (%)
PDC 2006	GL	8	8	100
	PvdA	42	42	100
	D66	6	6	100
	CU	3	3	100
	CDA	44	44	100
	VVD	27	28	96
	SGP	2	2	100
PDC 2001	PvdA	45	45	100
	D66	14	14	100
	CDA	29	29	100
	VVD	37	38	97
PDC 1990	PvdA	49	49	100
	D66	12	12	100
	CDA	54	54	100
	VVD	22	22	100

Bron: PDC

Tabel B5.2 Respondentaantallen Parlementsonderzoek

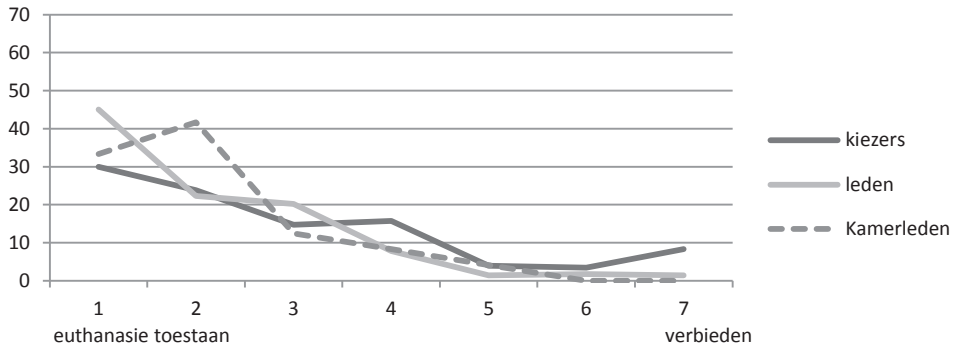
onderzoek	partij	N	zetels in Tweede Kamer	respons (%)
PO 2006	PvdA	33	42	79
	D66	5	8	63
	CDA	37	44	84
	VVD	18	28	64
PO 2001	PvdA	45	45	100
	D66	14	14	100
	CDA	29	29	100
	VVD	38	38	100
PO 1990	PvdA	48	49	98
	D66	12	12	100
	CDA	47	54	87
	VVD	19	22	86

Bron: PO 1990; 2001; 2006

Bijlage 5.2 Opiniedistributies van kiezers, leden en Kamerleden

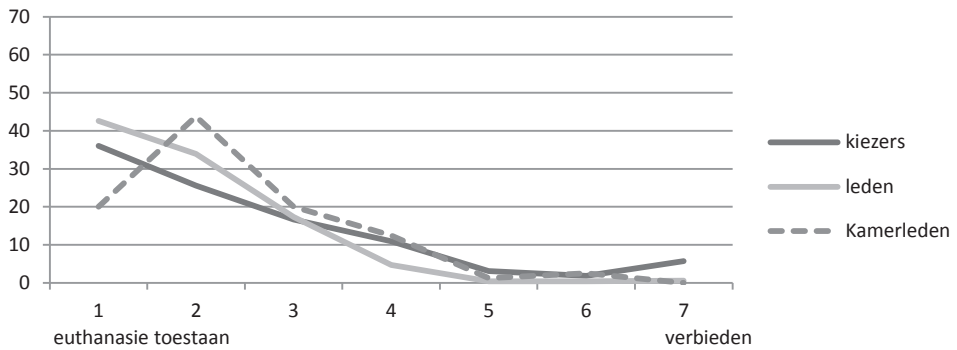
B5.2.1 Opiniedistributie euthanasie voor PvdA in jaren tachtig, negentig en nul

Figuur B5.1 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de PvdA over euthanasie, 1986-1990

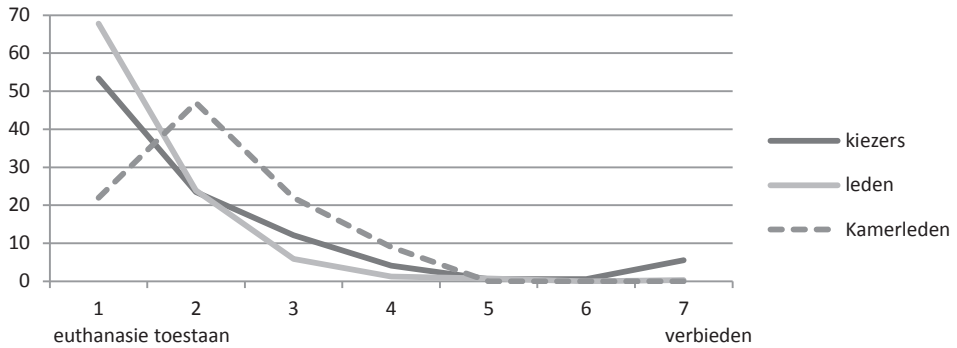
Bron: NKO 1986, LPO 1986, Parlementsonderzoek 1990

Figuur B5.2 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de PvdA over euthanasie, 1998-2001

Bron: NKO 1998, LPO 1999, Parlementsonderzoek 2001

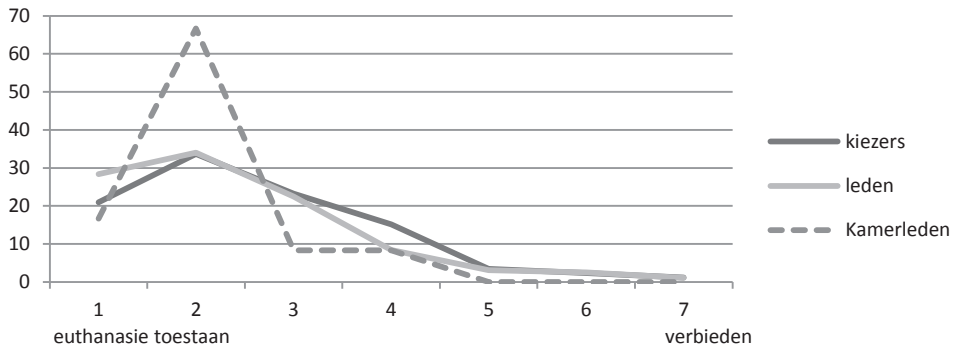
Figuur B5.3 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de PvdA over euthanasie, 2006-2008

Bron: NKO 2006, LPO 2008, Parlementsonderzoek 2006

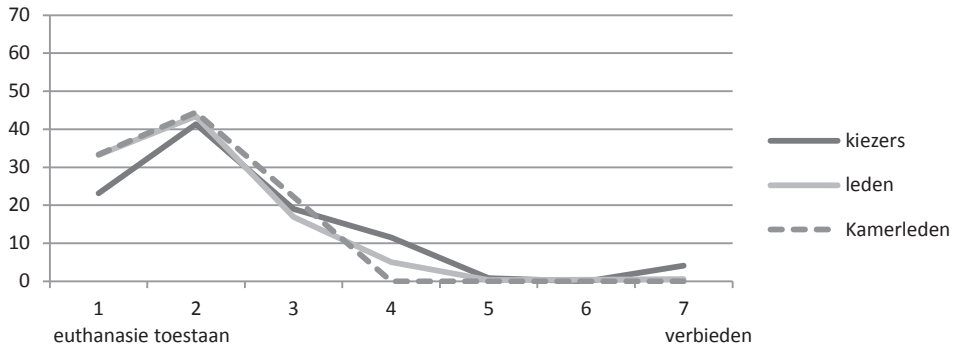
B5.2.2 Opiniedistributie euthanasie voor D66 in jaren tachtig, negentig en nul

Figuur B5.4 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de D66 over euthanasie, 1986-1990

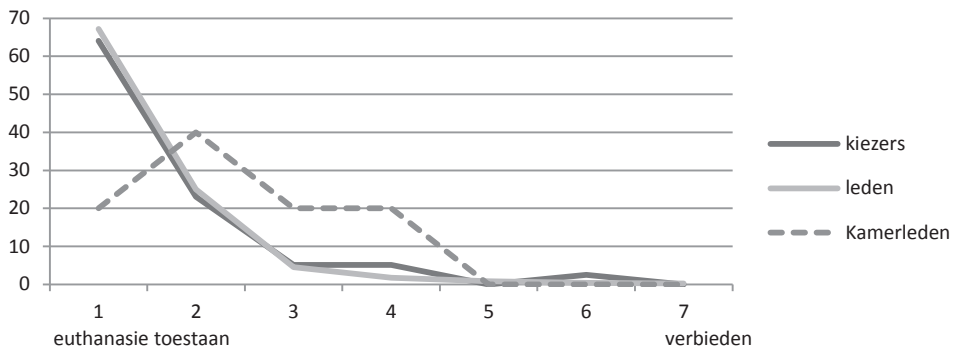
Bron: NKO 1986, LPO 1986, Parlementsonderzoek 1990

Figuur B5.5 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de D66 over euthanasie, 1998-2001

Bron: NKO 1998, LPO 1999, Parlementsonderzoek 2001

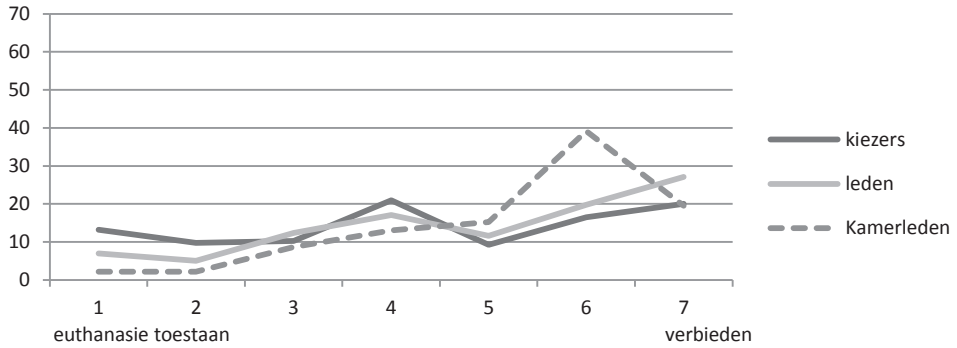
Figuur B5.6 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de D66 over euthanasie, 2006-2008

Bron: NKO 2006, LPO 2008, Parlementsonderzoek 2006

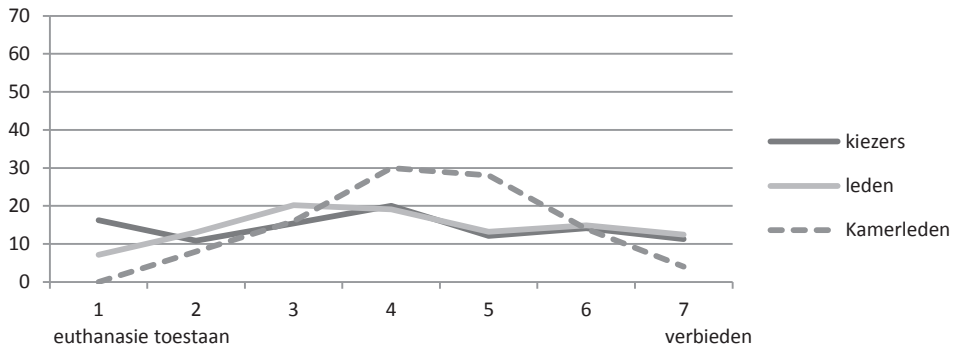
B5.2.3 Opiniedistributie euthanasie voor CDA in jaren tachtig, negentig en nul

Figuur B5.7 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de CDA over euthanasie, 1986-1990

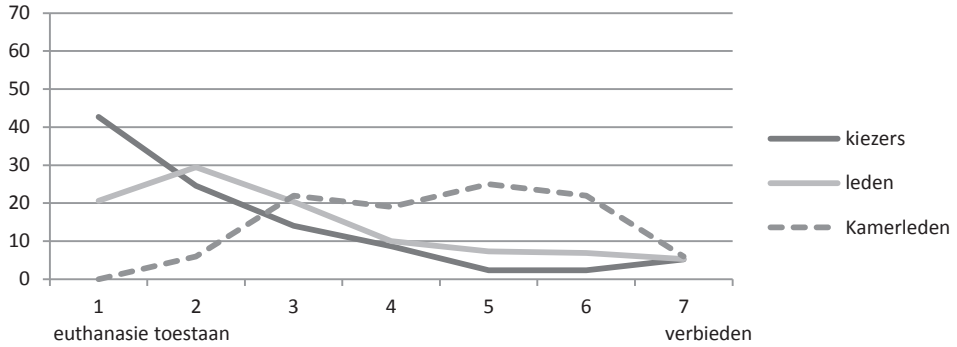
Bron: NKO 1986, LPO 1986, Parlementsonderzoek 1990

Figuur B5.8 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de CDA over euthanasie, 1998-2001

Bron: NKO 1998, LPO 1999, Parlementsonderzoek 2001

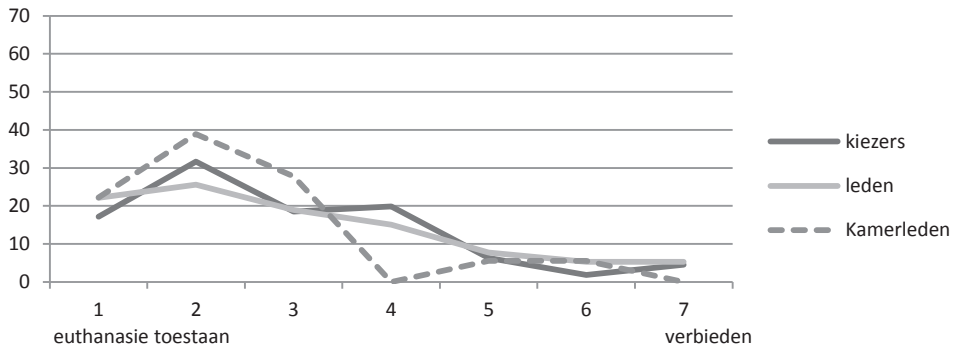
Figuur B5.9 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de CDA over euthanasie, 2006-2008

Bron: NKO 2006, LPO 2008, Parlementsonderzoek 2006

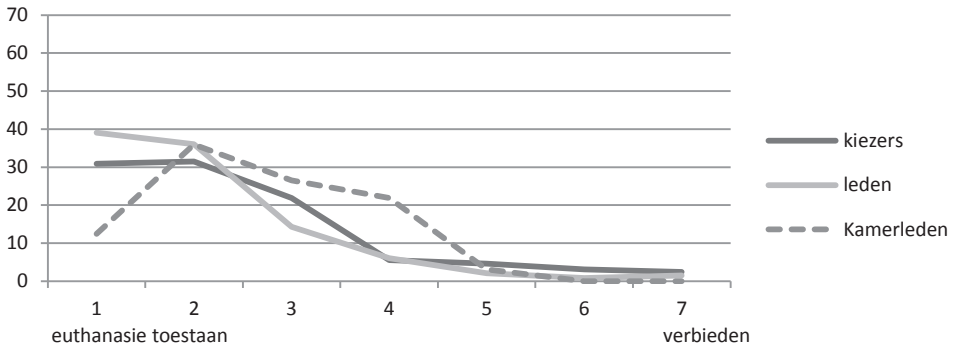
B5.2.4 Opiniedistributie euthanasie voor VVD in jaren tachtig, negentig en nul

Figuur B5.10 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de VVD over euthanasie, 1986-1990

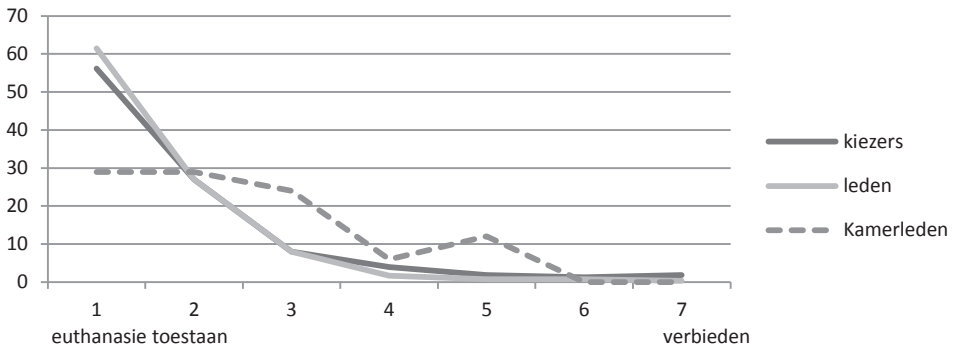
Bron: NKO 1986, LPO 1986, Parlementsonderzoek 1990

Figuur B5.11 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de VVD over euthanasie, 1998-2001

Bron: NKO 1998, LPO 1999, Parlementsonderzoek 2001

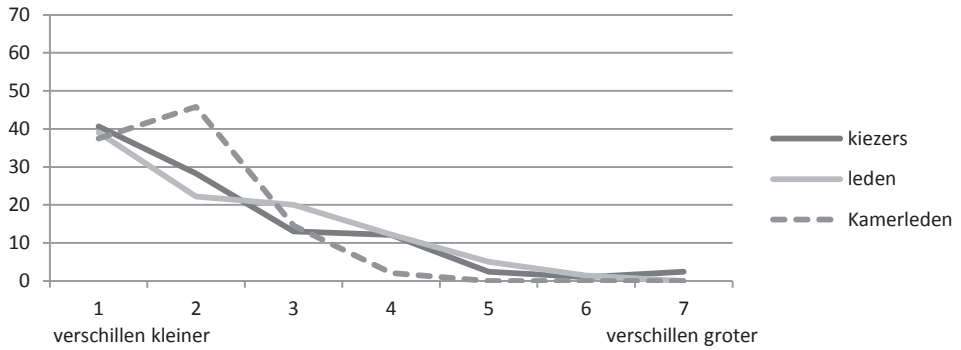
Figuur B5.12 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de VVD over euthanasie, 2006-2008

Bron: NKO 2006, LPO 2008, Parlementsonderzoek 2006

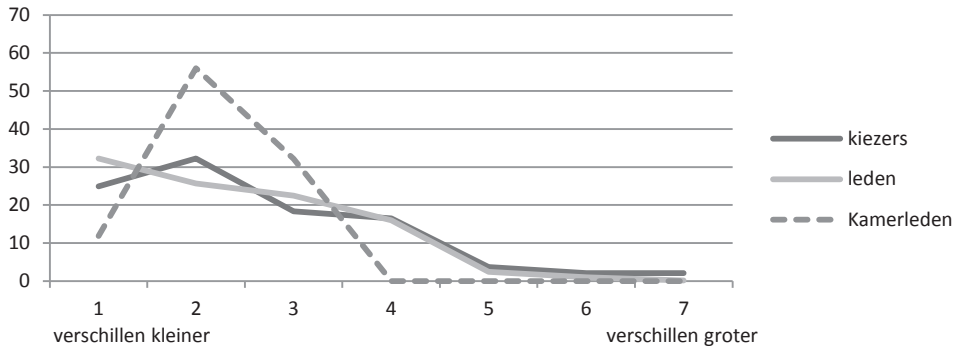
B5.2.5 *Opiniedistributie inkomensverschillen voor PvdA in jaren tachtig, negentig en nul*

Figuur B5.13 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de PvdA over inkomensverschillen, 1986-1990

Bron: NKO 1986, LPO 1986, Parlementsonderzoek 1990

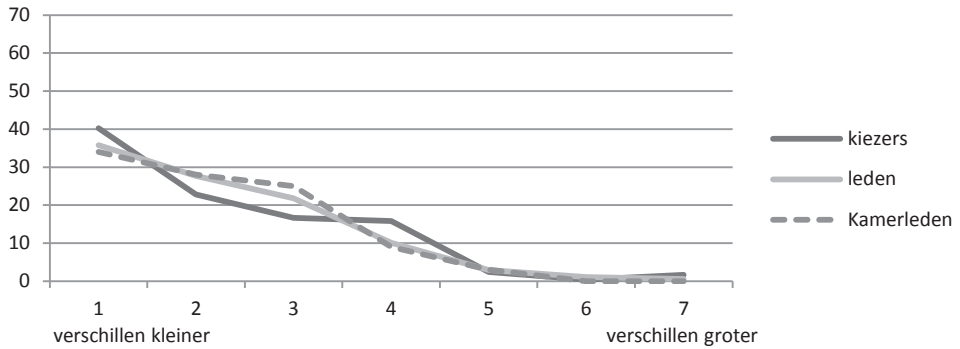
Figuur B5.14 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de PvdA over inkomensverschillen, 1998-2001

Bron: NKO 1998, LPO 1999, Parlementsonderzoek 2001

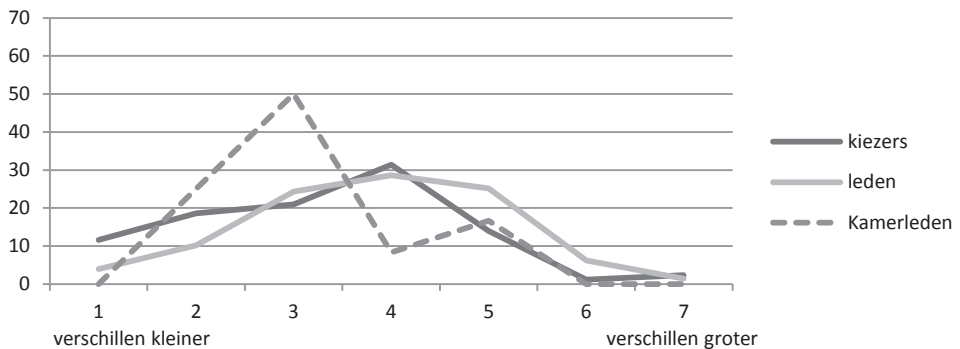
Figuur B5.15 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de PvdA over inkomensverschillen, 2006-2008

Bron: NKO 2006, LPO 2008, Parlementsonderzoek 2006

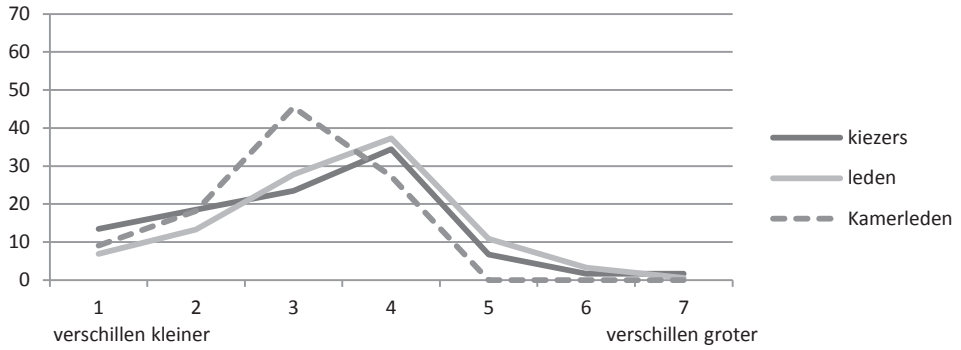
B5.2.6 Opiniedistributie inkomensverschillen voor D66 in jaren tachtig, negentig en nul

Figuur B5.16 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de D66 over inkomensverschillen, 1986-1990

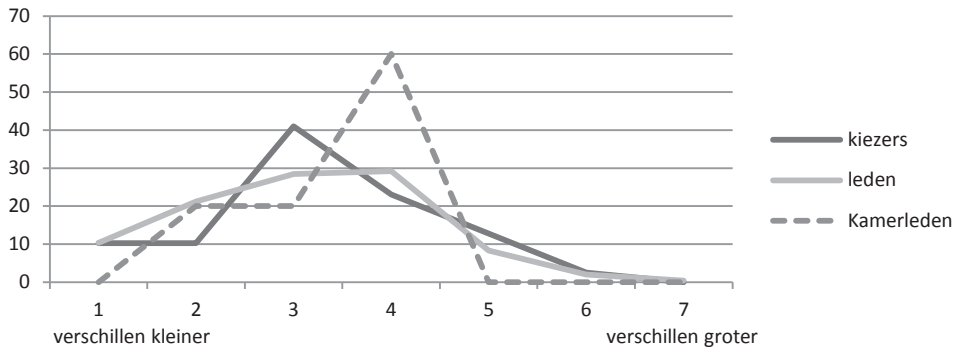
Bron: NKO 1986, LPO 1986, Parlementsonderzoek 1990

Figuur B5.17 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de D66 over inkomensverschillen, 1998-2001

Bron: NKO 1998, LPO 1999, Parlementsonderzoek 2001

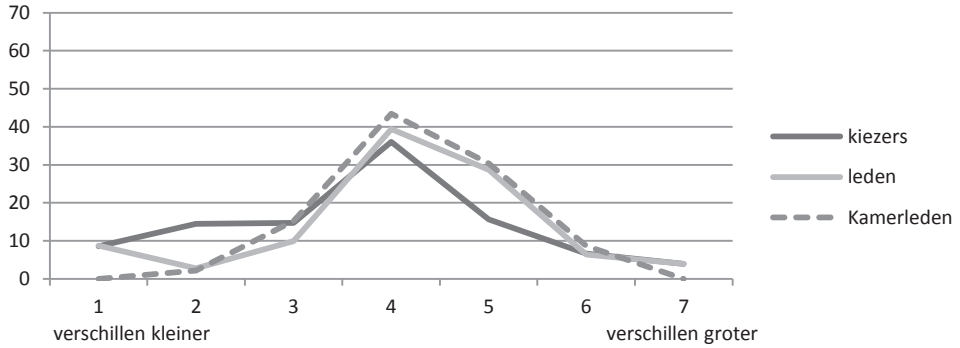
Figuur B5.18 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de D66 over inkomensverschillen, 2006-2008

Bron: NKO 2006, LPO 2008, Parlementsonderzoek 2006

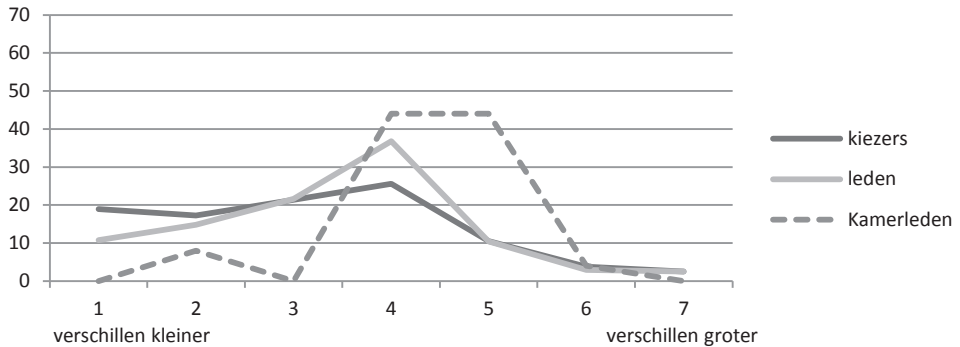
B5.2.7 *Opiniedistributie inkomensverschillen voor CDA in jaren tachtig, negentig en nul*

Figuur B5.19 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de CDA over inkomensverschillen, 1986-1990

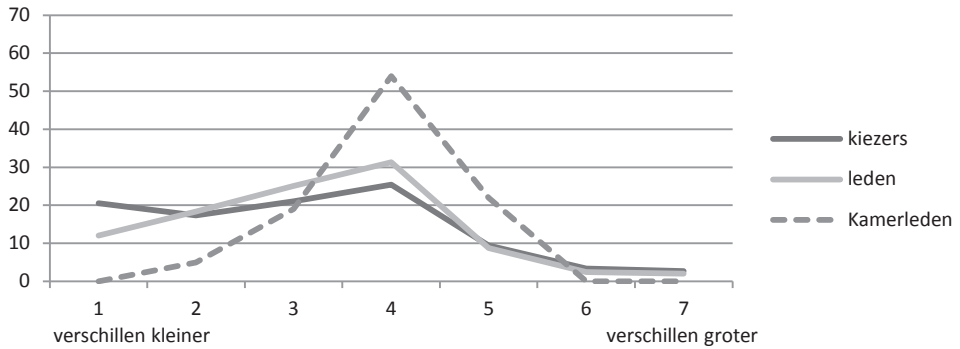
Bron: NKO 1986, LPO 1986, Parlementsonderzoek 1990

Figuur B5.20 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de CDA over inkomensverschillen, 1998-2001

Bron: NKO 1998, LPO 1999, Parlementsonderzoek 2001

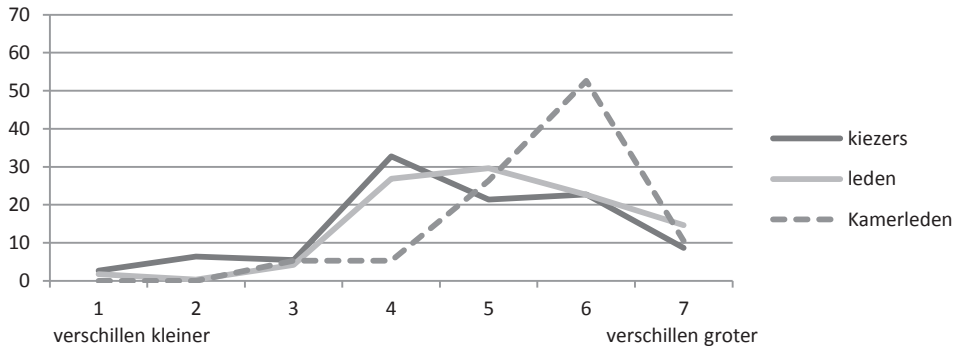
Figuur B5.21 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de CDA over inkomensverschillen, 2006-2008

Bron: NKO 2006, LPO 2008, Parlementsonderzoek 2006

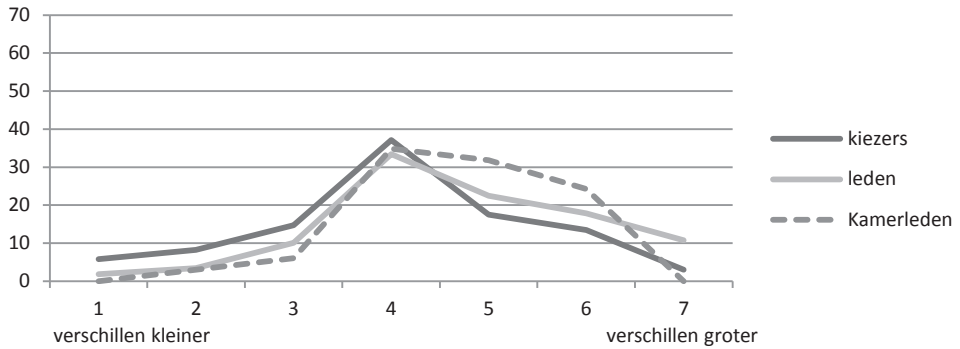
B5.2.8 Opiniedistributie inkomensverschillen voor VVD in jaren tachtig, negentig en nul

Figuur B5.22 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de VVD over inkomensverschillen, 1986-1990

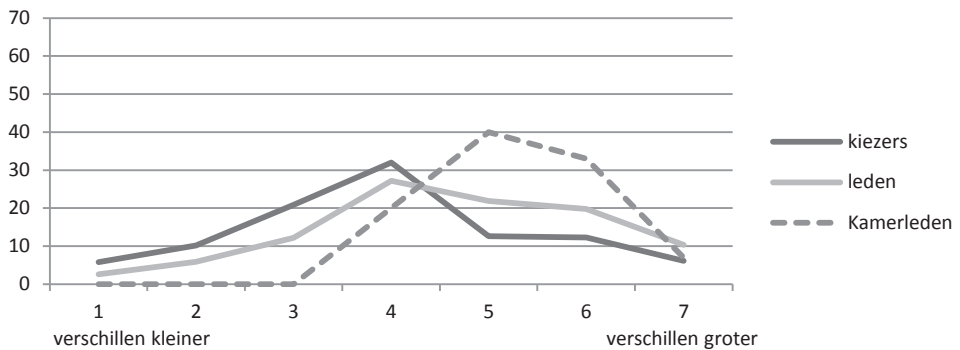
Bron: NKO 1986, LPO 1986, Parlementsonderzoek 1990

Figuur B5.23 Opmvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de VVD over inkomensverschillen, 1998-2001

Bron: NKO 1998, LPO 1999, Parlementsonderzoek 2001

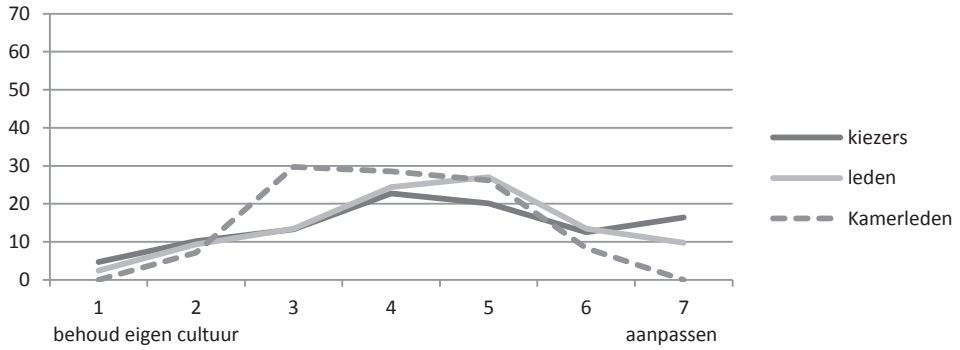
Figuur B5.24 Opmvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de VVD over inkomensverschillen, 2006-2008

Bron: NKO 2006, LPO 2008, Parlementsonderzoek 2006

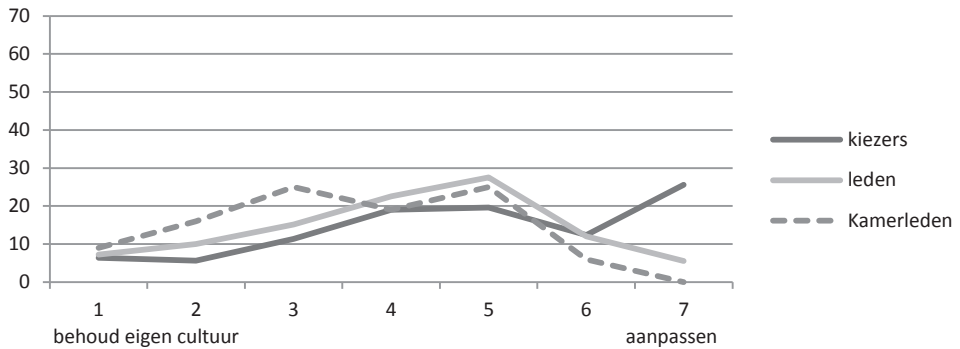
B5.2.9 Opiniedistributie integratie minderheden voor PvdA in jaren negentig en nul

Figuur B5.25 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de PvdA over minderheden, 1998-2001

Bron: NKO 1998, LPO 1999, Parlementsonderzoek 2001

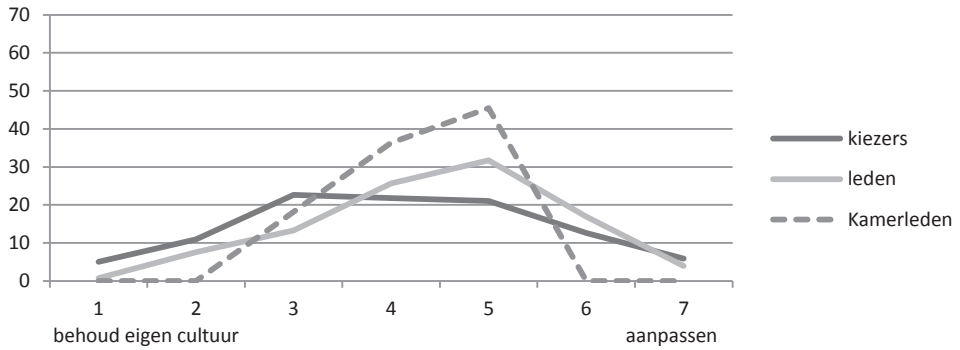
Figuur B5.26 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de PvdA over minderheden, 2006-2008

Bron: NKO 2006, LPO 2008, Parlementsonderzoek 2006

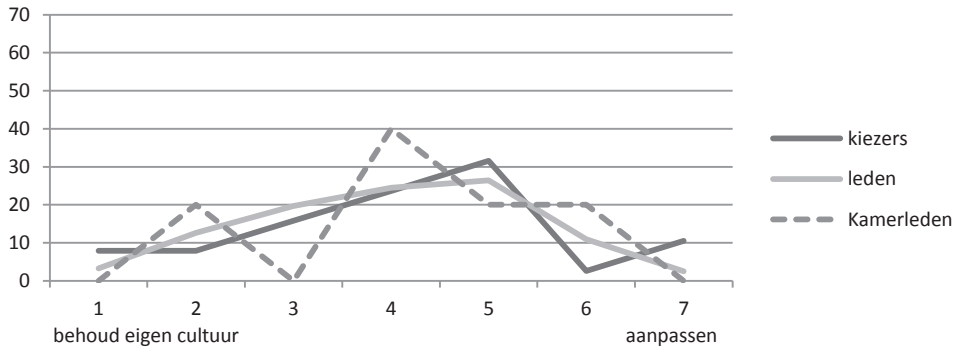
B5.2.10 *Opiniedistributie de integratie van minderheden voor D66 in jaren negentig en nul*

Figuur B5.27 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de D66 over minderheden, 1998-2001

Bron: NKO 1998, LPO 1999, Parlementsonderzoek 2001

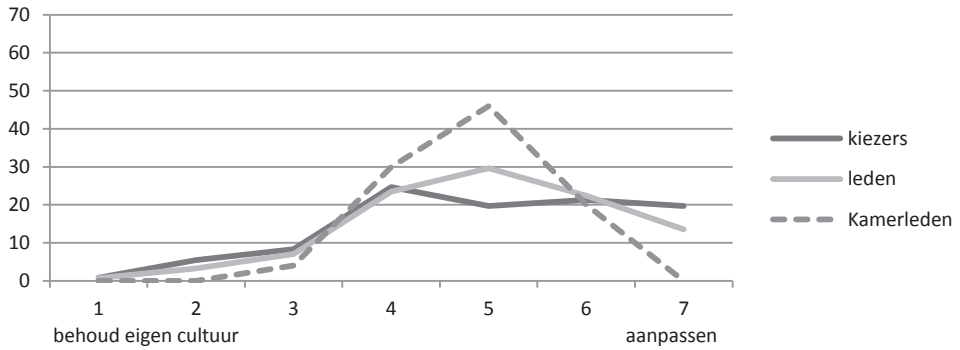
Figuur B5.28 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van D66 over minderheden, 2006-2008

Bron: NKO 2006, LPO 2008, Parlementsonderzoek 2006

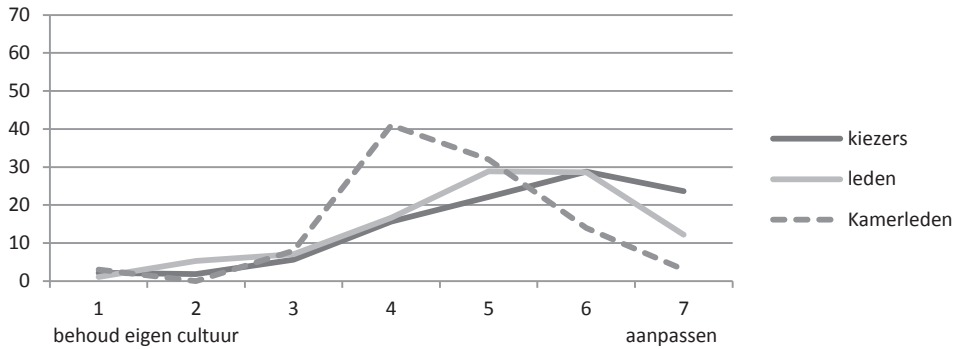
B5.2.11 *Opiniedistributie de integratie van minderheden voor CDA in jaren negentig en nul*

Figuur B5.29 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van het CDA over minderheden, 1998-2001

Bron: NKO 1998, LPO 1999, Parlementsonderzoek 2001

Figuur B5.30 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van het CDA over minderheden, 2006-2008

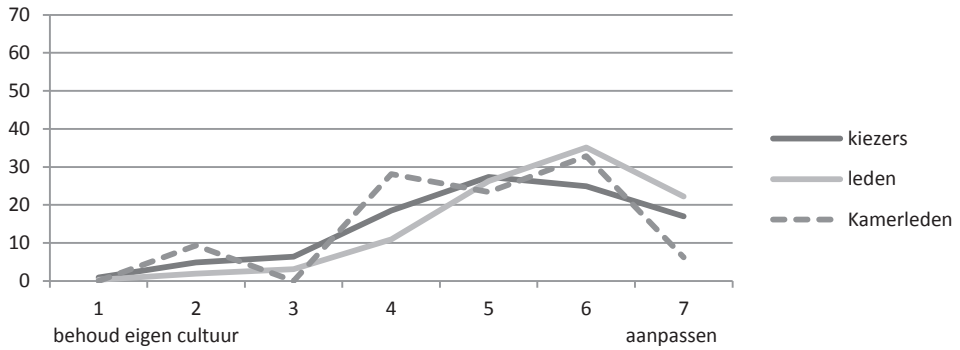

Bron: NKO 2006, LPO 2008, Parlementsonderzoek 2006

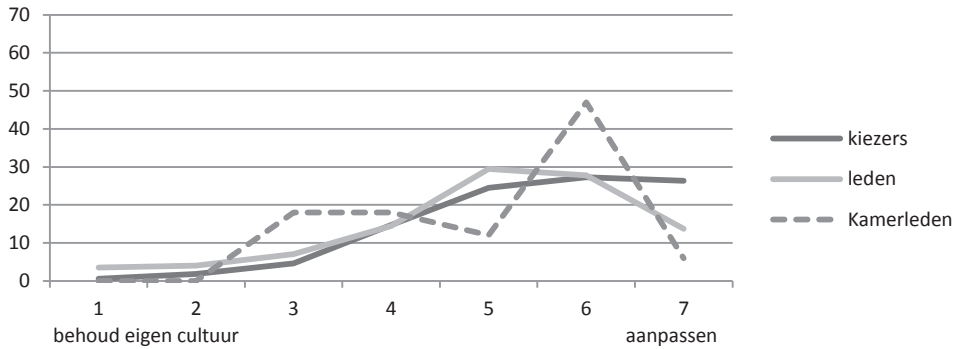
B5.2.12 *Opiniedistributie de integratie van minderheden voor VVD in jaren negentig en nul*

Figuur B5.31 Opmvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de VVD over minderheden, 1998-2001

Bron: NKO 1998, LPO 1999, Parlementsonderzoek 2001

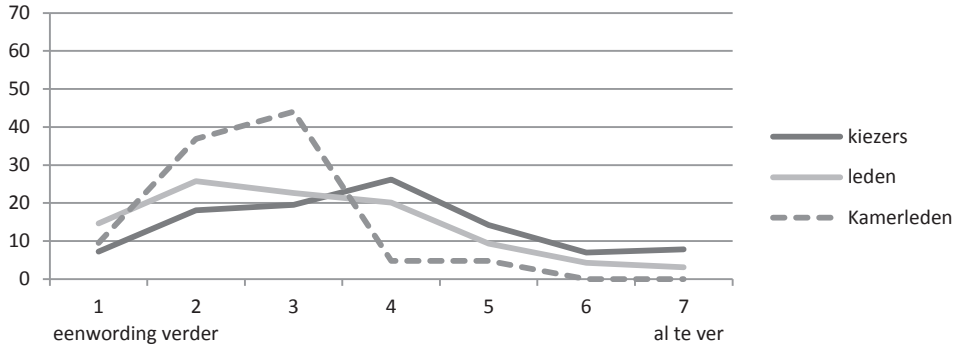
Figuur B5.32 Opmvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de VVD over minderheden, 2006-2008

Bron: NKO 2006, LPO 2008, Parlementsonderzoek 2006

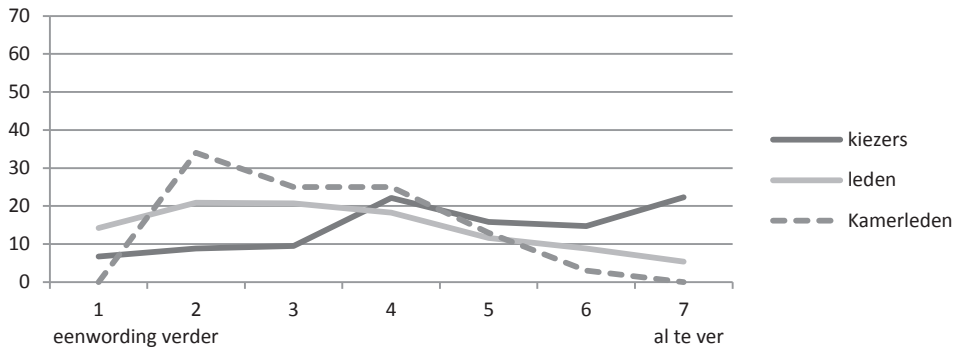
B5.2.13 Opiniedistributie Europese eenwording voor PvdA in jaren negentig en nul

Figuur B5.33 Opmvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de PvdA over Europese eenwording, 1998-2001

Bron: NKO 1998, LPO 1999, Parlementsonderzoek 2001

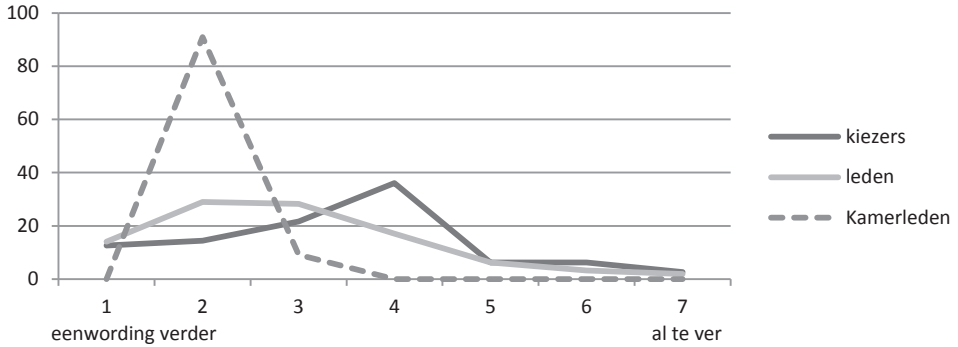
Figuur B5.34 Opmvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de van de PvdA over Europese eenwording, 2006-2008

Bron: NKO 2006, LPO 2008, Parlementsonderzoek 2006

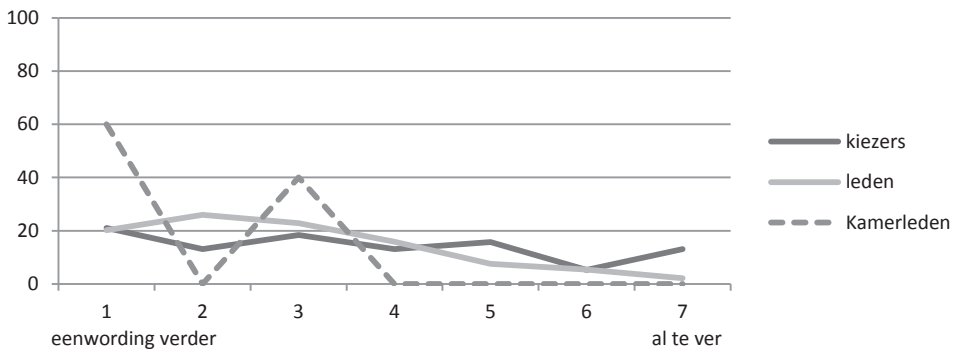
B5.2.14 Opiniedistributie Europese eenwording voor D66 in jaren negentig en nul

Figuur B5.35 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van D66 over Europese eenwording, 1998-2001

Bron: NKO 1998, LPO 1999, Parlementsonderzoek 2001

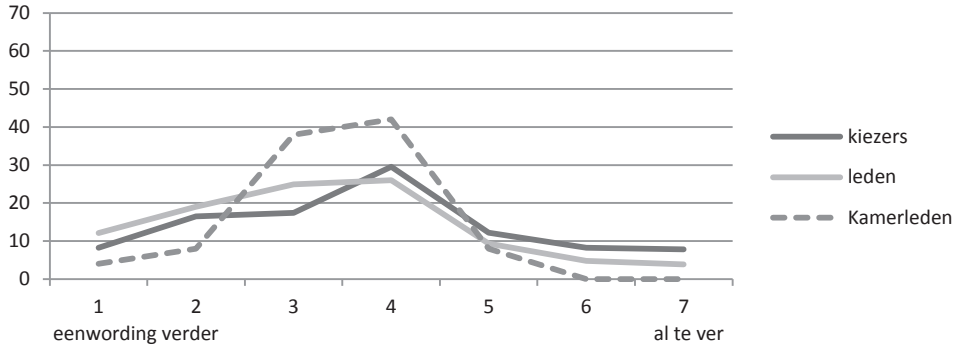
Figuur B5.36 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van D66 over Europese eenwording, 2006-2008

Bron: NKO 2006, LPO 2008, Parlementsonderzoek 2006

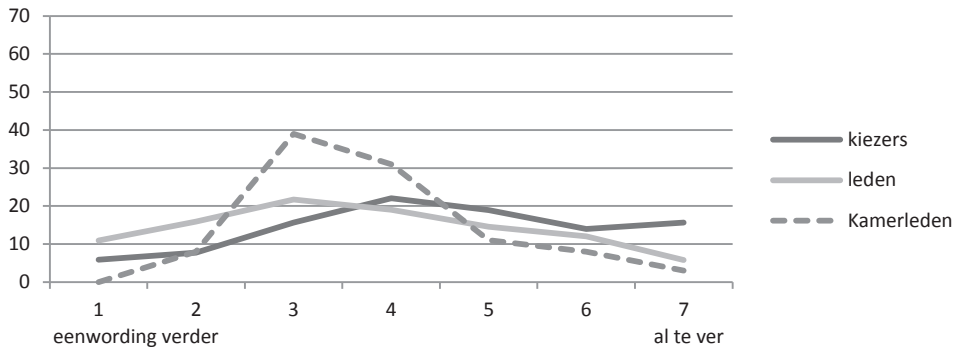
B5.2.15 Opiniedistributie Europese eenwording voor CDA in jaren negentig en nul

Figuur B5.37 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van het CDA over Europese eenwording, 1998-2001

Bron: NKO 1998, LPO 1999, Parlementsonderzoek 2001

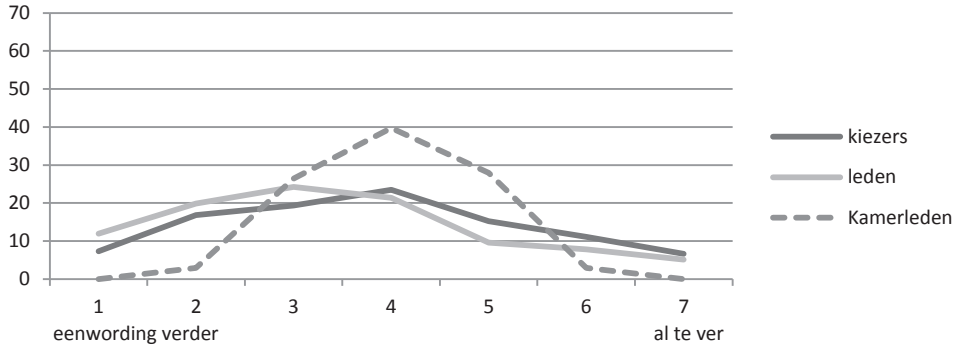
Figuur B5.38 Opvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de van het CDA over Europese eenwording, 2006-2008

Bron: NKO 2006, LPO 2008, Parlementsonderzoek 2006

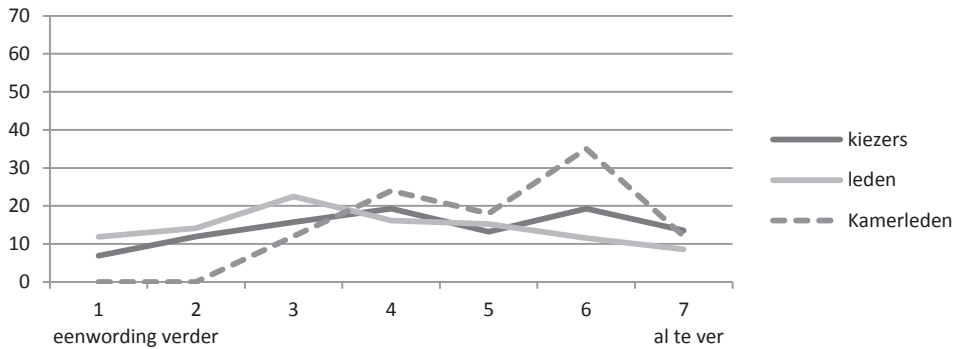
B5.2.16 Opiniedistributie Europese eenwording voor VVD in jaren negentig en nul

Figuur B5.39 Opmvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de VVD over Europese eenwording, 1998-2001

Bron: NKO 1998, LPO 1999, Parlementsonderzoek 2001

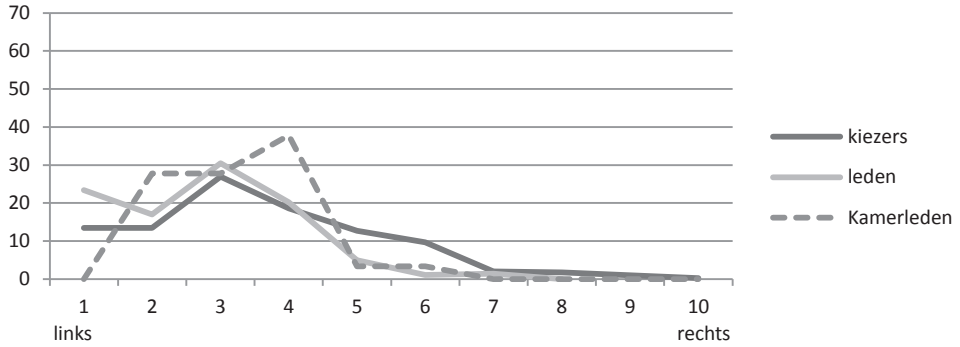
Figuur B5.40 Opmvattingen van kiezers, leden en Kamerleden van de VVD over Europese eenwording, 2006-2008

Bron: NKO 2006, LPO 2008, Parlementsonderzoek 2006

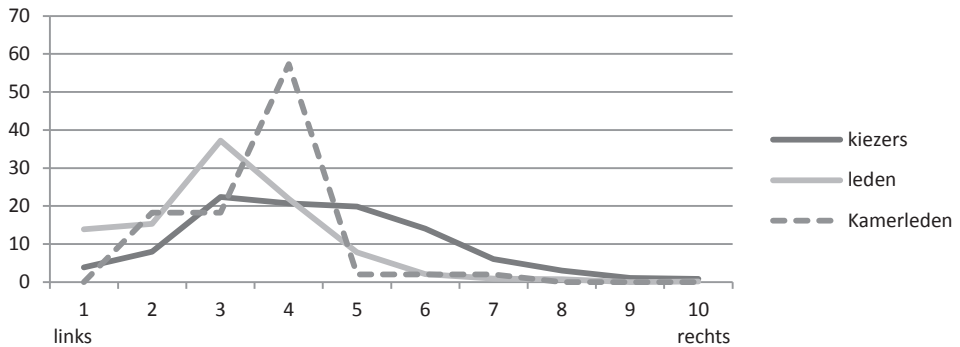
B5.2.17 Links-rechts zelfplaatsing voor PvdA in jaren tachtig, negentig en nul

Figuur B5.41 Zelf-plaatsing van kiezers, leden en Kamerleden van de PvdA op de links-rechts schaal, 1986-1990

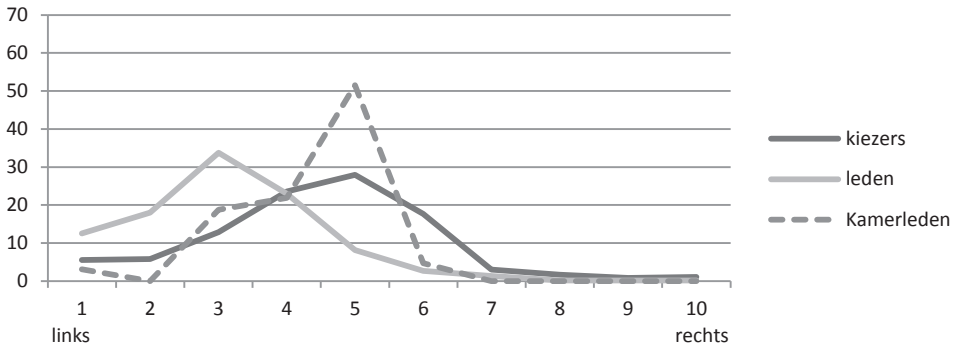
Bron: NKO 1986, LPO 1986, Parlementsonderzoek 1990

Figuur B5.42 Zelf-plaatsing van kiezers, leden en Kamerleden van de PvdA op de links-rechts schaal, 1998-2001

Bron: NKO 1998, LPO 1999, Parlementsonderzoek 2001

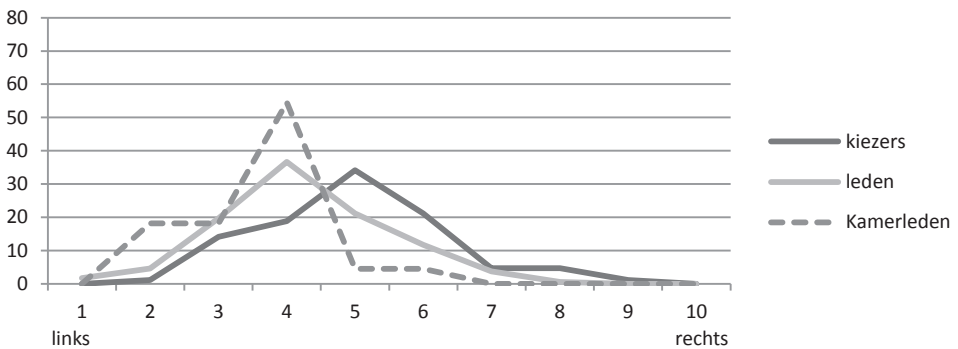
Figuur B5.43 Zelf-plaatsing van kiezers, leden en Kamerleden van de PvdA op de links-rechts schaal, 2006-2008

Bron: NKO 2006, LPO 2008, Parlementsonderzoek 2006

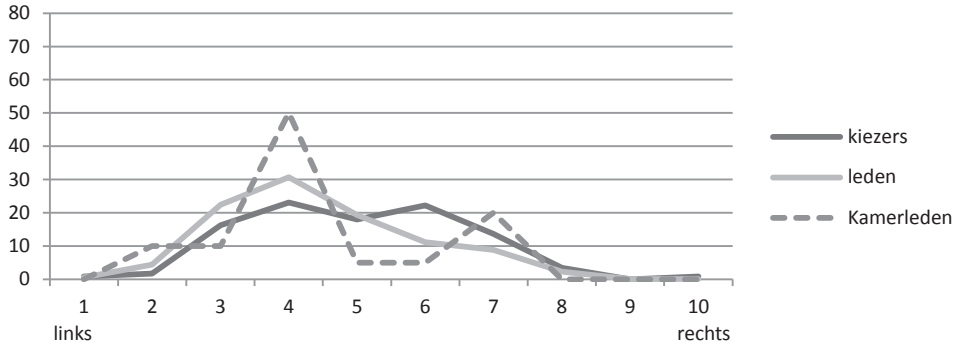
B5.2.18 Links-rechts zelfplaatsing voor D66 in jaren tachtig, negentig en nul

Figuur B5.44 Zelf-plaatsing van kiezers, leden en Kamerleden van D66 op de links-rechts schaal, 1986-1990

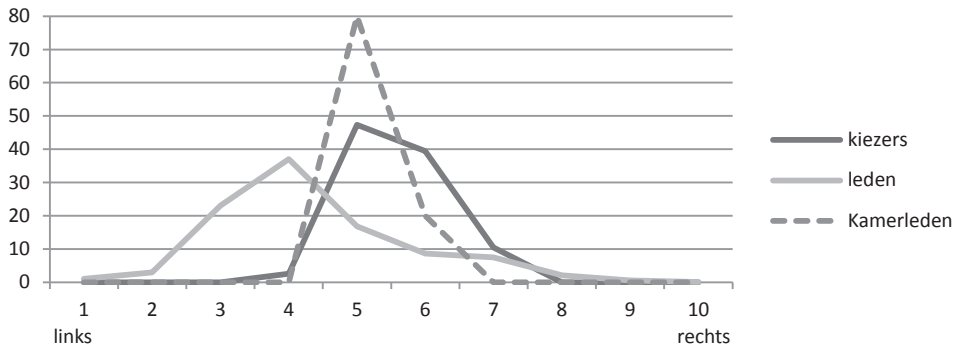
Bron: NKO 1986, LPO 1986, Parlementsonderzoek 1990

Figuur B5.45 Zelf-plaatsing van kiezers, leden en Kamerleden van D66 op de links-rechts schaal, 1998-2001

Bron: NKO 1998, LPO 1999, Parlementsonderzoek 2001

Figuur B5.46 Zelf-plaatsing van kiezers, leden en Kamerleden van D66 op de links-rechts schaal, 2006-2008

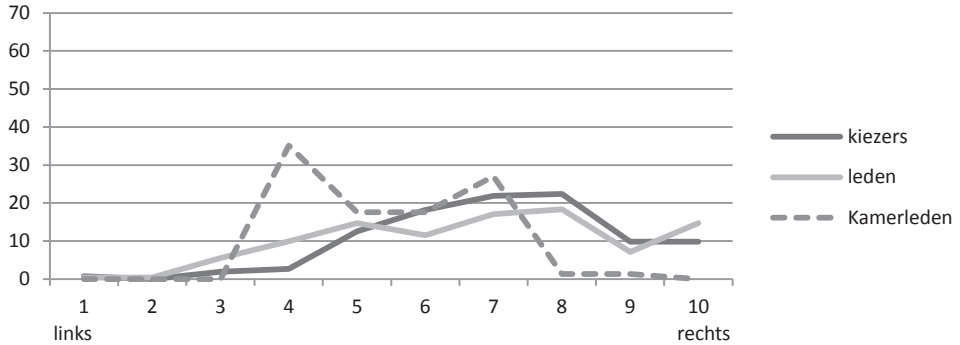

Bron: NKO 2006, LPO 2008, Parlementsonderzoek 2006

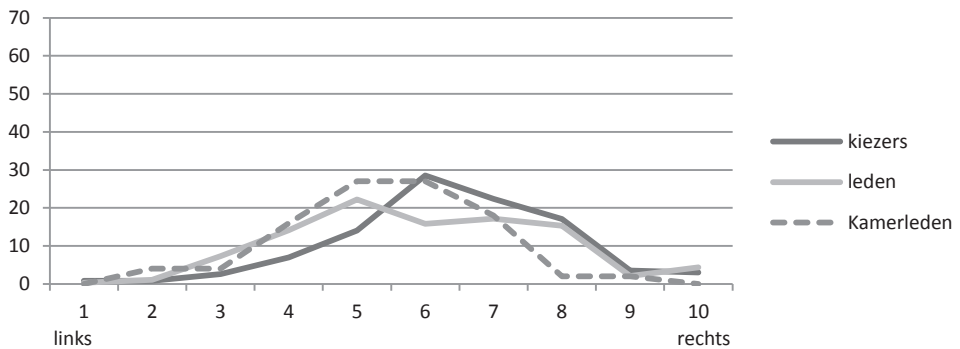
B5.2.19 Links-rechts zelfplaatsing voor CDA in jaren tachtig, negentig en nul

Figuur B5.47 Zelf-plaatsing van kiezers, leden en Kamerleden van CDA op de links-rechts schaal, 1986-1990

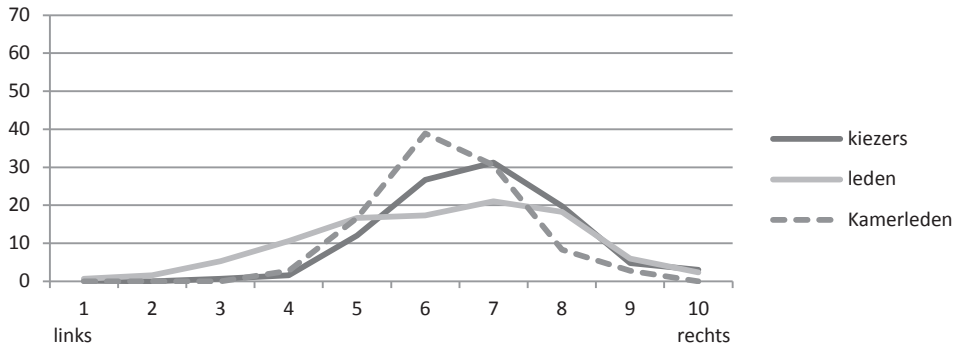
Bron: NKO 1986, LPO 1986, Parlementsonderzoek 1990

Figuur B5.48 Zelf-plaatsing van kiezers, leden en Kamerleden van CDA op de links-rechts schaal, 1998-2001

Bron: NKO 1998, LPO 1999, Parlementsonderzoek 2001

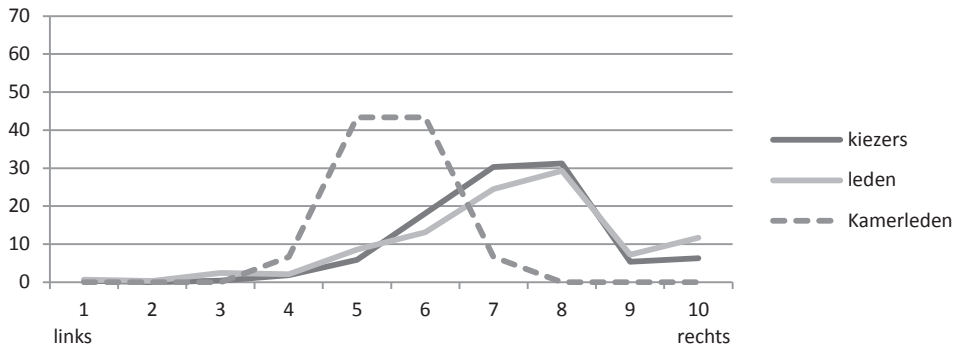
Figuur B5.49 Zelf-plaatsing van kiezers, leden en Kamerleden van CDA op de links-rechts schaal, 2006-2008

Bron: NKO 2006, LPO 2008, Parlementsonderzoek 2006

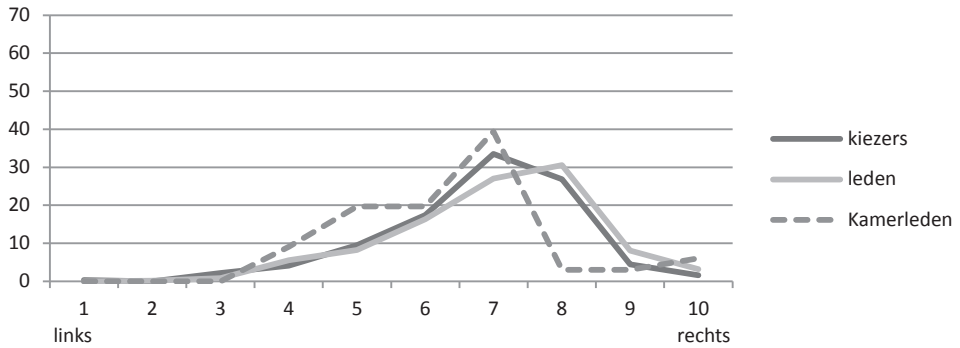
B5.2.20 Links-rechts zelfplaatsing voor VVD in jaren tachtig, negentig en nul

Figuur B5.50 Zelf-plaatsing van kiezers, leden en Kamerleden van VVD op de links-rechts schaal, 1986-1990

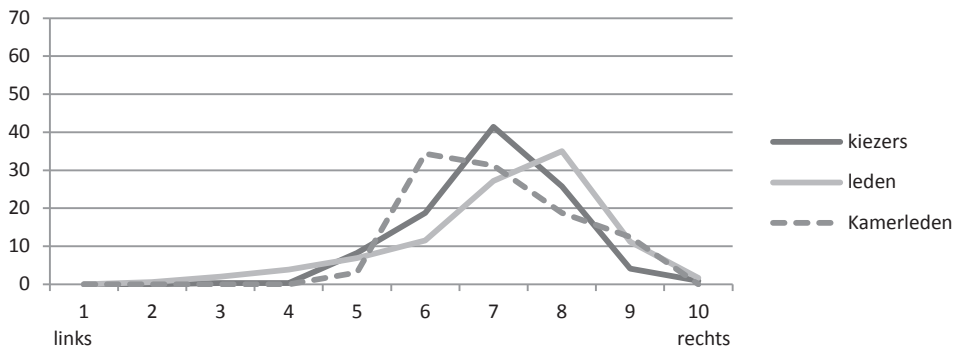
Bron: NKO 1986, LPO 1986, Parlementsonderzoek 1990

Figuur B5.51 Zelf-plaatsing van kiezers, leden en Kamerleden van VVD op de links-rechts schaal, 1998-2001

Bron: NKO 1998, LPO 1999, Parlementsonderzoek 2001

Figuur B5.52 Zelf-plaatsing van kiezers, leden en Kamerleden van VVD op de links-rechts schaal, 2006-2008

Bron: NKO 2006, LPO 2008, Parlementsonderzoek 2006

Bijlage 5.3 Overzicht opiniestructuur per partij, jaar en vraagstuk

In onderstaande tabel staan per vraagstuk, partij en jaar uitkomsten over de opiniestructuur. In de derde kolom staat een 1 als de congruentie tussen kiezers en Kamerleden groter is dan de congruentie tussen kiezers en leden, berekend op basis van de verschillen tussen de gemiddelden van de geledingen. Als de congruentie tussen kiezers en Kamerleden niet groter is (maar kleiner of gelijk) dan de congruentie tussen kiezers en leden staat er een 0. In de vierde kolom staat een 1 als de gemeenschappelijke ruimte onder de curve van kiezers/Kamerleden groter is dan de ruimte van kiezers/leden. Een 0 betekent dat dit niet het geval is en de congruentie van opiniedistributies tussen kiezers en Kamerleden niet groter is dan die tussen kiezers en leden. In de vijfde kolom is op basis van de gemeenschappelijke ruimte onder de curve weergegeven of de congruentie tussen kiezers/leden groter is dan onder kiezers/Kamerleden. In kolom zes staat welke structuur is aangetroffen in de opinies van kiezers, leden en Kamerleden. De nummers verwijzen naar de nummers in figuur 5.1. Er zijn twee wijzigingen ten opzichte van die figuur, omdat situatie 2 (waarin Kamerleden het meest afwijkend zijn) zich nog op twee andere manieren kan voordoen. In situatie 2c en 2d zijn Kamerleden het meest afwijkend en bevinden kiezers zich tussen leden en Kamerleden in (maar dicht bij leden, anders is er sprake van situatie 1a of b). In sommige gevallen is het verschil tussen de model-situaties heel klein. Dan staat de situatie die bijna-maar-net-niet wordt bereikt tussen haakjes aangegeven.

Tabel B5.3 Verwachtingen over congruentie per partij, jaar en vraagstuk

partij	jaar	Is de congruentie tussen kiezers/Kamerleden groter dan kiezers/leden? (0 = nee; 1 = ja)	Op basis van de gemeenschappelijke ruimte onder de curve	Is de congruentie tussen kiezers/leden groter dan kiezers/Kamerleden? (0 = nee; 1 = ja)	Op basis van de gemeenschappelijke ruimte onder de curve	Wat is de structuur van de opinies van leden, kiezers en Kamerleden?
		Op basis van de gemiddelden	Op basis van de gemiddelden	Op basis van de gemiddelden	Op basis van de gemiddelden	
euthanasie						
PvdA	'86/'90	0	0	0		3b
PvdA	'98/'99/'01	1	0	1		1a
PvdA	'06/'08	1	0	1		1a
D66	'86/'90	0	0	1		4b
D66	'98/'99/'01	0	0	1		3b
D66	'06/'08	0	0	1		2d
CDA	'86/'90	0	0	1		4a
CDA	'98/'99/'01	0	0	1		4a
CDA	'06/'08	0	0	1		4a
VVD	'86/'90	0	0	1		2a
VVD	'98/'99/'01	1	0	1		1a
VVD	'06/'08	0	0	1		2d (1a)
inkomensverschillen						
PvdA	'86/'90	0	0	1		2a
PvdA	'98/'99/'01	0	0	1		4b
PvdA	'06/'08	0	0	1		5
D66	'86/'90	1	0	1		1b
D66	'98/'99/'01	1	0	1		1b
D66	'06/'08	0	0	1		2d (1a)
CDA	'86/'90	0	0	1		4a
CDA	'98/'99/'01	0	0	1		4a
CDA	'06/'08	0	0	1		4a
VVD	'86/'90	0	0	1		4a
VVD	'98/'99/'01	0	0	1		3a
VVD	'06/'08	0	0	1		4a
integratie						
PvdA	'98/'99/'01	0	0	1		2a
PvdA	'06/'08	0	0	1		4b
D66	'98/'99/'01	1	0	1		1b
D66	'06/'08	1	0	1		1a
CDA	'98/'99/'01	0	0	1		2a

partij	jaar	Is de congruentie tussen kiezers/Kamerleden groter dan kiezers/leden? (0 = nee; 1 = ja)	Op basis van de gemeenschappelijke ruimte onder de curve	Is de congruentie tussen kiezers/leden groter dan kiezers/Kamerleden? (0 = nee; 1 = ja)	Op basis van de gemeenschappelijke ruimte onder de curve	Wat is de structuur van de opinies van leden, kiezers en Kamerleden?
		Op basis van de gemiddelden	Op basis van de gemiddelden	Op basis van de gemiddelden		
CDA	'06/'08	0	0	1		4b
VVD	'98/'99/'01	1	0	1		1b
VVD	'06/'08	1	0	1		1b (3b)
EU						
PvdA	'98/'99/'01	0	0	1		4b
PvdA	'06/'08	0	0	1		4b
D66	'98/'99/'01	0	0	1		4b
D66	'06/'08	0	0	1		4b
CDA	'98/'99/'01	1	0	1		1a (3b)
CDA	'06/'08	1	0	1		1a (3b)
VVD	'98/'99/'01	1	0	1		1a
VVD	'06/'08	0	0	1		2d (1a)
LR						
PvdA	'86/'90	1	-	-		1a
PvdA	'98/'99/'01	1	-	-		1a
PvdA	'06/'08	1	-	-		1a
D66	'86/'90	0	-	-		4b
D66	'98/'99/'01	0	-	-		3b
D66	'06/'08	1	-	-		1a
CDA	'86/'90	0	-	-		4b
CDA	'98/'99/'01	0	-	-		4b
CDA	'06/'08	1	-	-		1a
VVD	'86/'90	0	-	-		2a
VVD	'98/'99/'01	0	-	-		2c
VVD	'06/'08	0	-	-		2d (5)

Tabel B5.4 Congruentie tussen leden en kiezers van vier partijen op vier vraagstukken en de links-rechtszelfplaatsing, 1986-2008 (verschilpercentages en de gemeenschappelijke ruimte)

vraagstuk	tijd	verschil in gemiddelde ^a				gemeenschappelijke ruimte			
		PvdA	D66	CDA	VVD	PvdA	D66	CDA	VVD
euthanasie	'86/'90	12	4	10	1	79	92	85	89
	'98/'99/'01	10	7	4	6	84	87	90	87
	'06/'08	9	3	11	4	85	94	78	95
inkomensverschillen	'86/'90	1	10	7	7	90	80	83	86
	'98/'99/'01	4	5	5	11	89	87	89	83
	'06/'08	1	2	3	11	89	81	88	79
integratie	'98/'99/'01	1	7	0	8	90	81	89	85
	'06/'08	11	3	6	8	80	83	88	88
EU	'98/'99/'01	11	8	8	7	82	77	86	87
	'06/'08	21	12	13	9	69	79	82	85
links-rechts	'86/'90	8	8	3	0				
	'98/'99/'01	14	6	5	2				
	'06/'08	14	13	9	1				

a. Om de vraagstukken (gemeten op een zeven-puntschaal) en de links-rechtszelfplaatsing (gemeten op een tien-puntsschaal) te kunnen vergelijken is het verschil in de gemiddelde score uitgedrukt als percentage van het maximale verschil. Als de gemiddelden niet (of nauwelijks) verschillen is het verschil percentage 0%, als de gemiddelden maximaal verschillen is het verschilpercentage 100% $((7-1)/6*100$ of $(10-1)/9*100$).

Bron: NKO 1986, 1998, 2006, LPO 1986, 1999, 2008, Parlementsonderzoek 1990, 2001, 2006

Tabel B5.5 Congruentie tussen leden en Kamerleden van vier partijen op vijf vraagstukken, 1986-2008 (verschilpercentages en gemeenschappelijke ruimte)

vraagstuk	tijd	verschil in gemiddelde ^a				gemeenschappelijke ruimte			
		PvdA	D66	CDA	VVD	PvdA	D66	CDA	VVD
euthanasie	'86/'90	0	5	7	9	77	67	77	77
	'98/'99/'01	8	2	4	10	77	94	74	71
	'06/'08	12	16	26	14	53	52	55	67
inkomensverschillen	'86/'90	8	11	3	8	76	60	87	69
	'98/'99/'01	2	9	16	0	60	75	58	83
	'06/'08	1	5	12	11	96	69	64	69
integratie	'98/'99/'01	8	3	3	11	80	71	77	75
	'06/'08	10	3	9	1	82	69	71	67
EU	'98/'99/'01	9	14	2	10	67	38	71	61
	'06/'08	3	25	2	22	75	43	71	64
links-rechts	'86/'90	5	7	15	20				
	'98/'99/'01	5	0	6	7				
	'06/'08	10	7	4	2				

a. Om de vraagstukken (gemeten op een zeven-puntschaal) en de links-rechtszelfplaatsing (gemeten op een tien-puntsschaal) te kunnen vergelijken is het verschil in de gemiddelde score uitgedrukt als percentage van het maximale verschil. Als de gemiddelden niet (of nauwelijks) verschillen is het verschil percentage 0%, als de gemiddelden maximaal verschillen is het verschilpercentage 100% $((7-1)/6*100$ of $(10-1)/9*100)$.

Bron: NKO 1986, 1998, 2006, LPO 1986, 1999, 2008, Parlementsonderzoek 1990, 2001, 2006

Literatuurlijst

Literatuur

- Aarts, K. en H. van der Kolk (2005). *Nederlanders en Europa: Het referendum over de Europese grondwet*. Amsterdam: Bakker.
- Aarts, K. en J. Thomassen (2008). Dutch voters and the changing party space 1989–2006. In: *Acta Politica*, jg. 43, nr. 2, p. 203-234.
- Aarts, K., H. van der Kolk en M. Rosema (red.) (2007). *Een verdeeld electoraat: De Tweede Kamerverkiezingen van 2006*. Utrecht: Het Spectrum.
- Achen, C. (1978). Measuring Representation. In: *American Journal of Political Science* jg. 22, nr. 3, p. 475-510.
- Adams, J. en L. Ezrow (2009). Who do European parties represent? How Western European parties represent the policy preferences of opinion leaders. In: *The Journal of Politics*, jg. 71, nr. 1, p. 206-223.
- Adams, J., M. Clark, L. Ezrow en G. Glasgow (2006). Are Niche Parties Fundamentally Different from Mainstream Parties? The Causes and the Electoral Consequences of Western European Parties' Policy Shifts, 1976-1998. In: *American Journal of Political Science*, jg. 50, nr. 3, p. 513-529.
- Aelst P. van, J. van Holsteyn en R. Koole (2012). Party members as part-time marketers: using relationship marketing to demonstrate the importance of rank-and-file party members in election campaigns. In: J. Lees-Marshment (red.), *Routledge Handbook of Political Marketing* (p. 151-163). Abingdon: Routledge.
- Algemene Rekenkamer (2011). *Rapport financiering politieke partijen*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, 32 634, nr. 2.
- Allern, E. en K. Pedersen (2007). The impact of party organisational changes on democracy. In: *West European Politics*, jg. 30, nr. 1, p. 68-92.
- Allern, E., K. Heidar en R. Karlsen (nog te verschijnen). After the Mass Party. A Longitudinal Study of Political Parties and Representation in Norway.
- Almond, G. en S. Verba (1989). *The civic culture revisited*. Newbury Park: Sage Publications.
- Anderson, L. (1968) Organizational Theory and the Study of State and Local Parties. In: W. Crotty (red.), *Approaches to the Study of Party Organization* (p. 375-403). Boston: Allyn and Bacon.
- Andeweg, R. (2003). Beyond representativeness? Trends in political representation. In: *European Review*, jg. 11, nr. 2, p. 117-161.
- Andeweg, R. (2011). Approaching Perfect Policy Congruence. Measurement, Development and Relevance for Political Representation. In: M. Rosema, B. Denters en K. Aarts (red.), *How democracy works: Political representation and policy congruence in modern societies: essays in honour of Jacques Thomassen* (p 39-52). Amsterdam: Pallas Publications.

- Andeweg, R. en G. Irwin (2009). *Governance and Politics of the Netherlands*. New York: Palgrave Macmillan.
- Andeweg, R. en J. Thomassen (2007). *Binnenhof van binnenuit. Tweede Kamerleden over het functioneren van de Nederlandse democratie*. Den Haag: Raad voor het Openbaar Bestuur.
- Andeweg, R. en J. Thomassen (2011a). Pathways to party unity: Sanctions, loyalty, homogeneity and division of labour in the Dutch parliament. In: *Party Politics*, jg. 17, nr. 5, p. 655-672.
- Andeweg, R. en J. Thomassen (2011b). *Van afspiegelen naar afrekenen? De toekomst van de Nederlandse democratie*. Leiden: Leiden University Press.
- Ankersmit, F. (2001). De hedendaagse politieke partij. Van representatie van de kiezer naar zelf-representatie. In: G. Voerman (red.), *Jaarboek 2000 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 8-18). Groningen: DNPP.
- ANP (2010). Bleker: congres heeft het verschil gemaakt. In: *Algemeen Nederlands Persbureau*, 5 oktober 2010.
- ANP (2012). VVD meldt 600 opzeggingen. In: *Algemeen Nederlands Persbureau*, 10 november 2012.
- APSA (1950). Part I. The Need for Greater Party Responsibility. In: *The American Political Science Review*, jg. 44, nr. 3, p. 15-36.
- Archer, K. en F. Ellis (1994). Opinion Structure of Party Activists: The Reform Party of Canada. In: *Canadian Journal of Political Science*, jg. 27, nr. 2, p. 277-308.
- Arnold, C. en M. Franklin (2012). Introduction: Issue Congruence and Political Responsiveness. In: *West European Politics*, jg. 35, nr. 6, p. 1217-1225.
- Arter, D (1994). 'The war of the roses': conflict and cohesion in the Swedish Social Democratic Party. In: D. Bell en E. Shaw (red.), *Conflict and Cohesion in the West European social democratic parties* (p. 70-95). London: Pinter Publishers Ltd.
- Aylott, N. (2002). Let's discuss this later. Party Responses to Euro-Division in Scandinavia. In: *Party Politics*, jg. 8, nr. 4, p. 441-461.
- Baakman, N. (2004). De nomenklatoera in Nederland. Over het verschijnsel van partijpolitieke benoemingen. In: G. Voerman (red.), *Jaarboek 2003 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 173-197). Groningen: DNPP.
- Bäck, H. (2008). Intra-party politics and Coalition Formation: Evidence from Swedish local government. In: *Party Politics*, jg. 14, nr. 1, p. 71-89.
- Bartolini, S. (2002). Electoral and Party Competition: Analytical Dimensions and Empirical Problems. In: R. Gunther, J. Montero en J. Linz (red.), *Political parties: Old concepts and new challenges* (p. 84-110). Oxford: Oxford University Press.
- Bartolini, S. en P. Mair (2001). Challenges to Contemporary Political Parties. In: L. Diamond en R. Gunther (red.), *Political Parties and Democracy* (p. 327-345). Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Baudet, T. (2013). *Oikofobie*. Amsterdam: Prometheus.
- Becker, F. en R. Cuperus (2003). De partijpolitieke paradox. Partijen tussen onmacht en almacht. In: F. Becker, M. Sie Dhian Ho, W. van Henneker en B. Tromp (red.), *Politieke partijen op drift. Het vierentwintigste jaarboek voor het democratisch socialisme* (p. 23-62). Amsterdam: Arbeiderspers/Wiardi Beckman Stichting.

- Becker, F. en R. Cuperus (2007). De sociaal-democratische spagaat. Over de electorale en sociologische instabiliteit van de PvdA. In: F. Becker en R. Cuperus (red.), *Verloren Slag. De PvdA en de verkiezingen van november 2006* (p. 19-66). Amsterdam: Metz & Schilt uitgevers/Wiardi Beckman Stichting.
- Becker, F. en G. Voerman (te verschijnen in 2015). De toekomst van de Partij van de Arbeid. Amsterdam: Boom.
- Beem, M. van en H. van Soest (2012). GroenLinks verdeeld over leiderschap Sap. In: *Algemeen Dagblad*, 9 mei 2012.
- Bell, D. (1960). *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the fifties*. Illinois: The Free Press of Glencoe.
- Bell, D. en E. Shaw (1994a). Introduction. In: D. Bell en E. Shaw (red.), *Conflict and Cohesion in the West European social democratic parties* (p.1-9). London: Pinter Publishers Ltd.
- Bell, D. en E. Shaw (1994b). Conclusion. In: D. Bell en E. Shaw (red.), *Conflict and Cohesion in the West European social democratic parties* (p.168-183). London: Pinter Publishers Ltd.
- Berg, E. van de en J. de Hart (2008). *Maatschappelijke organisaties in beeld. Grote ledenorganisaties over actuele ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Berg, E. van de, J. de Hart en P. van Houwelingen (2011). Achtergronden, typering, vragen. In: E. van de Berg, P. van Houwelingen en J. de Hart (red.), *Informeel groepen. Verkenningen van eigentijdse bronnen van sociale cohesie* (p. 22-32). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Berg, J. van den (1983). *De toegang tot het Binnenhof: de maatschappelijke herkomst van de Tweede-Kamerleden tussen 1849 en 1970*. Weesp: Van Holkema & Warendorf.
- Berg, J. van den (2007). Parlementariërs in tijden van politieke turbulentie. In: K. Aarts, H. van der Kolk en M. Rosema (red.), *Een verdeeld electoraat. De Tweede Kamerverkiezingen van 2006* (p. 139-164). Utrecht: Spectrum.
- Bernts, T. de Jong en H. Yar (2006). Een religieuze atlas van Nederland. In: W. van de Donk, A. Jonker, G. Kronjee en R. Plum (red.), *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie* (p. 89-138). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Biezen, I. van (2004). *How political parties shape democracy*. Center for Study of Democracy, geraadpleegd op 19 oktober 2013 via <http://escholarship.org/uc/item/17p1modx>.
- Biezen, I. van (2010). *De maakbare partijdemocratie? Over de (grond)wettelijke regulering van politieke partijen* (oratie). Leiden: Universiteit Leiden.
- Biezen I. van en G. Borz (2012). Models of party democracy: patterns of party regulation in post-war European Constitutions. In: *European Political Science Review*, jg. 4, nr.3, p. 327-359.
- Biezen, I. van, P. Mair en T. Poguntke (2012). Going, going...gone? The decline of party membership in contemporary Europe. In: *European Journal of Political Research*, jg. 51, nr. 1, p. 24-56.
- Bille, L. (2001). Democratizing a Democratic Procedure: Myth or Reality? Candidate Selection in West European Parties, 1960-95. In: *Party Politics*, jg. 7, nr. 3, p. 363-380.

- Binnema, H. A. (2009). *How parties change: EU integration and the flexible response of political parties* (proefschrift). Amsterdam/Enschede: Ipskamp drukkers.
- Blondel, J. en F. Müller-Rommel (2007). Political Elites. In: R. Dalton en H.-D. Klingemann (red.), *Oxford handbook of political behavior* (p. 818-832). Oxford: Oxford University Press.
- Bosma, M. (2010a). *De schijn-élite van de valse munters. Drees, extreem rechts, de sixties, nuttige idioten, Groep Wilders en ik*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Bosma, M. (2010b). *Inzake het plan te komen tot een ledenstructuur en een jongerenorganisatie*. E-mail aan de fractie over de ledenstructuur van de PVV, november 2010, geraadpleegd op 17 oktober 2013 via http://www.eenvandaag.nl/uploads/doc/stukken_pvv_eenvandaag.pdf.
- Bosma, M. (2011). De nieuwe consensus is dat barbarij plotsklaps een Arabische Lente is. In: *NRC Handelsblad*, 30 maart 2011.
- Boucek, F. (2009). Rethinking Factionalism. Typologies, Intra-Party Dynamics and Three Faces of Factionalism. In: *Party Politics*, jg. 15, nr. 4, p. 445-485.
- Bovens, M. en F. Hendriks (2008). Bleef alles anders? Kentering of continuïteit in de Nederlandse politiek-bestuurlijke verhoudingen. In: *Bestuurskunde*, jg. 17, nr. 3, p. 2-5.
- Bovens, M. en A. Michels (2002). Politiek zonder partij: een gedachte-oefening. In: G.M.A. van der Heijden en J.F. Schrijver (red), *Representatief en Participatief. Dubbele democratie* (p. 55-69). Delft: Eburon.
- Bovens, M. en A. Wille (2011). *Diplomademocratie: Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Bovens, M. en A. Wille (2012). The education gap in participation: A rejoinder. In: *Acta Politica*, jg. 47, nr. 3, p. 259-271.
- Bowler, S., D. Farrell en R. Katz (1999). *Party discipline and parliamentary government*. Columbus: The Ohio State University Press.
- Brants, K., en P. van Praag (2005). *Politiek en media in verwarring: De verkiezingscampagnes in het lange jaar 2002*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Brug, W. van der (1997). *Where's the party? Voters' perceptions of party positions* (proefschrift). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Brug, W. van der en C. van der Eijk (2003). Enige nuances: misverstanden over kiezers in het algemeen en de verkiezingen van 2002/2003 in het bijzonder. In: R. Coops, C. van der Eijk, K. Cramer en B. Pauw (red.), *Een politieke aardverschuiving* (pp. 74-88). Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- Brug, W. van der en J. van Spanje (2009). Immigrants, Europe and the "new" cultural dimension. In: *European Journal of Political Research*, jg. 48, nr. 3, p. 309-334.
- Bruter, M. en S. Harrison (2009). *The future of our democracies. Young party members in Europe*. London: Palgrave Macmillan.
- Budge, I. en J. Bara (2001). Introduction. Content Analysis and Political Texts. In: I. Budge, H.D. Klingemann, A. Volkens, J. Bara en E. Tanenbaum (red.), *Mapping policy preferences: Estimates for parties, electors, and governments, 1945-1998* (p. 1-16). Oxford: Oxford University Press.
- Budge, I. en D. Farlie (1983). *Explaining and predicting elections: Issue effects and party strategies in twenty-three democracies*. London: Allen & Unwin.

- Burns, N., K. Schlozman en S. Verba (2001). *The private roots of public action: Gender, equality, and political participation*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- BZK (2011). *Kabinetsreactie Rob-advies politieke partijen*. Brief aan de voorzitter van de Tweede Kamer, 23 augustus 2011.
- Campbell, A. en P. Converse (1972). *The human meaning of social change*. New York: Russell Sage Foundation.
- Carmines, E. en J. Stimson (1989). *Issue evolution: Race and the transformation of American politics*. Princeton, N.J: Princeton University Press.
- Carsey, Th. en G. Layman (1999). A dynamic model of political change among party activists. In: *Political Behavior*, jg. 21, nr. 1, p. 17-41.
- Carty, R. (2004). Parties as Franchise Systems. The Stratarchical Organizational Imperative. In: *Party Politics*, jg. 10, nr. 1, p. 5-24.
- Carty, R. (2013). Are Political Parties Meant to Be Internally Democratic? In: W.P Cross en R.S Katz (red.), *The Challenges of Intra-Party Democracy* (p. 11-26). Oxford: Oxford University Press.
- Chavannes, M. (2012). Mijn wereld is niet ingestort Ik was zelf ook ontevreden over mijn optredens. In: *NRC Handelsblad*, 14 juli 2012.
- Clark, M. (2009). Valence and electoral outcomes in Western Europe, 1976-1998. In: *Electoral Studies*, jg. 28, nr. 1, p. 111-122.
- Clark, P. en J. Wilson (1961). Incentive systems: A theory of organizations. In: *Administrative Science Quarterly*, jg. 6, nr. 2, p. 129-166.
- Converse, P. en R. Pierce (1986). *Political Representation in France*. Cambridge, MA: Belknap.
- Cross, W. (2004). *Political parties*. The Canadian democratic audit. Vancouver: UBC Press.
- Cross, W. en A. Blais (2012). Who selects the party leader? In: *Party Politics*, jg.18, nr.2, p. 127-150.
- Cross, W. en L. Young (2002). Policy attitudes of party members in Canada: Evidence of ideological politics. In: *Canadian Journal of Political Science*, jg. 35, nr. 4, p. 859-880.
- Cross, W. en L. Young (2008). Factors Influencing the Decision of the Young Politically Engaged to Join a Political Party. An investigation of the Canadian Case. In: *Party Politics*, jg. 14, nr. 3, p. 345-369.
- Crotty, W. (2006). Party transformations: The United States and Western Europe. In: R. Katz en W. Crotty (red.), *Handbook of Party Politics* (p. 499-514). London: Sage Publications.
- Daalder, H. (1992). De kamerleden in 1990: herkomst, ervaring en toekomstperspectief. In: J. Thomassen, M. van Schendelen en M. Zielonka-Goei (red.), *De geachte afgevaardigde: Hoe Kamerleden denken over het Nederlandse parlement* (p. 18-52). Muiderberg: Coutinho.
- Daalder, H. (2002). Parties: Denied, Dismissed, or Redundant? A critique. In: R. Gunther, J. Montero en J. Linz (red.), *Political parties: Old concepts and new challenges* (p. 39-57). Oxford: Oxford University Press.
- Dahl, R. (1961). *Who governs? Democracy and power in an American city*. New Haven: Yale University Press.

- Dahl, R. (1971). *Polyarchy: Participation and opposition*. New Haven: Yale University Press.
- Dahl, R. (1982). *Dilemmas of pluralist democracy: Autonomy vs. control*. New Haven: Yale University Press.
- Dalton, R. (1985). Political Parties and Political Representation. Party Supporters and Party Elites in Nine Nations. In: *Comparative Political Studies*, jg. 18, nr. 3, p. 267-299.
- Dalton, R. (1996). Political Cleavages, Issues, and Electoral Change. In: L. LeDuc, R. Niemi en P. Norris (red.), *Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective* (p. 319-342). Thousand Oaks: Sage.
- Dalton, R. en M. Wattenberg (red.) (2000a). *Parties without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Dalton, R. en M. Wattenberg (2000b). Unthinkable Democracy. Political Change in Advanced Industrial Democracies. In: R. Dalton en M. Wattenberg (red.), *Parties without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies* (p. 3-16). Oxford: Oxford University Press.
- Dalton, R., D. Farrell en I. McAllister (2011). *Political Parties and Democratic Linkage. How parties organize democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Denters, B. (2001). Wat is er eigenlijk mis met een campagnepartij? Het perspectief van de gemeentelijke democratie. In: *Socialisme en Democratie*, jg. 57/58, nr. 12/1, p. 579-587.
- Dekker, P. (1989). Case-wise sociaal beleidsonderzoek. Mogelijkheden van clusteranalyse met surveymateriaal. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. en J. de Hart (2009). Vrijwilligerswerk vanuit de civil society. In: P. Dekker en J. de Hart (red.), *Vrijwilligerswerk in meervoud. Civil society en vrijwilligerswerk 5* (p. 17- 39). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. en T. van der Meer (2009). Opleidingsverschillen verder onderzocht. In: P. Dekker, T. van der Meer, P. Schyns en E. Steenvoorden (red.), *Crisis in aantocht? Eerste verdiepingsstudie van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (p. 135-152). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. en J. den Ridder (2011). De publieke opinie. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, M. Cloin en E. Pommer (red.), *De sociale staat van Nederland 2011* (p. 55-76). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P., J. de Hart en E. van den Berg (2004). Democratie en civil society. In: SCP, *In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004* (p. 179-221). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Depla, P. (1997). De stem des volks. Ledenonderzoek en de vernieuwing van de PvdA. In: G. Voerman (red.), *Jaarboek 1996 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 183-214). Groningen: DNPP.
- Deth, J. van, M. Leijenaar en K. Wittebrood (1992). Op weg naar één grote volkspartij? In: G. Voerman (red.), *Jaarboek 1991 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 103-122). Groningen: DNPP.
- Detterbeck, K. (2005). Cartel Parties in Western Europe? In: *Party Politics*, jg. 11, nr. 2, p. 173-191.
- De Volkskrant (2008). De lange mars van Jan Marijnissen. In: *de Volkskrant*, 18 juni 2008.

- Devos, C. (2006). *De kleermakers en de keizer: Inleiding tot politiek en politieke wetenschappen*. Gent: Academia Press.
- Dohmen, J. (2007). Alleen Wilders lid PVV. 'Geert Wilders wil alles zelf in de hand houden'. In: *NRC Handelsblad*, 21 april 2007.
- Dolezal, M., L. Ennser-Jedenastik, W. Müller, en A. Winkler (2014). How parties compete for votes: A test of saliency theory. In: *European Journal of Political Research*, jg. 53. nr. 1, p. 57-76.
- Downs, A. (1957). An Economic Theory of Political Action in a Democracy. In: *The Journal of Political Economy*, jg. 65, nr. 2, p.135-150.
- Dragstra, L. (2008). *Enige opmerkingen over partijfinanciering. De regelgeving voor publieke en private financiering van politieke partijen in Nederland en Duitsland vergeleken*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Duverger, M. (1965 [1954]) *Political parties, their organization and activity in the modern state*. London: Methuen.
- Edwards, E. (2007). *United we stand? Examining Dissent within Political Parties on Issues of European Integration* (paper gepresenteerd op de EUSA Tenth Biennial International conferentie, 17-19 mei 2007). Montreal: EUSA.
- Eijk, C. van der (2001). Measuring Agreement in Ordered Rating Scales. In: *Quality & Quantity*, jg. 35, nr. 3, p. 325-341.
- Eisinga, R., P. Franses en M. Ooms (1997). *Convergence and Persistence of Left-Right Political Orientations in the Netherlands 1978-1995*, Economic Institute Report 9709/a: www.eur.nl/few/ei/papers.
- Eldersveld, S. (1964). *Political parties: A behavioral analysis*. Chicago: Rand McNally.
- Elzinga, D.-J. (2004). De toekomst van de vertegenwoordigende partijdemocratie. In: M. Nap (red.), *De ontwikkeling en toekomst van de vertegenwoordigende democratie: Staatsrechtconferentie 2003* (p. 1-38). Rijksuniversiteit Groningen. Kluwer.
- Epstein, L. (1980 [1967]). *Political parties in Western democracies*. New Brunswick: Transaction Books.
- Esaïasson, P. en S. Holmberg (1996). *Representation from above: members of parliament and representative democracy in Sweden*. Aldershot: Dartmouth Publishing Company Limited.
- Esteban, J. en D. Ray (1994). On the measurement of polarization. In: *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, jg. 62, nr. 4, p. 819-851.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage.
- Fisher, J., D. Denver en G. Hands (2006). The relative electoral impact of central party coordination and size of party membership at constituency level. In: *Electoral Studies*, jg. 25, nr. 3, p. 664-676.
- Fortuyn, P. (1999). De monarchie is dood. In: *Elsevier*, 11 december 1999.
- Fortuyn, P. (2000a). Bizar optreden. In: *Elsevier*, 16 september 2000.
- Fortuyn, P. (2000b). Collectieve waanzin. In: *Elsevier*, 18 november 2000.
- Fortuyn, P. (2002). *De puinhopen van acht jaar Paars*. Rotterdam: Karakter; Uithoorn: Speakers Academy.
- Gallagher, M., M. Laver en P. Mair (2001). *Representative government in modern Europe: institutions, parties and governments*. New York: McGraw-Hill.

- Gallagher, M. en M. Marsh (2002). *Days of blue loyalty: the politics of membership of the Fine Gael party*. Dublin: PSAI Press.
- Gay, C. (2002). Spirals of trust? The effect of descriptive representation on the relationship between citizens and their government. In: *American Journal of Political Science*, jg. 46, nr. 4, p. 717-732.
- Goede, I. de (2011). Opvattingen over immigratie en integratie. In: P. Dekker en J. den Ridder (red.), *Stemming onbestemd. Tweede verdiepingstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (p. 136-155). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Golder, M. en J. Stramski (2010). Ideological congruence and electoral institutions. In: *American Journal of Political Science*, jg. 54, nr. 1, p. 90-106.
- Granik, S. (2005). A Reconceptualisation of the Antecedents of Party Activism: A Multidisciplinary Approach. In: *Political Studies*, jg. 53, nr. 3, p. 598-620.
- Gunther, R en L. Diamond (2001). Types and functions of parties. In: L. Diamond en R. Gunther (red.), *Political Parties and Democracy* (p. 3-39). Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Gunther, R. en L. Diamond (2003). Species of Political Parties. A New Typology. In: *Party Politics*, jg. 9, nr. 2, p. 167-199.
- Gunther, R., J. Montero en J. Linz (red.) (2002). *Political parties: Old concepts and new challenges*. Oxford: Oxford University Press.
- Hakhverdian, A. (2009). *Political Representation and its mechanisms: a dynamic left-right approach for the United Kingdom* (proefschrift). Oxford: Oxford University.
- Hakhverdian, A., W. van der Brug en C. de Vries (2012). The emergence of a 'diploma democracy'? The political education gap in the Netherlands, 1971-2010. In: *Acta Politica*, jg. 47, nr. 3, p. 229-247.
- Hankel, A. (2009). Geert Wilders wil PVV niet openstellen voor leden. In: Elsevier, 22 april 2009, via <http://www.elsevier.nl/POLITIEK/NIEUWS/2009/4/GEERT-WILDERS-WIL-PVV-NIET-OPENSTELLEN-VOOR-LEDEN-ELSEVIER231446W/> (geraadpleegd op 27 november 2013).
- Haute, E. van (2011a). Party membership: An under-studied mode of political participation. In: E. van Haute (red.), *Party Membership in Europe: Exploration into the anthills of party politics* (p. 7-22). Brussels: Editions de l'Université de Bruxelles.
- Haute, E. van (2011b). Who voices? Socialisation process and ideological profile of discontented party members. In: E. van Haute (red.), *Party Membership in Europe: Exploration into the anthills of party politics* (p. 169-185). Brussels: Editions de l'Université de Bruxelles.
- Haute, E. van en R. Carty (2012). Ideological misfits: A distinctive class of party members. In: *Party Politics*, jg. 18, nr. 6, p. 885-895.
- Hazan, R. en G. Rahat (2006). Candidate selection: methods and consequences. In: R. Katz en W. Crotty (red.), *Handbook of Party Politics* (p. 109-121). London: Sage Publications.
- Hazan, R. en G. Rahat (2010). *Democracy within Parties: Candidate Selection Methods and Their Political Consequences*. Oxford: Oxford University Press.
- Heerma van Voss, S. (2008). De "anti-politici" pakken de ruimte op de rechterflank. In: *NRC Handelsblad*, 5 april 2008.

- Heidar, K. (1994a). The polymorphic nature of party membership. In: *European Journal of Political Research*, jg. 25, nr. 1, p. 61-86.
- Heidar, K. (1994b). Towards party irrelevance? The decline of both conflict and cohesion in the Norwegian Labour Party. In: D. Bell en E. Shaw (red.), *Conflict and Cohesion in the Western European Social Democratic Parties* (p. 96-111). London: Pinter Publishers Ltd.
- Heidar, K. (2006). Party Membership and Participation. In: R. Katz en W. Crotty (red.), *Handbook of Party Politics* (p. 301-315). London: Sage Publications.
- Heidar, K. en J. Saglie (2003). A decline of linkage? Intra-party participation in Norway 1991-2000. In: *European Journal of Political Research*, jg. 42, nr. 6, p. 761-186.
- Hendrickx, F. en A. Veldhuijzen (2012). Rechts in CDA zint op een afsplitsing. In: *Algemeen Dagblad*, 12 januari 2012.
- Hendriks, F. en M. Bovens (2008). Pacificatie en polarisatie: Kentering en continuïteit in politiek en bestuur in Nederland post 2002. In: *Bestuurskunde*, jg. 17, nr. 3, p. 56-63.
- Herrera, R. en M. Taylor (1994). The structure of Opinion in American Political Parties. In: *Political Studies*, jg. 42, nr. 4, p. 676-689.
- Hillebrand, R. (1992). *De antichambre van het parlement. Kandidaatstelling in Nederlandse politieke partijen*. Leiden: DWSO press.
- Hillebrand, R. en M.-L. Zielonka-Goei (1990). In het belang van de partij, lidmaatschap en participatie. In: R. Koole (red.), *Jaarboek 1989 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 92-117) Groningen: DNPP.
- Hippe, J. (2010). Aanvallen en verdedigen. Het GPV en de RPF op weg naar de ChristenUnie (1994-2000). In: J. Hippe en G. Voerman (red.), *Van de marge naar de macht. De ChristenUnie 2000-2010* (p. 71-89). Amsterdam: Boom.
- Hippe, J. en G. Voerman (red.) (2010). *Van de marge naar de macht. De ChristenUnie 2000-2010*. Amsterdam: Boom.
- Hix, S., A. Noury en G. Roland (2005). Power to the Parties: Cohesion and Competition in the European Parliament, 1979-2001. In: *British Journal of Political Science*, jg. 35, nr. 2, p. 209-234.
- Hoedeman, J. en R. Meijer (2012). 'Laat mij maar de PvdA-magneet zijn'. In: *de Volkskrant*, 24 maart 2012.
- Holmberg, S. (2011). Dynamic Representation from Above. In: M. Rosema, B. Denters en K. Aarts (red.), *How democracy works: Political representation and policy congruence in modern societies: essays in honour of Jacques Thomassen* (p 53-76). Amsterdam: Pallas Publications.
- Holsteyn, J. van en G. Irwin (2011). Slechts de wereld van gisteren? Over de achtergrond en opvattingen van de kiezersaanhang van het CDA, 1977-2010. In: G. Voerman (red.), *De conjunctuur van de macht. Het Christen-Democratisch Appèl 1980-2010* (p. 155-178). Amsterdam: Boom.
- Holsteyn, J. van en R. Koole (2009). *Is It True What They Say? Dutch Party Members and Their Opinion on Internal Party Democracy* (paper gepresenteerd op de ECPR Joint Sessions of Workshops, 14-19 april 2009). Lissabon: ECPR.
- Holsteyn, J. van en J. den Ridder (2005). *Alles blijft anders: Nederlandse kiezers en verkiezingen in het begin van de 21e eeuw*. Amsterdam: Aksant.

- Holsteyn, J. van. R. Koole en J. Elkind (2002). Marginaal of midden in de maatschappij? Leden van CDA, D66, PvdA en VVD en hun activiteiten in de samenleving. In: *Beleid en Maatschappij*, jg. 29, nr 2, p. 67-80.
- Holsteyn, J. van, R. Koole en J. den Ridder (2014). *Party membership 2.0 and the changing model of party organization. Impressions from the Dutch case* (paper gepresenteerd op de ECPR Joint Sessions of Workshops, 10-15 april 2014). Salamanca: ECPR.
- Hopkin, J., en C. Paolucci (1999). The business firm model of party organisation: Cases from Spain and Italy. In: *European Journal of Political Research*, jg. 35, nr. 3, p. 307-339.
- Hooven, M. ten (2011). Een machtspartij met idealen. Een geschiedenis van het CDA, 1980-2010. In: G. Voerman (red.), *De conjunctuur van de macht. Het Christen-Democratisch Appèl 1980-2010* (p. 59-108). Amsterdam: Boom.
- Huibrechts, E. en N. van Dijk (2009). Op de kandidatenlijst. Een onderzoek naar de selectie van kandidaten bij Nederlandse partijen voor de Europese verkiezingen. Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek.
- Ignazi, P. (1996). The Crisis of Parties and the Rise of New Political Parties. In: *Party Politics* jg.2, nr. 4, p. 549-566.
- Ignazi, P., D. Farrell en A. Römmele (2005). The Prevalence of Linkage by Reward in Contemporary Parties. In: A. Römmele, D. Farrell en P. Ignazi (red.), *Political Parties and Party Systems. The Concept of Linkage Revisited* (p. 17-35). Westport: Praeger publishers.
- Irwin, G. en J. van Holsteyn, J. (1997). Where to go from here? Revamping electoral politics in the Netherlands. In: *West European Politics*, jg. 20, nr. 2, p. 93-118.
- Irwin, G. en J. van Holsteyn (2001). How Parties View Parties (paper gepresenteerd op het Politicologenetmaal, 14-15 juni 2001). Veldhoven: NKWP/VPW.
- Jager-Vreugdenhil, M. en R. Kuiper (2006). *Anders, nl. Een onderzoek naar vrouwenparticipatie in de ChristenUnie*. Zwolle: Gereformeerde Hogeschool Zwolle.
- Jager-Vreugdenhil, M. en M. Leyenaar (2008). Feminisering van de ChristenUnie? In: G. Voerman (red.), *jaarboek 2006 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 195-222). Groningen: DNPP.
- Janda, K. (1980). *Political Parties. A cross national survey*. New York: Free Press.
- Kalmijn, M. en J. Vermunt (2007). Homogeneity of social networks by age and marital status: A multilevel analysis of ego-centered networks. In: *Social networks*, jg. 29, nr. 1, p. 25-43.
- Kas, A. en H. Modderkolk (2014). Einde aan het amateurisme. In: *NRC Handelsblad*, 10 mei 2014.
- Katz, R. (1980). *A theory of parties and electoral systems*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Katz, R. (1990). Party as linkage: A vestigial function? In: *European Journal of Political Research*, jg. 18, nr.1, p. 143-161.
- Katz, R. (2006). Party in democratic theory. In: R. Katz en W. Crotty (red.), *Handbook of Party Politics* (p. 34-46). London: Sage Publications.
- Katz, R. en P. Mair (1995). Changing models of party organization and party democracy. In: *Party Politics*, jg. 1, nr.1. p. 5-28.

- Katz, R. en P. Mair (2002). The Ascendancy of the Party in Public Office: Party Organizational change in Twentieth-Century Democracies. In: R. Gunther, J. Montero en J. Linz (red), *Political parties: Old concepts and new challenges* (p. 113-135). Oxford: Oxford University Press.
- Katz, R. en P. Mair (2009). The Cartel Party Thesis: A Restatement. In: *Perspectives on Politics*, jg. 7, nr. 4, p. 753-766.
- Keman, H. (2006). Parties and government: Features of governing in representative democracies. In: R. Katz en W. Crotty (red.), *Handbook of Party Politics* (p. 160-174). London: Sage Publications.
- Keman, H. en P. Pennings (2011). Oude en nieuwe conflictdimensies in de Nederlandse politiek na 1989: een vergelijkende analyse. In: R. Andeweg en J. Thomassen (red.), *De democratie doorgelicht* (p. 247-266). Leiden: Leiden University Press.
- Kennedy, F., P. Lyons en P. Fitzgerald (2006). Pragmatists, Ideologues and the General Law of Curvilinear Disparity: The Case of the Irish Labour Party. In: *Political Studies*, jg. 54, nr. 4, p. 786-805.
- Kennedy, J. en H.-M. ten Napel (2011). 'Geen buigingen naar rechts?' Enkele opmerkingen over de programmatische ontwikkeling van het CDA tussen 1980 en 2010. In: G. Voerman (red.), *De conjunctuur van de macht. Het Christen-Democratisch Appèl 1980-2010* (p. 109-130). Amsterdam: Boom.
- Key, V. (1964). *Politics, parties, and pressure groups*. New York: Crowell.
- Kiesraad (2006). *Proces-verbaal Tweede-Kamerverkiezing 2006*. Geraadpleegd op 25 november 2013, via https://www.kiesraad.nl/sites/default/files/Proces-verbaal_Tweede_Kamer_2006.pdf.
- Kiesraad (2009). *Proces-verbaal Europese parlementsverkiezing 2009*. Geraadpleegd op 25 november 2013, via https://www.kiesraad.nl/sites/default/files/Proces-verbaal_EP_verkiezingen_2009.pdf.
- Kiesraad (2010). *Proces-verbaal Tweede-Kamerverkiezing 2010*. Geraadpleegd op 25 november 2013, via https://www.kiesraad.nl/sites/default/files/Proces-verbaal_uitslag_TK_verkiezing_2010.pdf.
- Kiesraad (2012). *Proces-verbaal Tweede-Kamerverkiezing 2012*. Geraadpleegd op 25 november 2013, via <https://www.kiesraad.nl/sites/default/files/Proces-verbaal%20-%20Centraal%20stembureau%20-%20vaststelling%20uitslag%20TK2012.pdf>.
- Kiesraad (2014). *Kandidatenlijsten verkiezing van de leden van het Europees Parlement*. Geraadpleegd op 26 april 2014, via https://www.kiesraad.nl/sites/default/files/Publicatie%20kandidatenlijsten_EP2014.pdf.
- King, A. (1969). Political Parties in Western Democracies, Some Sceptical Reflections. In: *Polity*, jg. 2, nr. 2, p. 111-141.
- Kirchheimer, O. (1966). The transformation of the Western European Party System. In: J. LaPalombara en M. Weiner (red), *Political Parties and Political Development* (p. 177-200). Princeton: Princeton University Press.
- Kitschelt, H. (1989a). *The logics of party formation: Ecological politics in Belgium and West Germany*. Ithaca: Cornell University Press.
- Kitschelt, H. (1989b). The Internal Politics of Parties: The Law of Curvilinear Disparity Revisited. In: *Political Studies*, jg. 37, nr. 3, p. 400-421.

- Kitschelt, H. (1994). *The transformation of European Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kitschelt, H. (2000a). Citizens, politicians, and party cartelization: Political representation and state failure in post-industrial democracies. In: *European Journal of Political Research*, jg. 37, nr. 2, p. 149-179.
- Kitschelt, H. (2000b). Linkages between Citizens and Politicians in Democratic Polities. In: *Comparative Political Studies*, jg. 33, nr. 6-7, p. 845-879.
- Kitschelt, H. (2006). Movement parties. In: R. Katz en W. Crotty (red.), *Handbook of Party Politics* (p. 278-290). London: Sage Publications.
- Kitschelt, H. en R. Smyth (2002). Programmatic Party Cohesion in Emerging Postcommunist Democracies: Russia in Comparative Context. In: *Comparative Political Studies*, jg. 35, nr. 10, p. 1228-1256.
- Klein, M. (2006). Partizipation in politischen Parteien. Eine empirische Analyse des Mobilisierungspotentials politischer Parteien sowie der Struktur innerparteilicher Partizipation in Deutschland. In: *Politische Vierteljahresschrift*, jg. 47, nr. 1, p. 35-61.
- Klein, M. en U. von Alemann (2011). Warum braucht die Demokratie Parteien? In: T. Spier, U. von Alemann, H. Hoffmann, M. Klein, A. Laux, A. Nonnenmacher en K. Rohrbach (red.), *Parteimitglieder in Deutschland* (p. 9-17). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften/Springer Fachmedien Wiesbaden Gm.
- Kolk H. van der en K. Aarts (2011). Verschillen Nederlandse politieke partijen in de ogen van de kiezers? In: R. Andeweg en J. Thomassen (red.), *Democratie doorgelicht: het functioneren van de Nederlandse democratie* (p. 267-281). Leiden: Leiden University Press.
- Kölln, A-K. (2014). *Party decline and response. The effects of membership decline on party organisations in Western Europe, 1960-2010* (proefschrift). Enschede: Universiteit Twente.
- Koning, P. de (2005). 'Concessie was nodig voor behoud SGP'; Partijleider B. van der Vlies komt boze partijleden tegemoet. In: *NRC Handelsblad*, 14 december 2005.
- Koole, R. (1992). *De opkomst van de moderne kaderpartij*. Utrecht: Het Spectrum.
- Koole, R. (1995a). *Politieke partijen in Nederland: Ontstaan en ontwikkeling van partijen en partijstelsel*. Utrecht: Het Spectrum.
- Koole, R. (1995b). Politieke partijen. In: J. van den Berg, Th. Bellekom, H.-M. ten Napel en E. Peeters (red.), *Inleiding Staatskunde* (p.157-180). Deventer: Kluwer.
- Koole, R. (1996). Cadre, catch-all or cartel? A comment on the notion of the cartel party. In: *Party Politics*, jg. 2, nr. 4, p. 507-523.
- Koole, R. (1998). De tweede 'grote wending'. Een Europese scheidslijn in Nederland? In: M. Bovens, H. Pellikaan en M. Trappenburg (red.), *Nieuwe scheidslijnen in de Nederlandse politiek* (p. 58-81). Amsterdam: Boom.
- Koole, R. (2001a). De toekomst van democratische ledenpartijen. In: *Socialisme en democratie*, jg. 57/58, nr. 12/1, p. 588-599.
- Koole, R. (2001b). Interne Partijdemocratie en Representatie. In: G. Voerman (red.), *Jaarboek 2001 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 41-59). Groningen: DNPP.

- Koole, R. (2006). *Politiek en tegenpolitiek in de Nederlandse democratie. Politici, journalisten en wetenschappers in de ban van het populisme* (oratie). Leiden: Universiteit Leiden.
- Koole, R. (2011). Partijfinanciering in Nederland. Ontwikkeling en regelgeving. In: R. Andeweg en J. Thomassen (red.), *De democratie doorgelicht* (p. 221-237). Leiden: Leiden University Press.
- Koole, R. en J. van Holsteyn (2000). Partijleden in perspectief. Kiezers en leden vergeleken. In: G. Voerman (red.), *Jaarboek 1999 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 93-124). Groningen: DNPP.
- Koole, R. en J. van Holsteyn (2011). Religie of regio? Over de bloedgroepen van het CDA. In: G. Voerman (red.), *De conjunctuur van de macht. Het Christen-Democratisch Appèl 1980-2010* (p. 131-154). Amsterdam: Boom.
- Koole, R. en G. Voerman (1986). Het lidmaatschap van politieke partijen na 1945. In: R. Koole (red.), *Jaarboek 1985 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 115-176). Groningen: DNPP.
- Koole, R., J. van Holsteyn en J. Elkink (2000a). *Rekrutering en representatie in een representatiefbestel, bevindingen van een empirisch onderzoek onder leden en kiezers van CDA, D66, PvdA en VVD*. Leiden.
- Koole, R., J. van Holsteyn and J. Elkink (2000b), *The legitimacy of political parties: the Dutch case* (paper gepresenteerd op de NOB conferentie, november 2000). Enschede: NOB.
- Koole, R., P. Lucardie en G. Voerman (1988). *40 jaar vrij en verenigd: Geschiedenis van de VVD-partijorganisatie 1948-1988*. Houten: De Haan.
- Koole, R., J. den Ridder en J. van Holsteyn (te verschijnen in 2015). 'Gedruisch en gekijf'. Over verdeeldheid en eensgezindheid onder leden van de PvdA. In: F. Becker en G. Voerman (red.), *De toekomst van de Partij van de Arbeid*. Amsterdam: Boom.
- Kopecký, P. en P. Mair (2011). Conclusion: Party Patronage in Contemporary Europe. In: P. Kopecký, P. Mair en M. Spirova (red.), *Party patronage and party government in European democracies* (p. 357-374). Oxford: Oxford University Press.
- Kriesi, H., E. Grande, R. Lachat, M. Dolezal, S. Bornschier en T. Frey (2006). Globalization and the transformation of the national political space: Six European countries compared. In: *European Journal of Political Research*, jg. 45, nr. 6, p. 921-956.
- Kriesi, H., E. Grande, R. Lachat, M. Dolezal, S. Bornschier en T. Frey (2008). *West European politics in the age of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Krouwel, A. (1999). *The catch-all party in Western Europe 1945-1990: A study in arrested development* (proefschrift). Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Krouwel, A. (2003). Otto Kirchheimer and the Cath-All Party. In: *West European Politics*, jg. 26, nr. 2, p. 23-40.
- Krouwel, A. (2006). Party Models. In: R.S. Katz en W. Crotty (red.), *Handbook of Party Politics* (p. 249-269). London: Sage Publications.
- Laan, C. van der (2011). Het volk moet weer in het parlement zitten. In: *Trouw*, 16 november 2011.

- Land, M. van der (2003). *Tussen ideaal en illusie. De geschiedenis van D66, 1966-2003*. Den Haag: Sdu uitgevers.
- Land, M. van der (2012). *Langs de afgrond: Tien turbulente jaren in de geschiedenis van D66*. Delft: Eburon.
- Lange, S. de, M. Leyenaar en P. de Jong (red.) (2014). *Politieke partijen: overbodig of nodig?* Den Haag: Raad voor het Openbaar Bestuur.
- Lawson, K. (red.) (1980a). *Political Parties and Linkage: a comparative perspective*. New Haven: Yale University Press.
- Lawson, K. (1980b). Political Parties and Linkage. In: K. Lawson (red.), *Political Parties and Linkage: a comparative perspective* (p. 3-26). New Haven: Yale University Press.
- Lawson, K. (1988). When Linkage Fails. In: K. Lawson en P. Merkel (red.), *When parties fail: Emerging alternative organizations* (p. 13-38). Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Lawson, K. (2005). Linkage and democracy. In: A. Römmele, D. Farrell en P. Ignazi (red.), *Political Parties and Party Systems. The Concept of Linkage Revisited* (p. 161-170). Westport: Praeger publishers.
- Lawson, K. en P. Merkl (1988). *When parties fail: Emerging alternative organizations*. Princeton: Princeton University Press.
- Laver, M. en N. Schofield (1998). *Multiparty government: The politics of coalition in Europe*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Laver, M., K. Shepsle (1999). How parties emerged from the primeval slime: Party cohesion, party discipline, and the formation of governments. In: S. Bowler, D. Farrell en R. Katz (red.), *Party Discipline and Parliamentary Government* (pp. 23-48). Columbus: Ohio State University Press.
- Layman, G., T. Carsey en J. Horowitz (2006). Party Polarization in American Politics: Characteristics, Causes and Consequences. In: *Annual Review Political Science*, jg. 2006, nr. 9, p. 83-110.
- Lehrer, R (2012). Intra-Party Democracy and Party Responsiveness. In: *West European Politics*, jg. 35, nr. 6, p. 1295-1319.
- Leyenaar, M. (1989). *De geschiede heerlijkheid. Politiek gedrag van vrouwen en mannen in Nederland, 1918-1988* (proefschrift). Leiden: Universiteit Leiden.
- Lijphart, A. (1986 [1968]). *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Amsterdam: J.H. De Bussy.
- Linz, J. (2002). Parties in Contemporary Democracy: Problems and Paradoxes. In: R. Gunther, J. Montero en J. Linz (red.), *Political parties: Old concepts and new challenges* (p. 291-317). Oxford: Oxford University Press.
- Lipset, S. (1960). *Political Man. The Social Bases of Politics*. New York: Doubleday & Company.
- Lipset, S., M. Trow, J. Coleman (1956). *Union Democracy*. Garden City, NY: Anchor.
- Lucardie, P. (2001). Representatie zonder partijen. De vergeten alternatieven. In: G. Voerman (red.), *Jaarboek 2000 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 75-100). Groningen: DNPP.
- Lucardie, P. (2008a). Twee in, dertien uit: electoraal succes en falen van nieuwe partijen in 2006. In: G. Voerman (red.), *Jaarboek 2006 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 154-174). Groningen: DNPP.

- Lucardie, P. (2008b). De positie van de VVD in het Nederlandse partijstelsel: Invloedrijk maar excentrisch? In: P. van Schie, G. Voerman en F. Beaufort (red.), *Zestig jaar VVD* (p. 13-26). Amsterdam: Boom.
- Lucardie, P. en P. Pennings (2010). Van groen en rood naar groen en paars? De programmatische ontwikkeling van GroenLinks. In: P. Lucardie en G. Voerman (red.), *Van de straat naar de staat?: GroenLinks 1990-2010* (p. 149-162). Amsterdam: Boom.
- Lucardie, P. en W. van Schuur (1996). De ontgroening van GroenLinks. Voorlopig verslag van een enquête onder de deelnemers aan het lustrumcongres van GroenLinks op 25 november 1995. In: G. Voerman (red.), *Jaarboek 1995 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 247-264) Groningen: DNPP.
- Lucardie, P. en W. van Schuur (2006). Vergrijst GroenLinks? Een vergelijkende analyse van de politieke opvattingen van leden van GroenLinks in 1992 en 2002. In: G. Voerman, *Jaarboek 2005 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 144-153) Groningen: DNPP.
- Lucardie, P. en W. van Schuur (2010). Samen op weg naar het politieke midden? Het middenkader van de ChristenUnie in 2000 en 2009. In: J. Hippe en G. Voerman (red.), *Van de marge naar de macht. De ChristenUnie 2000-2010* (p. 157-173). Amsterdam: Boom.
- Lucardie, P. en G. Voerman, m.m.v. A. Marchand (2004). *Portaal tot het parlement. Kandidaatstelling binnen politieke partijen in acht Westerse landen*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Lucardie, P. en G. Voerman (red.) (2010). *Van de straat naar de staat?: GroenLinks 1990-2010*. Amsterdam: Boom.
- Lucardie, P. en G. Voerman (2011). Democratie binnen partijen. In: R. Andeweg en J. Thomassen (red.), *Democratie doorgelicht. Het functioneren van de Nederlandse democratie* (p. 185-201). Leiden: Leiden University Press.
- Lucardie, P., M. Bredewold, G. Voerman en N. van de Walle (2008). Kroniek 2006. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2006. In: G. Voerman (red.), *Jaarboek 2006 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 15-104). Groningen: DNPP.
- Lucardie, P., J. Hippe, W. van Schuur en G. Voerman (2003). Het kader van de ChristenUnie. Voorlopig verslag van een enquête onder de deelnemers aan de congressen van het Gereformeerd Politiek Verbond en de Reformatorische Politieke Federatie op 27 mei 2000. In: G. Voerman (red.), *Jaarboek 2001 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 161-183) Groningen: DNPP.
- Lucardie, P., W. van Schuur en G. Voerman (1999). *Verloren illusie, geslaagde fusie?: GroenLinks in historisch en politicologisch perspectief*. Leiden: DSWO Press.
- Lucardie, P., G. Voerman en W. van Schuur (1993). Groen in gradaties. Een vergelijking tussen de leden van Groen Links en de Groenen. In: G. Voerman (red.), *Jaarboek 1992 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 186-210). Groningen: DNPP.
- Lundell, K. (2004). Determinants of Candidate Selection. The degree of centralization in comparative perspective. In: *Party Politics*, jg. 10, nr. 1, p. 25-47.

- Mair, P. (1994). Party organizations: from civil society to the state. In: R. Katz en P. Mair (red.), *How parties organize: Change and adaptation in party organizations in Western democracies* (p. 1-22). London: Sage Publications.
- Mair, P. (1997). *Party System Change. Approaches and Interpretations*. Oxford: Clarendon Press.
- Mair, P. (2001). De toekomstmogelijkheden van politieke partijen, links en de democratie. In: *Socialisme en Democratie*, jg. 57/58, nr. 12/1, p. 554-564.
- Mair, P. (2008). Electoral volatility and the Dutch party system: A comparative perspective. In: *Acta Politica*, jg. 43, nr. 2, p. 235-253.
- Mair, P. (2013). *Ruling the void: The hollowing of Western democracy*. London: Verso.
- Mair, P. and I. van Biezen (2001). Party Membership in Twenty European Democracies, 1980-2000. In: *Party Politics*, jg. 7, nr.1, p. 5-21.
- Manin, B. (1997). *The Principles of Representative Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mansbridge, J. (1999). Should blacks represent blacks and women represent women? A contingent "yes". In: *The Journal of Politics*, jg. 61, nr. 3, p. 628-657.
- Maor, M. (1997). *Political parties and party systems: Comparative approaches and the British experience*. London: Routledge.
- May, J. (1973). Opinion structure of political parties: the special law of curvilinear disparity. In: *Political Studies*, jg. 21, nr. 2, p. 135-151.
- Meijs, L. (1997). *Management van vrijwilligersorganisaties*. Utrecht: NOV Publikaties.
- Merrill, S., Grofman, B. en J. Adams (2001). Assimilation and contrast effects in voter projections of party locations: Evidence from Norway, France, and the USA. In: *European Journal of Political Research*, jg. 40, nr. 2, p. 199-221.
- Michels, R. (1962 [1915]). *Political parties: A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy*. New York: The Free Press.
- Middel, B (2005). Het verzinsel van de partijdemocratie. In: G. Voerman (red.), *Jaarboek 2004 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 124-145). Groningen: DNPP.
- Middel, B. en W. van Schuur (1981). Dutch Party Delegates: Background Characteristics, Attitudes towards the European Community and towards Dutch Politics, of delegates from CDA, D'66, PvdA and VVD. In: I. Lipschits (red.), *Jaarboek 1980 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 61-105) Groningen: DNPP.
- Middendorp, C. (1978). *Progressiveness and conservatism: The fundamental dimensions of ideological controversy and their relationship to social class*. Den Haag: Mouton.
- Middendorp, C. (1991). *Ideology in Dutch Politics. The Democratic System Reconsidered 1970-1985*. Assen: Van Gorkum.
- Montero, J. en R. Gunther (2002). Introduction: reviewing and reassessing parties. In: R. Gunther, J. Montero en J. Linz (red.), *Political Parties: Old Concepts and New Challenges* (p. 1-35). Oxford: Oxford University Press.
- Mooi, E., en M. Sarstedt (2011). *A concise guide to market research: The process, data, and methods using IBM SPSS statistics*. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag.
- Mouffe, C. (2005). *Over het politieke*. Kampen: Uitgeverij Klement.

- Müller, W. (2000). Political parties in parliamentary democracies: Making delegation and accountability work. In: *European Journal of Political Research*, jg. 37, nr. 3, p. 309-333.
- Mulligen, R. van (2010). Tussen evangelisch en reformatorisch. Het politiek getuigenis van de RPF (1975-2003). In: J. Hippe en G. Voerman (red.), *Van de marge naar de macht. De ChristenUnie 2000-2010* (p. 31-50). Amsterdam: Boom.
- Napel, H.-M. ten (1992). *'Een eigen weg': De totstandkoming van het CDA (1952-1980)*. Kampen: J.H. Kok.
- Narud, H. en A. Skare (1999). Are Party Activists the Party Extremists? The structure of opinion in Political Parties. In: *Scandinavian Political Studies*, jg. 22, nr. 1, p. 45-65.
- Narud, H. en H. Valen (2000). Does Social Background Matter? In: P. Esaiasson en K. Heidar (red.), *Beyond Westminster and Congress: The Nordic Experience* (p. 83-106). Columbus: Ohio State University Press.
- Nieder Mayer, O. (1982). Möglichkeiten des Koalitionswechsels. Zur parteiinternen Verankerung der bestehendend Koalitionsstruktur im Parteiensystem der Bundesrepublik Deutschland. In: *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, jg. 13, nr. 1, p. 85-110.
- Nieder Mayer, O. (1984). Konsens und Konflikt in westeuropäischen Parteien. In: J.W. Falter, C. Fenner en M.T. Greven (red.), *Politische Willensbildung und Interessenvermittlung: Verhandlungen der Fachtagung der DVPW vom 11.-13. Oktober 1983 in Mannheim* (p. 216-225). Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Norris, P. (1995). May's Law of Curvilinear Disparity Revisited Leaders, Officers, Members and Voters in British Political Parties. In: *Party Politics*, jg. 1, nr. 1, p. 29-47.
- Norušis, M. (1990). *SPSS advanced statistics user's guide*. Chicago, Ill: SPSS.
- Norušis, M. (2012). *IBM SPSS statistics 19 advanced statistical procedures companion*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Nourhussen, S. (2007). 'We hebben goeie kerels, een vrouw is niet per se nodig'. In: *Trouw*, 6 december 2007.
- NRC (2011). Scherpe ideeën en milde poëzie; J.W. Oerlemans (1926-2011), historicus, schrijver, dichter. In: *NRC Handelsblad*, 2 april 2011.
- NRC (2012). Over de hypotheek praat niemand meer; Liberalen trachten beroering in eigen gelederen te dempen. In: *NRC Handelsblad*, 7 november 2012.
- Oerlemans, J. (1990). Eén-partijstaat Nederland. In: *NRC Handelsblad*, 14 februari 1990.
- Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge: Harvard University Press.
- Oomkes, L. (2013). Is Rutte II ook het tweede gedoogkabinet? In: *Trouw*, 17 oktober 2013.
- Oosterwaal, A. (2009). Polarisatie in de Nederlandse samenleving en politiek: het integratiebeleid. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 84, nr. 4, p.369- 392.
- Oosterwaal, A. en R. Torenvlied (2010). Politics divided from society? Three explanations for Trends in Societal and Political Polarisation in the Netherlands. In: *West European Politics*, jg. 33, nr. 2, p. 258-279.

- Oranje, J. (2008). 'Ik ben eigenlijk tien jaar te oud'; SP-voorzitter over politieke mores en de toekomst van links'. In: *NRC Handelsblad*, 20 december 2008.
- Os, P. van (2008). GroenLinks wil geen getuigenispartij meer zijn. In: *NRC Handelsblad*, 23 november 2008.
- Os, P. van (2009). Slikken 'bittere pil' zorgt voor opluchting; Leden van regeringspartij stemmen na stevige discussie in met plan verhoging AOW-leeftijd. In: *NRC Handelsblad*, 27 oktober 2009.
- Os, P. van (2011). De nieuwe Eerste Kamer. De broederliefde voorbij: SGP helpt de regering, de ChristenUnie voert oppositie. In: *NRC Handelsblad*, 21 mei 2011.
- Osterloh, H. (1980). *Participeren en functioneren van PvdA-leden*. Doctoraal scriptie, Amsterdam.
- Ostrogorski, M. (1970 [1902]). *Democracy and the organization of political parties. In two volumes, vol I & II*. New York: Haskell House Publishers.
- Otjes, S. (2012). *Imitating the newcomer. How, when and why established political parties imitate the policy positions and issue attention of new political parties in the electoral and parliamentary arena: the case of the Netherlands* (proefschrift). Leiden: Universiteit Leiden.
- Padgett, S. (1994). The German Social Democratic Party: between old en new left. In: D. Bell en E. Shaw (red.), *Conflict and Cohesion in the West European social democratic parties* (p. 10-30). London: Pinter Publishers Ltd.
- Panbianco, A. (1988). *Political parties: Organization and power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pattie, C., P. Seyd en P. Whiteley (2004). *Citizenship in Britain. Values, Participation and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pedersen, K., L. Bille, R. Buch, J. Elklit, B. Hansen en H.J. Nielsen (2004). Sleeping or active partners? Danish party members at the turn of the millennium. In: *Party Politics*, jg. 10, nr. 4, p. 367-383.
- Pellikaan, H., S. de Lange en T. van der Meer (2007). Fortuyn's Legacy: Party System Change in the Netherlands. In: *Comperative European Politics*, jg. 5, nr. 3, p. 282-302.
- Pellikaan, H., T. van der Meer en S. de Lange (2003). The road from a depoliticized to a centrifugal democracy. In: *Acta Politica*, jg. 38, nr. 1, p. 23-49.
- Pennings, P. en H. Keman (2008). The changing landscape of Dutch politics since the 1970s: A comparative exploration. In: *Acta Politica*, jg. 43 nr. 2, p. 154-179.
- Pettitt, R. (2011). Democratic ideals vs. oligarchic reality: Membership influence on policy in the British Labour Party. In: E. van Haute (red.), *Party Membership in Europe: Exploration into the anthills of party politics* (p. 187-203). Brussels: Editions de l'Université de Bruxelles.
- Pierce, R. (1999). Mass-elite linkages and the Responsible Party Model of representation. In: W.E. Miller, R. Pierce, J. Thomassen, R. Herrera, S. Holmberg, P. Esaiasson, en B. Wessels (red.), *Policy Representation in Western Democracies* (pp. 9-21). Oxford: Oxford University Press.
- Platvoet, L. (2012). Missie GroenLinks mislukt. In: *NRC Handelsblad*, 9 oktober 2012.

- Poguntke, T. (1996). Anti-party sentiment. Conceptual thoughts and empirical evidence: Explorations into a minefield. In: *European Journal of Political Research*, jg. 29, nr. 3, p. 319-344.
- Poguntke, T. (2005). Party Organizational Linkage: Parties Without Firm Social Roots? In: K. Lüther en F. Müller-Rommel (red.), *Political Parties in the new Europe. Political and Analytical Challenges* (p. 43-62). Oxford: Oxford University Press.
- Poorthuis, F en H. Wansink (2002). 'De islam is een achterlijke cultuur' ; 'Herstel van de grenscontroles en apparatuur in de havens, de luchthavens en aan de grenzen van België en Duitsland'. In: *de Volkskrant*, 9 februari 2002.
- Powell, G. (2000). *Elections as instruments of democracy: Majoritarian and proportional visions*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Praag, P. Van (2008). Rutte versus Verdonk. Was dit echt het probleem van de VVD? In: (G. Voerman (red.), *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2006* (p. 135-153). Groningen: DNPP.
- Putnam, R. (1976). *The comparative study of political elites*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall.
- Rahat, G., R. Hazan en R. Katz (2008). Democracy and political parties, On the Uneasy Relationship between Participation, Competition and Representation. In: *Party Politics*, jg. 14, nr. 6, p. 663-683.
- Ray, L. (1999). Measuring party orientations towards European integration: Results from an expert survey. In: *European Journal of Political Research*, jg. 36, nr. 2, p. 283-306.
- RD (2013). SGP-vrouw. In: *Reformatorisch Dagblad*, 22 augustus 2013.
- Reiter, H. (2006). The Study of Political Parties, 1906-2006: The View from the Journals. In: *American Political Science Review*, jg. 100, nr. 4, p. 613-618.
- Ridder, J. den en P. Dekker (2011). *Opvattingen over sociale mobiliteit en opleidingsverschillen. Opinieonderzoek bij het RMO-advies 'Nieuwe ronde, nieuwe kansen. Sociale stijging en daling in perspectief'*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Ridder, J. den, P. Dekker en P. van Houwelingen (2011). *COB-kwartaalbericht 2011/2*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ridder, J. den, J. van Holsteyn en R. Koole (2010a). Partijen in spagaat? Eensgezindheid en meningsverschillen onder leden van Nederlandse politieke partijen. In: *Res Publica*, jg. 52, nr.2, p. 199-227.
- Ridder, J. den, J. van Holsteyn en R. Koole (2010b). *All tarred with the same brush? Convergence and divergence of members of Dutch Political Parties* (paper gepresenteerd op het ISA world congress, 11-17 juli 2010). Gothenburg: ISA.
- Ridder, J. den, R. Koole en J. van Holsteyn (2011a). *Join the party! Party members of Dutch political parties* (paper gepresenteerd op de MAPP conferentie over de state of the art in partijledenonderzoek, 3-4 februari 2011). Kopenhagen: MAPP.
- Ridder, J. den, J. van Holsteyn en R. Koole (2011b). De representativiteit van partijleden in Nederland. In: R.B. Andeweg en J. Thomassen (red.), *De democratie doorgelicht* (p. 165-184). Leiden: Leiden University Press.
- RMO (2009). *Polariseren binnen onze grenzen*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.

- ROB (1998). *Tussen staat en electoraat. Politieke partijen op het snijvlak van overheid en samenleving*. Den Haag: Raad voor het Openbaar Bestuur.
- ROB (2009). *Democratie vereist partijdigheid. Politieke partijen en formaties in beweging*. Den Haag: Raad voor het Openbaar Bestuur.
- Rohrschneider, R. en S. Whitefield (2009). Understanding cleavages in party systems issue position and issue salience in 13 post-communist democracies. In: *Comparative Political Studies*, jg. 42, nr. 2, p. 280-313.
- Rohrschneider, R. en S. Whitefield (2012). *The Strain of Representation. How Parties Represent Diverse Voters in Western and Eastern Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Römmele, A., D. Farrell en P. Ignazi (2005). *Political parties and political systems: The concept of linkage revisited*. Westport: Praeger.
- Rooy, P. de (2005). *Republiek van rivaliteiten: Nederland sinds 1813*. Amsterdam: Mets & Schilt.
- Rooy, P. de en H. te Velde (2005). *Met Kok. Over veranderend Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Wereldbibliotheek.
- Rosema, M., K. Aarts en H. van der Kolk (2007). De uitgesproken opvattingen van de Nederlandse kiezer. In: K. Aarts, H. van der Kolk en M. Rosema (red.), *Een verdeeld electoraat. De Tweede Kamerverkiezingen van 2006* (p. 165-188). Utrecht: Spectrum.
- Rosenblum, N. (2008). *On the Side of Angels: An Appreciation of Parties and Partisanship*. Princeton: Princeton University Press
- Sabatier, P. (1992). Interest Group Membership and Organization: Multiple Theories. In: M.P. Petracca (red.), *The Politics of Interest. Interest Groups Transformed* (pp. 99-129). Oxford: Westview Press.
- Safran, W. (2009). The Catch-All Party Revisited. Reflections of a Kirchheimer Student. In: *Party Politics*, jg. 15, nr. 5, p. 543-554.
- Sartori, G. (2002 [1976]). *Parties and party systems. A framework for analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scarrow, S. (1994). The 'paradox of enrollment': Assessing the cost and benefits of party memberships. In: *European Journal of Political Research*, jg. 25, nr. 1, p. 41-60.
- Scarrow, S. (1996). *Parties and their Members. Organizing for Victory in Britain and Germany*. Oxford: Oxford University Press.
- Scarrow, S. (2000). Parties without Members? Party Organization in a Changing Electoral Environment. In: R. Dalton en M. Wattenberg (red.), *Parties without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies* (p. 79-101). Oxford: Oxford University Press.
- Scarrow, S. (2007). Political Activism and Party Members. In: R. Dalton en H.-D. Klingemann (red.), *Oxford handbook of political behavior* (p. 636-654). Oxford: Oxford University Press.
- Scarrow, S. (2014). *Multi-Speed Membership Parties: Evidence and Implications* (paper gepresenteerd op de ECPR Joint Sessions of Workshops, 10-15 april 2014). Salamanca: ECPR.

- Scarrow, S. en B. Gezgor (2010). Declining memberships, changing members? European political party members in a new era. In: *Party Politics*, jg. 16, nr. 6, p. 823-843.
- Scarrow, S., P. Webb en D. Farrell (2000). From social integration to electoral contestation. In: R. Dalton en M. Wattenberg (red.), *Parties without partisans: Political change in advanced industrial democracies* (p. p.129-153). Oxford: Oxford University Press.
- Schattschneider, E. (2004 [1942]). *Party Government. American Government in Action. With a new introduction by Sidney A. Pearson, jr.* New Brunswick: Transaction Publishers.
- Schendelen, M. van (1992). Politiek stelsel. In: *NRC Handelsblad*, 5 oktober 1992.
- Schie, P., G. Voerman en F. Beaufort (red.) (2008). *Zestig jaar VVD*. Amsterdam: Boom.
- Schmidt, M. (2002). The Impact of Political Parties, Constitutional Structures and Veto Players on Public Policy. In: H. Keman (red.), *Comparative Democratic Politics* (p. 166-184). London: Sage.
- Schmitter, P. (2001). Parties are not what they once were. In: L. Diamond en R. Gunther (red.), *Political Parties and Democracy* (p. 61-89). Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Schmitter, P. (2009). *What if...Political Parties were to disappear or be abolished? What would happen to 'Real-Existing' Democracies?* (lezing bij Festival Bestuurskunde, 12 februari 2009).
- Schuur, W. van, G. Voerman en M. Goeree (2009). Wie zijn nog niet van de partij, maar overwegen om te komen? (paper gepresenteerd op het Politicolgenetmaal, 28-29 mei 2009). Berg en Dal: NKWP/VPW.
- Seyd, P. en P. Whiteley (1992). *Labour's Grass Roots, The Politics of Party Membership*. Oxford: Clarendon Press.
- Seyd, P. en P. Whiteley (2004). British Party Members: An Overview. In: *Party Politics*, jg. 10, nr. 4, p. 355-366.
- Slager, K. (2001). *Het geheim van Oss: Een geschiedenis van de SP*. Amsterdam: Atlas.
- Snels, B. en N. Thijssen (2008). Inleiding: Verhitte politiek in tijden van verwarring. In: B. Snels en N. Thijssen (red.), *De grote kloof. Verhitte politiek in tijden van verwarring* (p. 7-29). Amsterdam: Boom.
- Spier, T. (2011). Wie aktiv sind die Mitglieder der Parteien? In: T. Spier, U. von Alemann, H. Hoffmann, M. Klein, A. Laux, A. Nonnenmacher en K. Rohrbach (red.), *Parteimitglieder in Deutschland* (p.97-119). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften/Springer Fachmedien Wiesbaden Gm.
- Staal, H. en B. Rijlaarsdam (2010). In Rijnhal botsen hart en hoofd; Substantieel deel binnen partij ziet samenwerking met PVV niet zitten; ook prominenten blijven verdeeld. In: *NRC Handelsblad*, 4 oktober 2010.
- Staps, F. en D. Stokmans (2010). En het CDA heeft nog één probleem: zichzelf. In: *NRC Handelsblad*, 27 november 2010.
- Staps, F. en D. Stokmans (2011). Congres in teken van Mauro; Na resultaatloos Kamerdebat praat het CDA morgen verder. In: *NRC Handelsblad*, 28 oktober 2011.

- Stark, L. (1996). *Choosing a leader: Party leadership contests in Britain from Macmillan to Blair*. London: Macmillan.
- Stokes, D. (1963). Spatial models of party competition. In: *The American Political Science Review*, jg. 57, nr. 2, p. 368-377.
- Stokes, S. (1999). Political Parties and Democracy. In: *Annual Review of Political Science*, jg. 2, nr. 1, p. 243-67.
- Stubager, R. (2009). Education-based group identity and consciousness in the authoritarian-libertarian value conflict. In: *European Journal of Political Research*, jg. 48, nr. 2, p. 204-233.
- Tabachnick, B. en L. Fidell (2001). *Using multivariate statistics*. Boston: Allyn and Bacon.
- Teorell, J. (1999). A deliberative defence of intra-party democracy, In: *Party Politics*, jg. 5, nr. 3, p. 363-382.
- Thiel, S. van (2011). Party Patronage in the Netherlands. In: P. Kopecký, P. Mair en M. Spirova (red.), *Party patronage and party government in European democracies* (p. 250-271). Oxford: Oxford University Press.
- Thijn, E. van (1967). Van partijen naar stembusaccorden. In: E.C.M. Jurgens, D. Th. Kuiper en B. van der Lek (red.), *Partijvernieuwing* (p. 54-73). Amsterdam: De arbeiderspers.
- Thomassen, J. (1976). *Kiezers en gekozenen in een representatieve democratie*. Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Thomassen, J. (1994). Empirical Research into Political Representation: Failing Democracy or Failing Models? In: M. Jennings en T. Mann (red.), *Elections at Home and Abroad: Essays in Honor of Warren E. Miller* (p. 237-264). Michigan: University of Michigan.
- Thomassen, J. (1999). Political Communication between Political Elites and Mass Publics: The Role of Belief System. In: W. Miller, R. Pierce, J. Thomassen, R. Herrera, S. Holmberg, P. Esaiasson, en B. Wessels (red.), *Policy Representation in Western Democracies* (pp. 33-58). Oxford: Oxford University Press.
- Thomassen, J. (2012). The blind corner of political representation. In: *Representation*, jg. 48, nr. 1, p. 13-27.
- Thomassen, J. en M.-L. Zielonka-Goei (1992). Het parlement als volksvertegenwoordiging. In: J. Thomassen, M. van Schendelen en M.-L. Zielonka-Goei (red.), *De geachte afgevaardigde: Hoe Kamerleden denken over het Nederlandse parlement* (p. 195-224). Muiderberg: Coutinho.
- Thomassen, J. C. van Ham en R. Andeweg (2014). *De wankelende democratie. Heeft de democratie zijn beste tijd gehad?* Amsterdam: Prometheus Bert Bakker.
- Thomassen, J., M. van Schendelen, M.-L. Zielonka-Goei en H. den Haan (1992). *Dutch Members of Parliament 1990. Codebook*. Leiden: FSW.
- Tromp, B. (2001). Een partijloze democratie, of: het einde van de politieke partij? In: *Socialisme en Democratie*, jg. 57/58, nr. 12/1, p. 544-553.
- Tromp, B. (2004). Problemen van representatieve democratie. In: E. Engelen en M. Sie Dhian Ho (red.), *De staat van de democratie, democratie voorbij de Staat* (p. 339-360). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Trouw (1996). De een-partijstaat. In: *Trouw*, 19 september 1996.

- Trouw (2006). Subsidieloze SGP ontvangt drie ton van particulieren. In: *Trouw*, 7 november 2006.
- Trouw (2012). In theorie zijn vrouwen welkom op kieslijst SGP. In: *Trouw*, 30 november 2012.
- Urbinati, N. en M. Warren (2008). The Concept of Representation in Contemporary Democratic Theory. In: *Annual Review of Political Science*, jg. 2008, nr. 11, p. 387-412.
- Uyl, J. den (1970). De smalle marge van de democratische politiek. In: *Socialisme en Democratie*, jg. 27, nr. 7, p.299-320.
- Valen, H. en H. Narud (2007). The conditional party mandate: A model for the study of mass and elite opinion patterns. In: *European Journal of Political Research*, jg. 46, nr. 3, p. 293-318.
- Valk, G. (2006). Geliefd, gehaat en heel ambitieus. In: *NRC Handelsblad*, 29 november 2006.
- Vander Weyden, P. en K. Abts (2010). *De basis spreekt. Onderzoek naar leden, mandatarissen en kiezers van sp.a.* Leuven: Acco.
- Velde, H. van de (1994). *Vrouwen van de partij. De integratie van vrouwen in politieke partijen in Nederland, 1919-1990.* Leiden: DSWO Press.
- Velde, M. van de, J. van den Akker, C. van den Berg, P. van Schie en H. Zilvertant (2013). *De plicht der politieke partijen. Kiezers, partijleden en politici in een open partijendemocratie.* Den Haag: Teldersstichting.
- Verkuil, D. (1992). *Een positieve grondhouding. De geschiedenis van het CDA.* 's Gravenhage: SDU Uitgeverij.
- Visser, M. (1994). Policy voting, projection, and persuasion: An application of balance theory to electoral behavior. In: *Political Psychology*, jg. 15, nr. 4, p. 699-711.
- Voerman, G. (2004). De politieke partij tussen staat en maatschappij. In: J.W.M. Engels en M. Nap. *Staatsrechtconferentie: De ontwikkeling en toekomst van de vertegenwoordigende democratie* (p. 37-60). Deventer: Kluwer.
- Voerman, G. (2005). Plebiscitaire partijen? Over de vernieuwing van de Nederlandse partijorganisaties. In: G. Voerman (red.), *Jaarboek 2004 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 217-244). Groningen: DNPP.
- Voerman, G. (2006). Partijcultuur in Nederland. Naar nieuwe invalshoeken in de studie van de politieke partij. In: G. Voerman en D. Wolffram (red.), *Kossmann Instituut. Benaderingen van de geschiedenis van politiek* (p. 43-49). Kossmann Instituut, Rijksuniversiteit Groningen.
- Voerman, G. (2008). Waarheen gaat de VVD. In: *Liberaal Reveil*, jg. 2008, nr.3, p. 146-150.
- Voerman, G. (2010a). Van de marge naar de macht. De ChristenUnie (2000-2010). In: J. Hippe en G. Voerman (red.), *Van de marge naar de macht. De ChristenUnie 2000-2010* (p. 91-131). Amsterdam: Boom.
- Voerman, G. (2010b). Een fusie in drie bedrijven. De moeizame totstandkoming van GroenLinks (1986-1990). In: P. Lucardie en G. Voerman (red.), *Van de straat naar de staat? GroenLinks 1990-2010* (p. 37-61). Amsterdam: Boom.
- Voerman, G. (red.) (2011a). *De conjunctuur van de macht. Het Christen-Democratisch Appèl 1980-2010.* Amsterdam: Boom.

- Voerman, G. (2011b). Inleiding. In: G. Voerman (red.), *De conjunctuur van de macht. Het Christen-Democratisch Appèl 1980-2010* (p. 9-31). Amsterdam: Boom.
- Voerman, G. (2014). Kandidaatstelling op landelijk niveau. In: S. de Lange, M. Leyenaar en P. de Jong (red.), *Politieke partijen: overbodig of nodig?* (p. 45-62). Den Haag: Raad voor het Openbaar Bestuur.
- Voerman, G. en M. Boogers (2008). Het rekruteringsvermogen van de politieke partijen bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2006. Een onderzoeksverslag. In: G. Voerman (red.), *Jaarboek 2006 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 175-194). Groningen: DNPP.
- Voerman, G. en M. Boogers (2011). *Rekrutering revisited: de kandidaatstelling voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2010 vergeleken met 2006*. Groningen/Tilburg.
- Voerman, G. en E. van Dijk (2008). 'Van kiesvereniging tot moderne politieke partij'. De ontwikkeling van de organisatie en cultuur van de VVD. In: P. van Schie, G. Voerman en F. Beaufort (red.), *Zestig jaar VVD* (p. 93-135). Amsterdam: Boom.
- Voerman, G. en P. Lucardie (2007). De sociaal-democratisering van de SP. In: F. Becker en R. Cuperus (red.), *Verloren slag. De PvdA en de verkiezingen van november 2006* (p. 319-164). Amsterdam: Mets en Schilt.
- Voerman, G. en W. van Schuur (2011). De Nederlandse politieke partijen en hun leden (1945-2010). In: R. Andeweg en J. Thomassen (red.), *Democratie doorgelicht. Het functioneren van de Nederlandse democratie* (p. 203-220). Leiden: Leiden University Press.
- Vossen, K. (2003). *Vrij vissen in het Vondelpark. Kleine politieke partijen in Nederland 1918-1940*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Vossen, K. (2013). *Rondom Wilders. Portret van de PVV*. Amsterdam: Boom.
- Vries, M.S. de (1982). Verdeeldheid binnen partijen. Een vergelijkend onderzoek naar de mate van homogeniteit binnen politieke partijen van vier Europese landen. In: R. Koole (red.), *Jaarboek 1982 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 129-160). Groningen: DNPP.
- Wansink, H. (2004). *De erfenis van Fortuyn. De Nederlandse democratie na de opstand van de kiezers*. Amsterdam: Uitgeverij Meulenhoff.
- Wardt, M. van de (2014). Putting the damper on: Do parties de-emphasize issues in response to internal divisions among their supporters? In: *Party Politics*, jg. 20, nr. 3, p. 330-340.
- Waterborg, J. (2011). *Biting the hand that votes? Intra-party democratization, populism and legislator responsiveness in twenty-first century Dutch politics* (master thesis). Leiden: Universiteit Leiden.
- Waterborg, J., K. Lucas en G.-J. Lindeboom (2012). Tensions between meritocracy and democracy? A reply to the diploma democracy thesis. In: *Acta Politica*, jg. 47, nr. 3, p. 248-258.
- Webb, P. (2002). Introduction: Political parties in advanced industrial democracies. In: P. Webb, D. Farrell en I. Holliday (red.), *Political parties in advanced industrial democracies* (pp. 1-15). Oxford: Oxford University Press.
- Webb, P., D. Farrell en I. Holliday (2002). *Political parties in advanced industrial democracies*. Oxford: Oxford University Press.

- Weldon, S. (2007). *Intraparty Opinion Structure, Dominant Factions and Party Behavior: Moving beyond May's Law* (paper gepresenteerd op de ECPR Joint Sessions of Workgroups, 7-12 mei 2007). Helsinki: ECPR.
- White, J. (2006). What is a political party? In: R. Katz en W. Crotty (red.), *Handbook of Party Politics* (p. 5-15). London: Sage Publications.
- Whitley, P. (2009). Where Have All the Members Gone? The Dynamics of Party Membership in Britain. In: *Parliamentary Affairs*, jg. 62, nr. 2, p. 242-257.
- Whiteley, P. (2011). Is the party over? The decline of party activism and membership across the democratic world. In: *Party Politics*, jg. 17, nr.1, p. 21-44.
- Whiteley, P. en P. Seyd (2002). *High-Intensity Participation: The Dynamics of Party Activism in Britain*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Whiteley, P., P. Seyd en A. Billingham (2006). *Third Force Politics. Liberal Democrats at the Grassroots*. Oxford: Oxford University Press.
- Whiteley, P., P. Seyd en J. Richardson (1994). *True Blues, The Politics of Conservative Party Membership*. Oxford: Clarendon Press.
- Widfeldt, A. (1995). Party Membership and Party Representativeness. In: H. Klingemann en D. Fuchs (red.), *Citizens and the State* (p. 134-182). Oxford: Oxford University Press.
- Wiegman, M. en F. Hendricks (2013). Wilders: met PvdA tegen illegalen. In: *Het Parool*, 27 april 2013.
- Wilders, G. (2005). *Onafhankelijkheidsverklaring Groep Wilders*.
- Williams, M. (2009). Catch-all in the Twenty-First Century? Revisiting Kirchheimer's Thesis 40 Years Later. An Introduction. In: *Party Politics*, jg. 15, nr. 5, p. 539-541.
- Wolinetz, S. (2002). Beyond the Catch-All Party: Approaches to the study of Parties and Party Organization in Contemporary Democracies. In: J. Linz, J. Montero en R. Gunther (red.), *The Future of Political Parties* (p. 136-165). Oxford: Oxford University Press.
- Wright, W. (1971). *A Comparative study of party organization*. Columbus: C. E. Merrill Pub. Co.
- Wynia, S. (2012). De kracht van het CDA werd een zwakte; Buma moet boven zichzelf uitstijgen, anders nadert het einde voor het CDA. In: *Elsevier*, 1 september 2012.
- Young, L en W. Cross (2002). Incentives to Membership in Canadian Political Parties. In: *Political Research Quarterly*, jg. 55, nr. 3, p. 547-569.
- Zariski, R. (1960). Party Factions and Comparative Politics: Some Preliminary Observations. In: *Midwest Journal of Political Science*, jg. 4, nr. 1, p. 27-51.
- Zielonka-Goei, M.-L. (1989). *Uitzicht op de toekomst*. Delft: Eburon Uitgeverij.
- Zielonka-Goei, M.-L. en R. Hillebrand (1988). De achterban van parlementariërs. In: R. Koole (red.), *Jaarboek 1987 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (p. 116-137). Groningen: DNPP.

Statuten, reglementen en stukken van politieke partijen

- CDA (1993). *Program van Uitgangspunten*. <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c3ed38d8e491>.
- CDA (2003). *Statuten en huishoudelijk reglement* (versie 1 november 2003).
- CDA (2008). *Statuten en huishoudelijk reglement* (versie 31 mei 2008). <http://irs.ub.rug.nl/dbi/503242dcac297>.
- CDA (2012a). *Nieuwe woorden, nieuwe beelden*. Commissie hertaling uitgangspunten. (januari 2012).
- CDA (2012b). *Om eenheid en inhoud*. Evaluatie Tweede Kamerverkiezingen van 2012, 27 oktober 2012. https://www.cda.nl/fileadmin/CDA/Documenten/2012/Rapport_Rombouts_Om_eenheid_en_inhoud__2_.pdf.
- ChristenUnie (2000). *Uniefundering en verklaring*. <http://irs.ub.rug.nl/dbi/500d1004cc4b4>.
- ChristenUnie (2001). *Kernprogramma*. <http://irs.ub.rug.nl/dbi/500do347a97ea>.
- ChristenUnie (2004). *Statuten kiesvereniging* (ingaat in januari 2004). <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c48049ee8fod>.
- ChristenUnie (2007a). *Reglement Uniecongres* (ingaat op 17 november 2007).
- ChristenUnie (2007b). *Reglement Kandidaatstelling en verkiezingen* (ingaat op 17 november 2007). <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c48054e2d362>.
- ChristenUnie (2008). *Statuten* (ingaat in maart 2008). <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c48059245c19>.
- D66 (2001). *Statuten en Huishoudelijk reglement*. <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c493e7b3d016>.
- D66 (2006). *Statuten en Huishoudelijk reglement*. <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c493ef1c872f>.
- D66 (2008a). *Statuten en huishoudelijk reglement*. <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c4940a934719>.
- D66 (2008b). *LB set aanvullende reglementen en procedures*. <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c494027abcb7>.
- D66 (2012). *Statuten en huishoudelijk reglement*. <http://irs.ub.rug.nl/dbi/503232a297631>.
- GroenLinks (2007). *Statuten en huishoudelijk reglement* (versie januari 2007). <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c4d350f50d3a>.
- GroenLinks (2008). *Partij van de toekomst* (beginselprogramma). <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4fe02ce6b2e33>.
- GroenLinks (2010). *Statuten en huishoudelijk reglement* (versie januari 2010).
- GroenLinks (2012). *Statuten en huishoudelijk reglement* (versie maart 2012). <http://irs.ub.rug.nl/dbi/50322fdb50b50>.
- PvdA (2005). *Beginselmanifest* Partij van de Arbeid (vastgesteld in januari 2005). <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c3ef661ab9e5>.
- PvdA (2008). *Statuten en huishoudelijk reglement* (vastgesteld in juni 2008). <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c4d3e8f6212c>.
- PvdA (2009). *Statuten en huishoudelijk reglement* (vastgesteld in maart 2009). <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c4d3ef10a642>.
- PvdA (2012). *Statuten en huishoudelijk reglement* (vastgesteld in januari 2012). <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4f4a0711c0768>.

- PvdA (2013) *Erecode*, november 2013. <http://www.pvda.nl/data/sitemanagement/media/2013/12/Erecode%20PvdA.pdf>
- PvdD (2005). *Beginselverklaring* (ondertekend in juli 2005). <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4fe2ec954859d>.
- PvdD (2010). *Statutenwijziging Partij voor de Dieren* (bij de notaris vastgelegd in april 2010, vastgesteld in december 2009).
- PvdD (2012). *Statuten* (versie juni 2012).
- SGP (1997). *Statuten. Algemeen reglement van de Staatkundig Gereformeerde Partij* (vastgesteld in september 1997).
- SGP (2000). *Program van Beginselen* (vastgesteld in februari 2000). <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c35a21602cb4>.
- SGP (2003). *Toelichting op het Program van Beginselen van de Staatkundig Gereformeerde Partij*. Den Haag: SGP. <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4fe3323odbcee>.
- SGP (2007). *Statuten* (vastgesteld in maart 2007). <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c35832f128dd>.
- SGP (2008). *Algemeen Reglement* (vastgesteld in maart 2008). <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c4d58bf52914>.
- SGP (2008). *SGP jaarverslag 2008*.
- SP (1999). *Heel de mens*. Kernvisie van de SP zoals vastgesteld door het 9^e congres op 18 december 1999. <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c3f007bcbcee>.
- SP (2003). *Statuten van de SP*. <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4c4d5f4a7fecf>.
- SP (2009). *Statuten van de SP* (versie mei 2009).
- VVD (2007). *Statuten* (vastgesteld in september 2007). <http://irs.ub.rug.nl/dbi/4fe0218e999e1>.
- VVD (2008). *Beginselverklaring*. Vastgesteld door de 125^e algemene vergadering op 15 november 2008 te Rotterdam.
- VVD (2009). *Huishoudelijk reglement* (vastgesteld in november 2009).

Websites

- Website 'Parlement & Politiek', www.parlement.com
- Website van het Documentatiecentrum van Nederlandse Politieke Partijen (DNPP), www.dnpp.nl

Wetten en Kamerstukken

- Burgerlijk Wetboek 2 (BW). Burgerlijk Wetboek 2 rechtspersonen.
- Kieswet (KW). Wet van 28 september 1989, houdende nieuwe bepalingen inzake het kiesrecht en de verkiezingen
- Mediawet. Wet van 29 december 2008 tot vaststelling van een nieuwe Mediawet.
- TK (1987/1988). *Nieuwe bepalingen inzake het kiesrecht en de verkiezingen (Kieswet)*. *Memorie van Toelichting*. Tweede Kamer, vergaderjaar 1987/1988, 20 264, nr. 3.
- TK (2008/2009). *Herziening Grondwet. Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008/2009, 31 570, nr. 6.

- TK (2008/2009). *Herziening Grondwet. Verslag van een algemeen overleg*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008/2009, 31 570, nr. 8.
- TK (2010/2011). *Regels inzake de subsidiëring en het toezicht op de financiën van politieke partijen (Wet financiering politieke partijen)*. Memorie van Toelichting. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, 32 752, nr. 3.
- Wet subsidiëring politieke partijen (Wssp). Wet van 17 mei 1999, houdende regeling van de subsidiëring van politieke partijen (ingetrokken per 1 mei 2013).
- Wet financiering politieke partijen (Wffp). Wet van 7 maart 2013, houdende regels inzake de subsidiëring en het toezicht op de financiën van politieke partijen.